

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYASOFYA HATÎBİ HAMDULLAH
HAYREDDİN'İN HAYATI, ESERLERİ VE
“RUSÛHU'L-LİSÂN FÎ HURÛFİ'L-KUR'AN”
ADLI ESERİ'NİN TAHKİKİ

HÜSEYİN KÜÇÜK

2501140988

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. KERİM BULADI

İSTANBUL - 2018

ÖZ

AYASOFYA HATİBİ HAMDULLAH HAYREDDİN'İN HAYATI, ESERLERİ VE “RUSÛHU'L-LİSÂN FÎ HURÛFİ'L- KUR'AN” ADLI ESERİNİN TAHKİKİ

HÜSEYİN KÜÇÜK

Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin (983/1575); Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ayasofya Camii'nde kırk yıl süreyle Cuma Hatipliği yapmış ve “Hatîb-i Ayasofya” ünvanı ile meşhur olmuş bir ilim adamıdır. Hamdullah Hayreddin II. Beyazıt (918/1512), Yavuz Sultan Selim (926/1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (974/1566) dönemlerinde, Osmanlı Devleti'nin yükselme ve yayılma döneminde yaşamıştır. Aynı zamanda Kanuni dönemi Reis'ül-Kurrâ'larından olan Hamdullah Efendi; Ayasofya Medresesi'nde uzun yıllar müderrislik yapmış kırâat ve tecvit ilmi alanında birçok eser vermiştir. Ayasofya hatipliği ve eserlerinin bir kısmını nazım uslubuyla yazması onun önemli bir edebiyatçı olduğunu da göstermektedir. Hamdullah Efendi, ilerleyen yaşlarda Edirne Selimiye Dârul-Kurrâsı'na ilk kurucu Şeyhu'l-Kurrâ olarak tayin edilmiş, burada iki yıl kadar görev yaptıktan sonra 983/1575 yılında, yetmiş yaşlarında vefat etmiştir.

Hamdullah b. Hayreddin tecvid ve kırâat ilmi ile ilgili önemli eserler te'lif etmiştir. Müellif; “Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfî'l-Kur'an, Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî-Hurûfî'l-Kur'an, Umdetü'l-irfân fî Vasfi Hurûfî'l-Kur'an, Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân” isimli bu üç eserini tecvid ilmi, Kur'an'a özel yazı şekli, Kur'an okurken yapılan yaygın hatalar ve dikkat edilmesi gereken konulara ayırmıştır. “Fuyûzu'l-İtkân fî Vucûhi'l-Kur'an” isimli eserinde Kur'an'ın Mütevatir On Kırâat'ını ele almıştır. Klasik mevlid uslubuyla kaleme aldığı “Mevlîdü'n-Nebî” isimli eserini ise Hz. Peygambere ithafen yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatîb-i Ayasofya, Tecvid, Tahkik, Kârî, Kırâat, Tarik, Vecih.

ABSTRACT

THE RESEARCH OF THE PREACHER OF HAGIA SOPHIA HAMDULLA HAYRETTIN'S LIFE, WORKS AND BOOK IS NAMED "RUSÛHU'L-LISÂN FÎ HURÛFÎ'L-KUR'AN"

HÜSEYİN KÜÇÜK

The main purpose of this paper is the investigation and critical edition of the work "Rusuh'ul Lisan fi Hurufi'l-Kur'an" of Hamdullah b. Hayreddin who preached in Hagia Sophia and was a scientist in the field of recitation; he was also known as "the Preacher of Hagia Sophia". The paper also aims, in this context, to provide insights into the life and oeuvre of Master Hamdullah. He was a prominent person who authored important works especially in the field of the Science of Quran Recitation.

The paper consists of three sections, i.e. introduction, three subsections.

The first subsection deals with the essential terms such as Tajweed, Qira'at, Kurrâ, Rivayet, Ravi and Tariq. Since the work investigated is concerned with the Science of Recitation and Hamdullah b. Hayreddin, the author of the work, was a Recitation Scientist, this subsection especially deals with the definition and importance of the sciences of Tajweed and Qira'at.

The second subsection handles the life, the period he lived in and the scientific personality of the author. Besides, this subsection also gives information about his works, being the one titled "Rusuhu'l-Lisan fi Hurufi'l-Kur'an" investigated in this paper.

The third subsection includes the text based on the investigation of the work Hamdullah b. Hayreddin's "Rûsûhu'l-Lisân fî Hûrûfî'l-Kur'an", the main objective of this paper.

Key Words: Preacher of Hagia Sophia, Tajweed, Tahkik, Kârî, Qirâ'at, Tariq, Vecih.

ÖNSÖZ

İnsanı kâinatta halife ve kendisine muhatap kılan Yüce Allah, yarattığı ilk insanı, daha dünya âlemi'ne göndermeden ilimle donatmıştır. Allah Teâlâ ilk halife ve ilk rasül Hz. Âdem'den başlamak üzere, insanoğlunu kendisine muhatap seçmiştir. Onun dünya ve ahiret saadetini sağlamak için Kelam'ı Kadim'ini ona rehber, seçtiği elçilerini de onlara önder kılmıştır.

Bütün kâinatı insanın emrine amade kılan Allah Teâlâ'nın, insanoğluna hitaben gönderdiği son kelam Kur'an, seçtiği en son elçi de Hz. Muhammed Mustafa'dır. Yüce Allah, gönderdiği bu son mükemmel mesajının muhafazasını da bizzat üzerine aldığı kitabında bildirmiştir. Ancak Allah Teâlâ, kâinatta koyduğu kuralları bie sebep sonuç ilişkisine bağlamıştır.

İşte bu Sünnetullah gereği Kelam'ı Kadim, Cebrail (a.s) aracılığıyla, ilahi mesaj için hazırlanmış olan Hz. Peygamberin kalbinde ve zihninde cem edilmiştir. Ardından; Rasül'ün dilinden onun nübüvvetine iman etmiş sadık dostlarının hafızalarına nakşedilmiş ve vahiy kâtiplerinin eliyle yazıya geçirilmiştir. Ayrıca müminlerin hafızaları bu kelamın sahibi tarafından Kur'an'ın muhafazasına vesile kılınmıştır.

Müslümanlar, Allah ve Rasülü'nün emanet olarak bıraktığı Kur'an ve Sünnet'in muhafazası için, Hulefa-i Raşidin dönemi başta olmak üzere İslam tarihinin her döneminde azami gayret göstermişlerdir. Bu çerçevede İslam'ın daha ilk yıllarında ezber, cem (hafıza ve mushaflarda), istinsah gibi önemli çalışmalar yapmışlar, Kur'an ve Kıraat ilimlerini tedris için müstakil medreseler kurmuşlardır.

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin zirve döneminde yetişmiş, Ayasofya Camii'nde kırk yıl Cuma hatipliği yapmış "Hatib-i Ayasofya" ünvanı ile meşhur olmuş Kırâat Alimi Hamdullah b. Hayreddin (983/1575)'in hayatı, eserlerinin tanıtımı ve "Rusuh'ul-Lisan fi Hurufi'l-Kur'an" adlı eserinin Tahkik (Edisyon kritik) çalışması planlamaktadır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusu, önemi ve bu çalışmayla hedeflenen ana amaç ifade edildi.

Birinci bölümde, Tahkik edilen eserin tecvid ilmini içermesi, eserin müellifi Hatîb-i Ayasofya-Hamdullah b. Hayreddin'in de bir Kırâat alimi olması nedeniyle Tecvid ve Kırâat İlmi'nin önemi ve tarifleri ele alındı. Ayrıca; kırâat kavramı başta olmak üzere, kurrâ, rivayet, ravi, tarik gibi temel kavramlara yer verildi.

İkinci bölümde, Hamdullah b. Hayreddin'in hayatı, yaşadığı dönem ve ilmi kişiliğinin yanında, müellif'in tahkikini yaptığımız “Rusuhu'l-Lisan fi Hurufi'l-Kur'an” isimli eseri başta olmak üzere diğer eserlerinin tanıtımı yapıldı.

Üçüncü bölümde ise, Hamdullah b. Hayreddin'in “Rusuhu'l-Lisan fi Hurufi'l-Kur'an” isimli eserinin tahkik edilmiş metnine yer verildi.

Tahkik çalışmasında; yazı hattının daha okunaklı ve itinalı olması, “*Rusuh 'ul-Lisan*” şerhlerinde yer alan diğer metinlerle daha mutabık olması nedeniyle eserin beyazıt nüshası esas alınmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim danışman Hocam Prof. Dr. Kerim Buladı Hocam'a, ayrıca bu çalışmanın her aşamasında teşvik ve deneyimiyle şahsıma destek olan, AİBÜ İlahiyat Fakültesi Öğr. Gör. Sinan Özdemir kardeşime en samimi şükranlarımı arz ederim.

Hüseyin Küçük

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	5
TECVİD VE KİRÂAT İLMİ'NİN MAHİYETİ	5
1.1. Tecvid İlmi İle İlgili Temel Başlıklar	6
1.1.1. Tecvid İlmi'nin Tarifi	6
1.1.2. Tecvid İlmi'nin Konusu.....	8
1.1.3. Tecvid İlmi'nin Gayesi.....	9
1.1.4. Tecvid İlmi'ni Öğrenmenin Hükümü	10
1.1.5. Tecvid Kurallarını Uygulamanın Hükümü	10
1.1.6. Tecvid'in Farz Olduğunun Delilleri	10
1.1.7. Tecvid İlmi'nin Tarihçesi	13
1.2. Kırâat ve Kırâat İlminin Tarifi	15
1.2.1. Kırâat İlmi'nin Önemi	18
1.2.2. İmam Zerkeşî(794/1392)'ye Göre	18
1.2.3. İmam Gazzâlî'ye Göre.....	19
1.2.4. İbn Haldûn'a Göre	19
1.2.5. Kırâat İlmi'nin Amacı ve Faydası	20
1.2.6. Kırâat İlminin Tarihi	20
1.2.7. Kırâat Çeşitleri	21
1.2.8. Sahih Kırâatlar.....	21
1.2.8.1. Mütevatir Kırâatlar.....	23
1.2.8.2. Meşhur Kırâatlar	23
1.2.9. Sahih Olmayan Kırâatlar	24
1.2.9.1. Âhad Kırâatlar	24
1.2.9.2. Şaz kırâatlar.....	25

1.2.9.3.	Mevzu/Apokrif/Kırâatlar	26
1.2.9.4.	Müdreç Kırâatlar	26
1.2.10.	Rivâyet ve Râvi.....	27
1.2.11.	Tarîk	28
1.2.11.1.	Kırâat Öğretiminde Tarikler	28
1.2.12.	Vecih.....	31
1.2.13.	Meslek/Sistem.....	32
1.2.14.	Kurrâ/Kârî	35
1.2.15.	Dâru'l-Kurrâ	39
1.2.16.	Hâfız	40
1.2.17.	Kırâat İmamları.....	42
1.2.17.1.	Mütevâtir Kırâat İmamları ve Remizleri	42
1.2.17.2.	Meşhur Kırâat İmamları	46
1.2.17.3.	Şaz Kırâat İmamları.....	48
İKİNCİ BÖLÜM:		51
HATÎB-İ AYASOFYA-HAMDULLAH B. HAYREDDİN'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE YAŞADIĞI DÖNEM.....		51
1.1.	Hayatı.....	52
1.2.	Nisbesi.....	52
1.3.	İlmî Kişiliği, Hoca ve Talebeleri	54
1.4.	Müellif Dönemi'nde Osmanlı'da Siyasi Durum	56
1.5.	Müellif'in Yaşadığı Dönemde Osmanlı'da İlmi Atmosfer.....	57
1.6.	Müellif'le Aynı Dönemde Yaşamış Kırâat Alimleri ve Eserleri.....	58
1.7.	“Rusûhu'l-Lisân fî-Hurûfi'l-Kur'an” İsimli Eser'in Tanıtımı.....	62
1.7.1.	Eser'in Adı	62
1.7.2.	Eser'in Müellif'e Nisbeti	62
1.7.3.	Eser'in Kütüphane Kayıtları ve Eser'le İlgili Diğer Bilgiler.....	62

1.7.4.	Eser'in Şekli, Uslûbu ve Ana Konusu.	63
1.7.5.	Eser'in Tahlili ve Temel Konuları.	64
1.7.6.	Eser'in Konu Başlıkları ve İçeriği.	66
1.7.7.	“Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi 'l-Kur'an” İsimli Eserin Fihristi.....	75
1.7.8.	“Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi 'l-Kur'an” İsimli Eser'in Ankara Milli Kütüphane Nüshasından Örnekler.....	76
1.7.9.	“Rusûhu'l-Lisân fî-Hurûfi 'l-Kur'an” İsimli Eser'in Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası'ndan Örnekler.	79
1.8.	Müellif Hamdullah Hayreddin'in Diğer Eserleri ..	82
1.8.1.	“Umdetü'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi 'l-Kur'an”	82
1.8.2.	“Umdetü'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi 'l-Kur'an” İsimli Eser'in Yazma Nüshaları'ndan Örnekler:	83
1.8.3.	“Cevâhîru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti 'l-İrfân”	93
1.8.4.	“Vesîletü'l-İtkân”İsimli Eserin Tanıtımı.....	96
1.8.4.1.	“Vesîlatü'l-İtkân” İsimli Eserin Farklı Nüshalarından Örnekler.....	97
1.8.5.	“Fuyûzu'l-İtkân fî Vucûhi 'l-Kur'an”	103
	“Fuyûzu 'l-İtkân fî Vucûhi 'l-Kur'an” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Nüshası'ndan Örnekler.....	105
1.8.6.	“Mevlîdü'n-Nebî”	110
1.8.6.1.	“Mevlîdü'n-Nebî” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp. Fatih Nüshasından Örnekler.....	111
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	114
	HAMDULLAH HAYREDDİN'E AİT “RUSÛHU'L-LİSÂN FÎ HURÛFİ'L-KUR'AN” ADLI ESERİN TAHKİKİ Lİ METNİ	114
	SONUÇ.....	124
	BİBİLİYOGRAFYA.....	126

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
C.	: Cilt
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
H.zr.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Miladi
MÜİFVY.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
Nşr.	: Neşreden
Nr.	: Numara
Ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
TSMKAYK.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yayınlar Kataloğu
Trc.	: Tercüme
t.y.	: Tarih yok
vd.	: Ve devamı ve diğerleri
vr.	: Varak
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Tarih boyunca insanlığın yolunu aydınlatan en temel kaynak ilahi kitaplar olmuştur. Yüce Yaratıcı'nın kemale erdirip insanlığa gönderdiği ilahi kitapların sonuncusu Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın Allah Rasûlüne vahyi ve insanlığa intikali, sonra kuşaktan kuşağa aktarılma süreci, Kur'an İlimleri ve Temel İslam Bilimleri arasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

İslam'ın en temel birinci kaynağı olması dolayısıyla, Hz. Peygamber dönemi başta olmak üzere, İslam tarihi boyunca bütün müslümanlar arasında eğitim ve öğretimin ilk evresini Kur'an ilimleri oluşturmuştur. Bu ilimlerin ilk merhalesini de, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini Arap harflerinin orijinal halleriyle en doğru şekilde okumak oluşturmaktadır.

Bu çalışmada; Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Şeyhu'l Kurrâları'ndan "Hatîb-i Ayasofya" ünvanı ile meşhur olan Ayasofya Hatibi ve kırâat âlimi Hamdullah b. Hayreddin'in¹ hayatı, eserleri ve "Rusuh'ul-Lisan fi Hurufi'l-Kur'an" adlı eserinin tahkik çalışması planlanmaktadır.

Tahkik metodu; aynı eserin farklı nüshaları arasında, ana metin üzerinde değişik nedenlerden dolayı meydana gelen farklılıkları tesbit edip eserin müellif nüshasına ulaşma ihtiyacından doğan bir usuldür. Matbaanın icadından önce kitaplar, ihtiyaca binaen farklı zamanlarda ve farklı kişiler tarafından el ile yazılarak çoğaltılıyordu. Daha sonradan el ile yazılarak çoğaltılan farklı nüshalar veya müellif nüshası ile, çoğaltılmış nüshalar arasında farklılıklar görülüyordu.

¹ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetu'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, 2 c., İstanbul, Maârif Basımevi, 1955, C, II, s. 334; Kâtip Çelebi, **Keşf-el-Zünun**, 2 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, C, I, s. 1168; Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, 2 c., Leiden, E. J. Brill, 1938, C, II, s. 650; Hayrettin Zirikli, **el-A'lam Kamus'u Teracim Li-Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisai mine'l-Arabi ve'l-Müsta'rabine ve'-Müsteşrikin**, 10 c., Beyrut, Daru'l İlmi li'l-Melayin, 1992, C, I, s.78; Ali Rıza Karabulut, **Mu'cemu'l-Mahdûdât el-Mevcûdât fi Mektebêti İstanbul ve Anadolu**, 3 c., y.y, t.y., İSAM (141806) C, I, s. 488-489; Cemil Akpınar, **"Hatîb-i Ayasofya"**, İstanbul, 44 c., DİA, 1997, C, XVI, s. 451,452.

Tahkik çalışmasında eserin orijinal metnini tesbit etmek için mevcut nüshalar arasında karşılaştırmalar yapılır ve bu karşılaştırma esnasında müellif nüshası veya müellifin yaşadığı döneme en yakın tarihte yazılan nüshalar esas alınır.

İslam Alemin’de tahkik usulü bugünkü şekliyle son dört asırdır uygulanmaktadır. Arap Dünyası’nda Tahkikü’l Mütûn, Tahkikü’n Nusûs, Nakdu’l Mütûn, Nakd’ü Nusûs kavramlarıyla ifade edilen tahkik metodu, Batı’da textual, criticism, textkritik ve textcritique gibi kavramlarıyla ifade edilmektedir.²

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Tahkik çalışmasını yapıp müellif nüshasına ulaşmayı hedeflediğimiz eser, Kur’an harflerinin çıkış yerlerini (mahreçlerini) ve sıfatlarını, tecvit kurallarını, yine Kur’an ayetleri üzerinden örneklendirerek nazım şeklinde anlatan, bir nüshası da devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman’a ithaf edilen nadir bir eserdir.

Ayrıca tahkikini yapmak istediğimiz eserin müellifi Hamdullah Hayreddin’in Kur’an ilimlerinin temeli olan kırâat ilmiyle ilgili önemli eserleri bulunmaktadır.

Biz bu tezimizde, Ayasofya Camii’nde ve Edirne Medresesi’nde kırâat dersleri okutmuş, sahasında yetkin bir ilim adamı olan Hamdullah b. Hayrettin’in şahsı ve eserlerine dikkat çekerek, tahkikini çalıştığımız eser başta olmak üzere kırâat ilmi için önem arzeden diğer eserlerinin de tanıtımını yaparak, bu eserlerden istifade edilmesini hedeflemekteyiz.

III. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Çalışmanın ilk etabını; edisyon kritik çalışması yapılan, “Rusuh’ul-Lisan fi Hurufi’l-Kur’an” isimli eserin müellifi olan Hatîb-i Ayasofya-Hamdullah Hayreddin’in şahsı, eserleri ile ilgili kaynak ve metaryal taraması oluşturmuştur. Bu aşamada özellikle İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde; Ayasofya, Laleli, Hamidiye, Yazma Bağışlar, Mahmut Efendi, Saliha Hatun, Lala İsmail bölümleri başta olmak üzere, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Fatih

² Yusuf Ziya Kavakçı, **İslam Araştırmalarında Usul**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1976, s. 81.

Millet Kütüphanesi, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphanesi, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphane'lerinden müellifin eserlerinin el yazması nüshaları toparlanmıştır.

Ayrıca; müellifin hayatı, ilmi çalışmaları ve müellif adına kayıtlı görünen yazma eserlerin kendisine ait olup olmadığı yukarda ifade edilen yazma eserler kütüphanelerinden ve İslam Araştırmaları Merkezi'nden (İSAM) katalog taramasıyla araştırılıp tesbit edilmiştir.

IV. ESERİN TAHKİKİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Çalışmanın tahkik kısmını oluşturan bu bölümde; “*Rusuh’ul-Lisan fi Hurufi’l-Kur’an*” adlı esere ait; biri Beyazıt Devlet Kütüphanesi, diğeri Ankara Milli Kütüphane’de olmak üzere tesbit edilen iki adet yazma nüshanın karşılaştırması yapıldı. Bu karşılaştırmada, mevcut nüshalar üzerinde yapılan incelemede gerek yazı hattının daha okunaklı ve itinalı olması, gerek “*Rusuh’ul-Lisan*” şerhlerinde yer alan diğere metinlerle daha mutabık olması nedeniyle, eserin tahkikli metninin yazımında Beyazıt nüshası esas alındı.

Eserle ilgili ulaşılabilen nüshaların iki adetle sınırlı olması nedeniyle, karşılaştırma esnasında hangi nüshada yer alan ifadenin daha doğru olduğunu tesbit etmek, eserin orijinal metniyle ilgili daha kesin sonuçlara ulaşmak ve esas alınan Beyazıt nüshasında kontrolünü yapmak açısından, “*Rusuh’ul-Lisan*” şerhlerinde yer alan orijinal metin kısımlarına da bakılmıştır.

Esere ait Ankara nüshası "ق" rumuzu ile, Beyazıt nüshası "ب" rumuzu ile ifade edildi. Beyazıt nüshasından farklı olarak Ankara nüshasında yer alan eksik, fazla veya farklı olan ifadeler "ق" rumuzunun karşısında dipnotlarda gösterildi.

Varakların bir yüzü [٣] , diğere yüzü [٣ب] örneğinde olduğu gibi (١) ve (ب) harfleriyle gösterilmiştir.

Yazma eserlerde paragraf ve imla işaretleri bulunmamaktadır. Sunulan metindeki paragraf ve imla işaretleri, ibarenin durumu göz önüne alınarak tarafımızdan konulmuştur.

Tahkikli metnin yazımında kelimeler, modern arapça imla kuralları esas alınarak yazılmıştır.

V. ESERİN BÖLÜMLERİ

Çalışılan bu tez üç bölümden oluşacaktır;

Birinci bölümde, Tecvid ve Kırâat ilminin tarifi, önemi ve faydası, Kırâat ilminin tarihi ve Kırâat ilmiyle ilgili temel kavramlar yer alacaktır.

İkinci bölümde; Şeyhu'l-Kurrâ, Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'in hayatı, nisbesi, ilmi kişiliği, yaşadığı dönem ve “*Rusuh'ul-Lisan fî Hurufi'l-Kur'an*” adlı eseri başta olmak üzere müellife ait diğer eserlerin tanıtımına yer verilecektir.

Üçüncü bölümde; Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'e ait “*Rusuh'ul-Lisan fî Hurufi'l-Kur'an*” isimli eserin tahkik edilmiş metni yer alacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

TECVİD VE KIRÂAT İLMİ'NİN MAHİYETİ

Çalışmanın kavramlar kısmını oluşturacak bu bölümde; Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'e ait, tahkikini yapacağımız, “*Rusuh’ul-Lisan fî Hurufi’l-Kur’an*” adlı eserin, Tecvid İlmini kapsamı nedeniyle öncelikle, Tecvid İlmi’nin tarifi, konusu, gayesi, mesnedi ve tecvidi uygulamanın hükmü gibi konular işlendi.

Ayrıca Müellif Hamdullah Hayreddin’in bir Kırâat Alimi ve Şeyh’ul-Kurrâ (Reis’ul Kurrâ) olması münasebetiyle Kırâat İlmi’nin tarifi, konusu, önemi, amacı, tarihi ve Şeyhu’l-Kurrâ, Reisu’l-Kurrâ, Kurrâ, Kırâat, Rivayet, Tarik, Vecih, gibi temel kavramlar ele alındı.

1.1. Tecvid İlmi İle İlgili Temel Başlıklar

Bu çalışmada, Hatibi Ayasofya Hamdullah Hayrettin’in hayatı, *Rusuh’ul-Lisân Fî Hurûf’il-Kur’an* isimli eserinin tahkiki ve Müellif’e ait diğer eserlerin tanıtımı, Tecvid ve Kırâat İlmi ile ilgili yukarıda zikredilen temel konular özet olarak ele alınacaktır.

1.1.1. Tecvid İlmi’nin Tarifi

Tecvîd kelimesi, " ج - و - د " maddesinden, جَوْدَةٌ veya جَادٌ – يَجُودُ – جَوْدَةٌ şeklinde, “Tef’îl” vezninde bir masdar olup sözlükte, “bir şeyi güzel ve iyi yapmak, hoşça yapmak, süslemek” anlamlarına gelmektedir.³

³ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbü’l-Ayn**, tah: Mehdi Mazûmî, İbrahim Semîrî, “c-v-d” m.d, 8 c., y.y, Dâru Mektebetu’l-Hilal, t.y, C, VI, s. 169; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **Tarihu’l-Luğa ve-Sıhahî’l-Arabiyye**, tah: Ahmet Abdul-Ğafur Addar, “c-v-d” m.d, 6 c., Beyrut, Daru’l-İlmi’l Melayîn, 1990, C, II, s. 462; Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, **Mu’cemu Mekâyisü’l-Lüğa**, tah: Abdüsselâm Muhammed Harun, “c-v-d” m.d, 6 c., Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1979, C, I, s. 493; Ebu Bekir Muhammed b. Hasan b. Düreyd, **Cemheretü’l-Luğa**, tah: Remzi Münir Bâlebekkî, “c-v-d” m.d, 3 c., Beyrut, Dâru’l-İlmi’l Melâyîn, 1987, C, I, s. 451-452; Allâme Mecduddîn Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü’l-Muhît**, tah: Muhammed Naim el-Arksûsî, “c-v-d” m.d, 4 c., Beyrut, Müessesetür-Risâle, 2005, C, I, s. 283; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs min-Cevâhîri’l-Kamus**, tah: Seyyit Muhammed Murtaza el-Hüseynî v.d, “c-v-d” m.d, 39 c, Kuveyt, y.y, 1965; C, VII, s. 527; İbn Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezherî, **Tehzip el-Luğa**, tah: Abdusselam Harun, “c-v-d” m.d, 11 c, Mısır, Daru’l-Kavmiyyeti’l-Arabiyye, 1964; C, XI, s. 157; İbnü Manzur Cemalud’din Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü’l-Arab**, tah: Abdullah Ali el-Kebîr vd, “c-v-d” m.d, 4 c., Kahire, Dâru’l-Maârif, 1994; C, I, s. 72; Âsım Efendi, **Kâmûs Tercümesi**, “c-v-d” m.d, 4 c., İstanbul, y.y, 1304, C, I, s. 1110; Ebu’l-Hayr Muhammed b.

İstılâhda ise; Tecvid İlmi ile ilgili birbirine benzer birçok tarif yapılmıştır.⁴ Tecvid ilminin hem teorik hemde pratik yönünün olması, bu tanımların bir kısmının söz konusu ilmin teorik tarafına, diğer bir kısmınında pratik tarafına işaret ettiğini göstermektedir. Biz burada; Tecvid ilminin hem teorik hemde pratik yönüne işaret eden birkaç tarif vermekle yetineceğiz.

Ebu Amr ed-Dânî(444/1053)’nin Tarifi:

فَتَجْوِيدُ الْقُرْآنِ هُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حُقُوقَهَا وَتَرْتِيبُهَا مَرَاتِبَهَا، وَرَدُّ الْحَرْفِ مِنْ حُرُوفِ الْمُعْجَمِ إِلَى مَخْرَجِهِ وَأَصْلِهِ.

“Kur’an’ın tecvidi; harflerin hakkını vermek ve mertebelerini tertip etmek, hicâ harflerinden her bir harfi aslına ve mahrecine götürmektir.”⁵

İbnü’l Cezeri(833/1429)’nin Tarifi:

Kırâat ve Tecvid ilimleri sahanın en yetkin isimlerinden olan ve tecvid ilminin pratik tarafına dikkat çeken İmam Cezeri bu ilmi şöyle tarif etmektedir:

وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَ مُسْتَحَقَّهَا وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ

“O (tecvid), harflerin, sıfatları yönünden her birinin hakkını ve müstehakkını vermek ve her bir harfi aslına götürmektir.”⁶

İmam Cezeri’nin tecvid ilmiyle ilgili bir başka tarifide şöyledir:

وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حُقُوقَهَا وَتَرْتِيبُ مَرَاتِبِهَا وَرَدُّ الْحَرْفِ إِلَى مَخْرَجِهِ وَأَصْلِهِ

“ O (tecvid), harflerin hakını vermek, mertebelerini tertib etmek, harfi mahrec ve aslına döndürmektir.”⁷

Muhammed İbnu’l-Cezeri, **et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvid**, nşr: Gânim Kaddûrî Hamed, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, 1986, s. 59, Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu’l-Cezeri, **en-Neşr fil-Kırâati’l-Aşr**, tah: Ali Muhammed ed-Dabba, 2 c., Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2002, C, I, s. 167; Mehdi Muhammed el-Harezî, **Buğyetü’l-Mürîd min-Ehkâmi-t-Tecvid**, Beyrut, y.y, 2001, s. 86-87; Abdurrahman Çetin, **Kur’an Okuma Esasları**, Bursa, Emin Yayınları, 2014, s.76; İsmail Karaçam, **Kur’an’ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, İstanbul, İfav, 2002, s. 163-164; Nihat Temel, **Kıraat ve Tecvit İstılahları**, İstanbul, İfav, 1997, s. 130; Abdurrahman Çetin, “**Tecvid**” md, İstanbul, DİA, 2011, C, XXXX, s. 253-254.

⁴ Karaçam, **Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 163-164.

⁵ Osman b. Said b. Osman b. Said Ebû Amr ed-Dânî, **et-Taḥdîd fil-İtkâni ve-Tecvîd**, tah: Gânim Kaddûrî Hammâd, Bağdat, Mektebetü’l-Enbâr, 1988, s. 70.

⁶ Ebu’l Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu’l Cezeri, **Mukaddime**, (Haz. ve Çev: M. Sadi Çöğenli) İstanbul, y.y, 2000, s.7.

İmam Cezeri'nin yaptığı tecvid tariflerinde geçen “حَقَّهَا” ifadesinden maksat harflerin lâzımî sıfatlarıdır. “مُسْتَحَقَّهَا” ifedsinden maksat harflerin ârızî sıfatlarıdır. “وَأَصْلِهِ” ifedsinden maksat ise harflerin mahreçleridir.⁸

İmam Birgivi (981/1573)'nin Tarifi:

Tecvid İlmi'nin pratik yönüne işaret eden müelliflerden biri olan İmam Birgivî (1981/1573) ise bu ilmi şöyle tarif eder:

الْتَّجْوِيدُ: مَلَكَهٗ يُقْتَدِرُ بِهَا عَلَى إِعْطَاءِ كُلِّ حَرْوْفٍ حَقَّهَا وَمُسْتَحَقَّهَا

“Tecvid; kendisi ile her bir harfin lâzımî ve ârızî sıfatlarını vermeye muktedir olunan bir meleke (kuvvet) dir.”⁹

Saçaklı Zade el-Mer'âşî (1145/1732)'nin Tarifi:

Tecvid ilminin teorik tarafına işaret eden Saçaklı Zâde el-Mer'âşî ise bu ilmi (1145/1732) şöyle tarif etmektedir:

عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيهِ عَنْ مَخَارِجِ الْحُرُوفِ وَصِفَاتِهَا

“ Harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını konu edinen bir ilimdir.”¹⁰

1.1.2. Tecvid İlmi'nin Konusu

Tecvid ilmi ile ilgili yukarıda geçen tariflerden de anlaşılacağı üzere, bu ilmin asıl konusu Kur'an'ı Kerim'in kelimeleri ve harfleridir.¹¹

⁷ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 168

⁸ Cezeri, **Mukaddime**, s.7.

⁹ Muhammed b. Ali Birgivi, **Dürr-i Yetîm**, İzmir, 1301/1884, (Mecmua içinde) s. 2.

¹⁰ Saçaklı Zâde Muhammed el-Mer'âşî, **Cühdü'l-Mukıl**, Konya, y.y, 1286/1870, s. 109.

¹¹ Muhammet Mekki, **Nihayetü'l-Kavli'l-Mufid fî İlmi't-Tecvid**, Kahire, y.y, 1308/1891, s. 13; Debreli Hoca Abdul Kerim, **Mizânu'l-Hurûf ve Şifâu'l-Ebdân**, İstanbul, y.y, 1305/1888, s. 6; Mer'âşî, **Cühdü'l-Mukıl**, s. 4-5; Hamza Hüdâî, **Tecvîd-i Edâiyye**, y.y, İzmir, 1301/1884, s. 1 (Mecmua içinde); Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 165-166; Abdü'l-Fettah Acmi el-Marsâfî, **Hidayetü'l-Kârî ilâ Tecvîd'i Kelâmi'l-Bârî**, Mısır, y.y, 1982, s.38.

Cumhur ise " إِنَّ مَوْضِعَ التَّجْوِيدِ هُوَ الْقُرْآنُ الْكَرِيمُ فَحَسْبُ " ifadesi ile, “*Tecvid İlmi’in konusu yalnız Kur’an-ı Kerim’dir*” şeklinde görüş birliğine varmıştır.¹²

Tecvid ilmi; Kur’an kelimelerinin en küçük parçaları olan harflerin gerek tek başına, gerek bir araya gelmeleri halinde zat ve sıfatlarına uygun olarak doğru okunmasını amaçlar. Bu amacı gerçekleştirmek üzere; harflerin mahreç ve sıfatları, İdğam ve hükümleri, Med’ler ve hükümleri, Lâm’ı Tarif, Tenvin, Sakin Nun ve Sakin Mim’in okunuşlarıyla ilgili kuralları belirler. Ayrıca Zamir, Kalkale, Sekte, Lafzatullah ve Râ harfinin okunuşuyla ilgili meseleler, Lahn’i-Celî ve Lahn’i-Hafî, Ref’i-Savt, Hafd’ı-Savt gibi konuları ele almaktadır.¹³

1.1.3. Tecvid İlmi’nin Gayesi

Tecvid ilmini öğrenmenin asıl gayesi, me’murun bihe (Allahın emrine) uymaktır.¹⁴ Çünkü Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de (وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) “*Kur’an’ı açık açık, tane tane tertil ile oku*”¹⁵, (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) “*biz onu tertil üzere okuduk*”¹⁶ buyurmuştur.

Yukarıdaki ayetlerde emredildiği üzere tecvid ilminin temel hedefi, Kur’an’ı Kerim’i okurken dilin hatadan korunması ve okuyanların sorumluluktan kurtarılmasıdır.¹⁷ Diğer bir ifade ile, Tecvid’in amacı, Allah’ın Kitab’ında ve Rasûlü’nün sünnetinde emredildiği üzere Kur’an’ı Kerim’i tecvid üzere okumaktır.¹⁸

¹² el-Marsâfî, **Hidayetü’l-Kârî**, s.38.

¹³ Çetin, **Kur’an Okuma Esasları**, s. 79; Çetin, “**Tecvid**” m.d, DİA, C, XXXX, s. 253-254.

¹⁴ Hamza Hüdâî, **Tecvîd-i Edâiyye**, s. 2; Debreli, **Mîzânu’l-Hurûf ve Şifâu’l-Ebdân**, s. 6.

¹⁵ Müzzemmil, 73/4.

¹⁶ Furkan, 25/32.

¹⁷ Muhammed Mahmud, **Hidâyetu’l-Müstefîd fî Ahkâmi’t-Tecvid**, Mısır, y.y, t.y, s. 5; Muhammed Mekkî, **Nihayetü’l-Kavli’l-Mufîd**, s. 13; Karaçam, **Kur’an’ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 168; Çetin, **Kur’an Okuma Esasları**, s. 80; Ramazan Pakdil, **Talim Tecvid ve Kıâat**, İstanbul, ifav, 2014, s. 26.

¹⁸ Hamza Hüdâî, **Tecvîd-i Edâiyye**, s. 32.

1.1.4. Tecvid İlmi'ni Öğrenmenin Hükümü

Kur'an-ın lafzını orijinal şekliyle muhafaza edebilmek için Tecvid İlmi'ni öğrenmek farz-ı kifayedir. Tecvid İlmi'nin gerekliliği Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabittir.¹⁹

Vahiy meleği Cebrâil Kur'an'ı Kerim'i lafzı ve manasıyla birlikte indirmiş ve O'nu Peygamber efendimize tecvit üzere okumuştur. Hz. Peygamber'de Kur'an'ı ümmetine Cebrail'den aldığı gibi tecvit üzere öğretmiştir. Sahabe ve Tâbiûn nesli başta olmak üzere İslam toplumlarında Kur'an'ı kuşaktan kuşağa tevcid üzere okunarak tevâtüren nakletmişlerdir.

1.1.5. Tecvid Kurallarını Uygulamanın Hükümü

Kur'an okuyan kimseye; harflerin zat ve sıfât-ı لازمelerinin bozulmasıyla ortaya çıkan Lahn'ı-Celi'den sakınacak biçimde tecvid kurallarına riayet ederek Kur'an okuması, farz-ı ayın veya vacip kabul edilmiştir. Kur'an okuyan kimsenin, kırâatını Lahn'ı-Hafî'den kurtaracak kadar tecvid kurallarına riayet ederek okuması ise farz'ı kifayedir.²⁰

1.1.6. Tecvid'in Farz Olduğunun Delilleri

Yukarıda Tecvid İlmi'nin gerekli olduğunun Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabit olduğunu ifade etmiştik.

¹⁹ Müzzemmil, 73/4; Buhari, “Fedâilu'l-Kur'an”, 29; Müslim, “Salâtu'l-Musafirîn”, 236; Cezeri, **en-Neşr**, s. 165-168, Cezeri, **Mukaddime**, s.6-7; Muhammed el-Harezî, **Buğyetü'l-Mürîd min-Ehkâmi't-Tecvid**, Beyrut, Daru'l Beşâiri'l İslamiyye, 2001, s. 92-93.

²⁰ Hamza, **Tecvîd-i Edâiyye**, s. 2; Ahmed b. Muhammed Mağnîsî, **Terceme'i Cezerî**, İzmir, 1301/1884, s.144 (Mecmua içinde); Mer'âşî, **Cühdü'l-Mukıl**, s. 4-5; Seyyid Ali b. Hüseyin Eskici zade, **Dürr-i yetim Tercümesi**, İzmir, 1301/1884, s. 22 (Mecmua içinde),

Kitap

(وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) Yüce Allah, Kur'an'ı Kerim'de, Müzzemmil Suresinde
“Kur'an'ı açık açık, tane tane tertil ile oku” buyurdu.²¹

Burada (وَرَتَّلْ) ifadesi emirdir. Furkan suresinde ise (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) “biz onu tertil üzere okuduk” buyurmuştur.²²

İbni Abbas hazretleri (وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) ayetini, “Kur'an'ı açık bir şekilde oku” şeklinde tefsir etmiştir.²³

Fahrettin Râzî (925/1519) tefsirinde Zeccâc'dan bu ayetin tefsiri ile ilgili şu nakli yapar:

"قَالَ الزَّجَّاجُ رَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا بَيْنَهُ تَبْيِينًا وَالتَّبْيِينُ لَا يَتِمُّ بِأَنْ يُعْجَلَ فِي الْقُرْآنِ إِنَّمَا يَتِمُّ بِأَنْ يَتَّبَعَ جَمِيعَ الْحُرُوفِ وَيُوقَى حَقُّهَا مِنْ إِلَّا شَبَاعٍ"

“Kur'an'ı tertil ile, tane tane, açık açık oku, Kur'an'ı, acele ile okurken beyan tamam olmaz, ancak her harfi açık açık ve her harfin hakkını vermekle tamam olur.” demektedir.²⁴

Hiz. Ali'ye Müzzemmil Suresi'nde (وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) ve Furkan Suresi'nde geçen (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) ayetindeki “tertîl” ifadesi nedir diye sorulduğunda; Hiz. Ali, “tertîl” (التَّرْتِيلُ تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُفُوفِ) “Harfler'in Tecvidi'ni ve (Kur'an okurken) Vakıf Kurallarını bilmektir” cevabını vermiştir.²⁵

²¹Müzzemmil, 73/4; Ayet'in tefsiri ile ilgili geniş bilgi için bak. Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 168.

²² Furkan, 25/ 32.

²³ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 165; Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessas, **Ahkâmu'l-Kur'an**, 5 c., İstanbul, y.y, 1335/1917, C, III, s. 468.

²⁴ Fahru'd-Din Razi, **Mefâtihu'l-Ğayb**, İstanbul, 23 c., y.y, C, VI, 1308/1893, s. 382.

²⁵ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s.166.

Sünnet

Peygamber Efendimiz'in eşlerinden Ümmü Seleme'ye Peygamberimizin kırâatı hakkında sorulduğunda; “onun kırâatı harf harf (tane tane, dura dura okurdu)” demiştir.²⁶

عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سُئِلَ أَنَسُ كَيْفَ كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ كَانَتْ
مَدًّا ثُمَّ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَمُدُّ بِسْمِ اللَّهِ وَيَمُدُّ بِالرَّحْمَنِ وَيَمُدُّ بِالرَّحِيمِ

Tâbii'nin alimlerinden olan Katade b. Diâme'den konuyla ilgili şu rivayet nakledilir: “Enes b. Mâlik'e Peygamberimizin Kur'an okuyuşu nasıldı diye soruldu. O da: (O'nun kıraatı) med'li idi (uzatılacak yeri uzatırdı), dedi ve devamında Besmele'yi (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) örnek verip okudu ve Hz. Peygamber بِسْمِ اللَّهِ kelimesini uzatarak, الرَّحْمَنِ kelimesini uzatarak ve الرَّحِيمِ kelimesini uzatarak okudu.” diye cevap verdi.²⁷

Yukarıda geçen Hadis-i Şerifler'den de anlaşıldığı üzere, Kur'an'ı, Kerim okurken tecvid kurallarına riayet etmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber Kur'an'ı Kerim'i tecvid ile, harfleri hak ve müstahakkıyla, sıfatıyla, mahreciyle okumuştur ve ashabınada (اِقْرَأُوا كَمَا عَلَّمْتُمْ) “Kur'an'ı, benden öğrendiğiniz gibi okuyunuz” diye emretmiştir.²⁸

İcma

Hiz. Peygamber'in Kur'an'ı Kerim'i tecvid ile okuduğunu ve yine tecvit ile okumayı emrettiğini yukarda geçen ayet ve hadislerden anlıyoruz. Sahabeler'de Hiz. Peygamber'den öğrendikleri gibi Kur'an-ı Kerim'i tecvid ile okumuşlardır.

²⁶ Cezeri, **en-Neş**, C, I, s. 165; Bedru'd-Dîn Muhammed b. Ahmet el-Aynî, **Umdetu'l-Kâfî**, 25 c., İstanbul, y.y, 1303/1886, C, IX, s. 343; Ebu Bekir b. Muhammed İbnü'l-Arabî, **Sahihu't-Tirmizî bi Şerhi'l-İmam İbnu'l-Arabî**, 5 c., Mısır, y.y, 1931, C, V, s. 182.

²⁷ Muhammed b. İsmail el-Buhari, **Sahihu'l-Buhari**, 8 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, Fezailu'l-Kur'an, 29, C, VI, s.112; Cezeri, **en-Neş**, C, I, s.165; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 169.

²⁸ Cezeri, **en-Neş**, C, I, s. 32

Kur'an'ı Kerim'i güzel sesle ve tecvid ile okudukları için sahabelerden birçoğu Peygamberimizin takdirlerine mazhar olmuşlardır.²⁹

Abdullah b. Mes'ud (32/652) (جَوِّدُوا الْقُرْآنَ وَزَيَّنُوهُ بِأَحْسَنِ الْأَصْوَاتِ...) “Kur'an'ı tecvid ile okuyunuz ve seslerin en güzeli ile onu süsleyiniz” demiştir.³⁰

Zikredilen bu ayet ve hadislerin yanı sıra, nazil olduğu günden bu güne kadar Kur'an-ı Kerim'in, her devirde bütün müslümanlar tarafından tecvid kurallarına göre okunması, bu konuda müslümanların İcmâ ettiğini gösterir.

Bu konuyu; sahanın büyük üstadı İmam Cezeri'nin şu beyitleri ile bitirmek istiyoruz.

وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَزِمٌ	مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ أَثِمٌ
لَا نَهْ بِهِ إِلَّا لَهُ أَنْزَلَا	وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا
وَهُوَ أَيْضًا حِلْيَةُ التَّلَاوَةِ	وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْفِرَاءَةِ

“Tecvid'i öğrenmek, kesin bir farzdır. Kim Kur'an'ı tecvidsiz okursa günahkâr olur.

Çünkü Allah Kur'an-ı tecvidle indirdi ve bize kadar da böylece geldi.

Tecvid tilavetin süsü, eda ve kırâatın'da zinetidir”.³¹

1.1.7. Tecvid İlmi'nin Tarihçesi

Vahiy Meleği Cebrail; Kur'an'ı Kerim'i tecvid üzere getirmiş ve Hz. Peygamber'de Kur'an'ı Kerim'i tecvid ile okumuştur. Yine konuyla ilgili hadislerden anlıyoruz ki, Hz. Peygamber sahabelere Kur'an'ı Kerim'i tecvid

²⁹ Buhari, “Fezailü'l-Kur'an”, 31; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 236; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 165.

³⁰ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 167.

³¹ Cezeri, **Mükaddime**, s. 6-7.

üzere okutmuştur. Sahabe ve Tabiûn neslide Kur'an'ı Kerim'i sonraki kuşaklara tecvid üzere nakletmişlerdir.

İbnu'l-Cezerî, (Tertil, harfleri, tecvid vakıfları bilmektir) sözüyle “tecvid” kelimesini ilk kullanan kişinin Hz. Ali olduğunu ifade eder.³² Tecvid ilmi ile ilgili konular başlangıçta dilbilgisi ve Kırâat ilmi ile ilgili eserlerde yer almış, daha sonraki dönemlerde bu ilimle ilgili birçok müstekıl risale ve eser te'lif edilmiştir.

Tecvid ilmine ait idğam, izhar, med ve kasr, vakf ve vasl, feth ve imale, sekte gibi konuların ilk dönemde Yahya b. Ya'mer tarafından kaleme alınan Kırâat ilmine ait kitaplarda yer almasından anlıyoruzki, bu ilim, hicri ilk asırdan itibaren kitaplarda yerini almıştır.

Tecvid ilmine dair ilk müstakil eser, Musa b. Ubeydullah el-Hakânî (325/937)'ye ait el-Kasîdetu'r Râiyye/el-Kasîdetu'l-Hâkâniyye isimli manzum eserdir.³³ Bu alanın en muteber kaynaklarından olan eser, Ebu Amr ed-Dânî (444/1053) tarafından Şerh'u Kasîdeti'l-Hâkânî fi't-Tecvîd ismiyle şerh edilmiştir.³⁴

Tecvid ilmi alanında yazılan ilk eserler başlıca şu şekilde zikredilebilir:

er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâe: Mekki b. Ebi Talib (437/1045), *et-Tahdîd fil-İtkâni vet-Tecvîd*: Ebu Amr ed-Dânî (444/1053), *et-Temhîd fî Mârifeti't-Tecvîd*: Ebu'l-A'lâ el-Hemedânî (569/1173), *Ukûdu'l-Cumân fî Tecvîdi'l-Kur'an*: İbrahim B. Ömer el-Câberî (732/1332), *et-Temhîd fî İlmit't-Tecvîd*: İbnu'l-Cezerî (833/1429)

³² Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 167; **et-Temhid**, s. 60; Çetin, **Kur'an Okuma Esasları**, s. 85; Mehmet Ali Sarı, **Kur'an'ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları**, İfav, İstanbul, 2000, s. 35.

³³ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezeri, **Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**, 2 c., Mısır, y.y, 1932, C, II, s. 321.

³⁴ Çetin, **Kur'an Okuma Esasları**, s. 86.

1.2. Kırâat ve Kırâat İlminin Tarifi

Burada öncelikle “Kırâat” kelimesinin kökü, kelime anlamı, ıstılâhî manasını işledikten sonra; Kırâat İlmi’nin ehemmiyetini ifade eden önemli görüşleri ve bu ilmin tedris usulleri ve ekolleri üzerinde duracağız.

Dimyâdî (1117/1705) İthaf isimli eserinde; “*Kırâat İlmi’ni okuyacak talebenin Kırâat, Rivayet, Tarîk ve Vecih gibi ilimlerle ilgili temel kavramları bilmesi gerekir*” der.³⁵

Birbirlerine yakın manalar ifade etmekle beraber, Kırâat İlmi’nin bilimsel tarifinde farklılıklar görülmektedir. Bu tariflerden önemli olan bazı görüşleri burada ifade etmek istiyoruz.

“Kırâat” sözcüğü, “k-r-e” (قَرَأَ) fiilinin mastarı olan “kırâat (قِرَاءَةٌ)” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, “toptan/çokça okumak manasına gelen “kırâat” ile “Kur’an” kelimeleri, kara’e fiilinin türevleridir.³⁶

Kırâat’ kelimesinin kavram olarak bilimsel tarifi: “Kur’an kelimelerinin okunuş şekillerini ve ihtilaflı noktalarını nakledenlere dayandırarak bilmektir.³⁷

Başka bir tarif ile kırâat; Allah’ın Kitabı’nın nasıl okunacağına dair hazf, isbat, vasil, vakıf, hareke, sukun, med, kasır gibi konulardaki ittifak ve ihtilafları nakledenlere nisbet ederek bilmektir.³⁸

Ahmet Cevdet Paşa *Hulasatu’l-Beyan fi-Te’lifi’l-Kur’an* isimli eserinde kırâat’in tarifini şöyle ifade eder:

³⁵ Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani ed-Dimyâtî, **İthâfu fudalêi’l-Beşer fi’l-Kırâ’eti’l-Erbaati’l-Aşer**, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2001 s. 6-7.

³⁶ el-Ferâhîdî, **Kitâbü’l-Ayn**, “k-r-e” m.d., C, V, s. 204; Cevherî, **Sıhah**, “k-r-e” m.d., C, I, s. 65; İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüğa**, “k-r-e” md, C, V, s. 79; İbn Düreyd, **Cemheretü’l-Luğa**, “k-r-e” m.d., C, III, s. 1152; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, “k-r-e” md, C, I, s. 24; Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, “k-r-e” m.d., C, I, s. 371; Ezherî, **Tehzib**, “k-r-e” md., C, IX, s. 274; İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “k-r-e” m.d., C, XXIX, s. 3063; Muhammed Abdül-Azîm ez-Zürkanî, **Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’an**, 2 c., Beyrut, Daru’l-Marife, 2001, C, I, s. 326.

³⁷ Dimyâtî, **İthaf**, s. 6-7.

³⁸ Dimyâtî, **İthaf**, s. 6-7; Karaçam, **Kırâat İlmi’nin Kur’an Tefsirindeki Yeri**, s. 73.

Kırâat; Kur'an'ı Kerim'in tilaveti esnasında kelimelerde meydana gelen ayrılıklardır. Bu ayrılıklar; ya kelimenin aslını oluşturan harf ve harekelerde olur, ya da med, kasır, terkik, feth, imale gibi şive farkı olarak düşünebileceğimiz eda keyfiyetinde yani tatbikatta kendini gösterir.³⁹

Bu ifadelerden sonra Cevdet Paşa Kırâat'lar ile ilgili şunları da ilave eder; Tevatürle sabit olan ancak Kur'an'dır. Tevatürle naklolunmadığı halde, Kur'an olduğu iddia edilen kıra'at vecihleri Kur'an değil, belki şaz birer kırâattirler. İsterse bunlar senetleri sahih olmakla birlikte, imam olan mushafın hattına ve arapçanın kurallarına uygun olsunlar.⁴⁰

Bir başka değerlendirmede ise “kırâat” kelimesi lugatta “okumak, tilavet etmek, telaffuz etmek” anlamında masdar; “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okumak, tilavet etmek” anlamında isimdir. Aynı kökün “Kur'an” şeklinde gelen mastarı da kırâat ile eş anlamlıdır.⁴¹ “Kırâat” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte “tilavet” manasına gelen fiil kalıplarında ve masdar olarak (kur'an) Kur'an'ın birçok yerinde geçer.⁴²

Kur'an İlimleri terimi olarak ise “kırâat” çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Râgıb el-İsfahânî (502/1108)'ye göre: “Tertilde harf ve kelimeleri birbirine katmaya denir”.

Taşköprüzade (968/1561) ise: “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından, Allah kelamı olan Kur'an-ı Kerim'in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır” diye tarif eder.

Ayrıca kıraat imamlarından her birinin tercih ettiği okuyuşlar için de kırâat terimi kullanılmıştır: Nafi' kırâatı, Asım kırâatı gibi.⁴³

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **Muhtasar Kur'an Tarihi**, çev, Ali Osman Yüksel, Kültür Basım Yayın Birliği, İstanbul, 1989, s.125.

⁴⁰ Cevdet Paşa, **Kur'an Tarihi**, s.125.

⁴¹ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, “k-r-e” m.d., C, XXIX, s. 3063; Abdul Hamit Birişik, “**Kırâat**” m.d, DİA, Ankara, 2002, C, XXV, s. 426-427.

⁴² el -A'raf 7/204; en-Nahl 16/98; el-isra 17/ 14, 45, 106; el-Kıyame 75/17, 18; el-inşikak 84/21; el-Alak 96/1, 3.

⁴³ Birişik, “**Kırâat**”, DİA, C, XXV, s. 426.

Sonuç olarak “Kırâat” Kavramının ıstılahi manası; Yazılı halde bulunan bir metnin harflerini ve kelimelerini birbirine katarak okumak, Özellikle harflerin ve kelimelerin hakkını vererek Kur’an okumak, bir şeyi baştan sona kadar okumak, Kur’an-ı yüzünden veya ezbere ağır ağır manasını da düşünerek tecvit ve tertil üzere çokça okumaktır.⁴⁴

Kırâat İlminin Tarifi;

“Kırâat” Kavramı’nın gerek dil, gerek ıstılahi manası üzerinde birbirine yakın farklı tarifler yapılmıştır. Biz burada bu ilimle ilgili önemli gördüğümüz birkaç tarif vermek istiyoruz:

Kırâat İlmi; Kur’an kelimelerinin edası (ifade tarzı)nın ne şekilde olacağını konu edinen, bu kelimelerin farklı eda keyfiyetleriyle ilgili rivayetleri bünyesinde toplayan ve bu rivayetleri nakledenlere nisbet eden (ravileri bildiren) bir bilim dalıdır.⁴⁵

Ebû Hâmid Muhammet El-Ğazzâlî (505/1111) ise Kırâat ilmini şöyle tarif eder: Kırâat İlmi; İrab vecihlerinin ve Kur’ân-ı Kerim’in kelimelerine âit seslendirme (telaffuz ve edâ) şekillerinin sınıf ve kısımlarının kendisiyle bilindiği ilim dalıdır.⁴⁶

İbn Haldûn (808/1405); Kırâat İlmi’ni de Naklî İlimler’den sayar ve şöyle târif eder: Kırâat İlmi: Kur’ân-ı Kerim’i; kendisine vahy edilen Allah Rasûlü’nden

⁴⁴ Cevherî, **Sıhah**, “k-r-e” m.d., C, I, s. 65; İbn Fâris, **Mekâyîsü’l-Lüğa**, “k-r-e” md, C, V, s. 79; İbn Düreyd, **Cemheretü’l-Luğa**, “k-r-e” m.d., C, III, s. 1152; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, “k-r-e” md, C, I, s. 24; Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, “k-r-e” m.d., C, I, s. 371; Ezherî, **Tehzib**, “k-r-e” md., C, IX, s. 274; İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “k-r-e” m.d., C, XXIX, s. 3063; Zûrkanî, **Menâhil**, s. 326.

⁴⁵ Bedruddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’an**, Thk: Mustafa A. Kâdir Ata, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2001, C, I, s. 395-396; Dimyâdî, **İthâf**, s. 8; Zûrkanî, **Menâhil**, s. 364; Bırışık, “Kırâat”, DİA, C, XXVI, s. 426; Karaçam, **Kur’an’ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 62; Yusuf Alemdar, “Osmanlıda Daru’l-Kurra Müessesesi ve Kıraat Öğretimi”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s.106; Temel, **Kıraat ve Tecvit İstılahları**, s. 85.

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammet el-Ğazzâlî, **Cevâhir’ul-Kur’an**, y.y, Beyrut, 1981, s.18-19; Ali OsmaYüksel, **İbnu’l-Cezeri ve Tayyibetü’n-Neşr**, İFAV, İstanbul, 1996, s. 31.

nakil ve rivâyet olunan bilgilere başvurulmak suretiyle, Kur'ân'ın Arab Dili Lehçelerine göre okunuşlarına dâir çeşitli rivâyetleri bildiren bir ilimdir.⁴⁷

İbnü'l-Cezeri (833/1429)'nin, “Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını, ravilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir” şeklindeki tanımını daha kapsayıcıdır.⁴⁸

1.2.1. Kırâat İlmi'nin Önemi

Kırâat İlmi'nin İslâmî İlimler arasındaki önemi ve yerini anlayabilmek için, Kırâat İlmin'de mutehassıs olan bazı âlimlerin konuyla ilgili görüşlerine burada yer vermek istiyoruz:

1.2.2. İmam Zerkeşî(794/1392)'ye Göre

Kırâat İlmi'nde otorite bir alim olan Zerkeşî; “Bütün ilimler Kur'an'dan alınmıştır. Kur'an'dan alınmayan ilimlerin, hiçbir dayanağı yoktur” dedikten sonra, şöyle devam etmektedir: Beyhakî (458/1066) el-Medhal isimli eserinde, İbn Mes'ûd (32/652)'un şunları söylediğini rivayet etmektedir: Kim ilim murâd ederse Kur'an'ın mânâlarını, tefsir ve kırâatlerini düşünsün. Zira Kur'an'da, O'nun nuzûlünden önce yaşayıp ölenlerin muhtaç olduğu ilimlerin yanında; O'nun nuzûlünden sonra yaşayacak olanların da ihtiyaçlarına cevap verecek ilimler vardır. Zerkeşî ilave ediyor: Beyhakî diyor ki: İbn Mes'ûd bu sözleriyle, ilimlerin kaynağının, Kur'an-ı Kerîm olduğunu beyan etmiştir.⁴⁹

⁴⁷ İbnu Haldûn (Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî), **Mukaddime**, çev: Zâkir Kâdirî Ugan, MEB, İstanbul, 1968, C, II, s.56-57; Yüksel, **İbnu'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr**, s. 30-31.

⁴⁸ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezeri, **Müncidu'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn**, y.y, Nşr: Muhammed Habibullah ve Ahmet Muhammed Şakir, y.y, 1350/1932, s. 3.

⁴⁹ Zerkeşî, **el-Burhân**, C, I, s. 28; Yüksel, **İbnu'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr**, s. 31.

1.2.3. İmam Ğazzâlî'ye Göre

Ğazzâlî, “Cevâhir’ul-Kur’an” isimli eserinde Kur’an’ı Kerîm’i bir inciye benzetiyor ve nasılki inciye ulaşabilmek için onun “Sedef” denilen zarını, kabuğunu çatlatmak gerekiyorsa; Kur’an’ı Kerîm’in cevherine, gerçek manasına ulaşabilmek için de, O’nun kabuğu, zarı ve örtüsü konumunda bulunan asıl ve orijinal nazmını korumak gerekir.

Kur’an’ın esas cevherine her hangi bir yabancı maddenin karışmasını önlemek için O’na dâir bir kısım ilimlerin bilinmesi gerekir. Ğazzâlî Kur’an’ın cevherine nüfûz etmeyi sağlayan ilmin Arap dili olduğunu ifade eder ve Arap dili ile ilgili âlet ilimlerini de Lügat, Nahiv, Kırâat, Tecvit ve Tefsir İlmi şeklinde sıralar.⁵⁰

1.2.4. İbn Haldûn’a Göre

İbn. Haldûn medeni toplumlarda insanların kuşaktan kuşağa aktararak öğrendikleri ilimleri iki kısma ayırmaktadır:

Birincisi Aklî İlimler’dir: Aklî ilimler; insanların kendi akıl ve fikir kabiliyetleriyle öğrenebildikleri tabîî ilimlerdir. İkincisi Naklî İlimler’dir: Naklî ilimler; ancak bu ilimlerin kanun ve kâidelerini koyanlardan nakl ve rivayet etmek suretiyle öğrenilen ilimlerdir.

Naklî ilimler akıl ve fikir yürütmeyeyle öğrenilmez, akıl bu ilimleri anlamaya yardımcıdır. Bu ilimler Kur’ân’ı Kerim Âyetleri’nden ve Allah’ın elçisi Muhammed (s.a.v)’in hadis ve sünnetlerinden ibaret olan şer’î deliller üzerine inşa edilip birçok kısma ayrılmışlardır.⁵¹

⁵⁰ Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzali, *Cevâhiru’l-Kur’an*, y.y, Beyrut, 1981, s. 18-19.

⁵¹ İbnu Haldûn, *Mukaddime*, II, s. 56-57.

1.2.5. Kırâat İlmi'nin Amacı ve Faydası

Kırâat ilmi'nin amacı, İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'in kelime ve harflerini her türlü değişiklikten koruyup en doğru şekilde okunmasını muhafaza etmektir. Kırâat ilmi; Kur'an'ın Hz. Peygamber'den mütevatir senetle rivayet edilen farklı okuyuşlarını ve bu okuyuşların kimlere nisbet edildiğini tesbit eder.

Kur'an'ın lafzı ve manası her türlü değişiklik ve tahriften kırâat ilmiyle muhafaza edilir. Ayrıca hem okuyuşta hem de farklı hüküm çıkarmada Müslümanlara kolaylık olsun diye mücade edilen farklı okuyuşlar, rivayet senetleriyle beraber tesbit edilmiş olur.⁵²

Kırâat ilminin önemli faydalarından biri de, İlâhi Kelam'la ilgili müsteşrikler tarafından yapılan her türlü ithamın çürütülmesi ve Müslümanların Kur'an'a olan güven ve itimadının muhafaza edilmesidir.⁵³

1.2.6. Kırâat İlminin Tarihi

Halife Hz. Osman döneminde istinsah edilerek İslam coğrafyasının belirli merkezlerine gönderilen Mushafların harekesiz ve noktasız oluşu, farklı kırâatlerin doğmasına sebep olmuştur.⁵⁴ Hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren Medine, Mekke, Kufe ve Basra'da kırâat okulları açılmaya başlamıştır.⁵⁵

Hicri ikinci asrın başlarından itibaren çok çeşitlenen kırâatlerden tercihler yapılmış ve tercih edilen kırâatleri ifade etmek üzere de Yedi Kırâat (Kırâat'ı Seb'a) kavramı yaygınlaşmıştır.⁵⁶ Devam eden süreçte kırâatlerle ilgili çalışmalar yapılmış, yazılan eserlerle farklı kırâatler bir ilim olarak tedris edilmeye

⁵² Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân fi Kırâati's-Seb'a'l-Meşhûra*, tah: Kemal Atik, 2 c., Kayseri, Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, C, I, s. 26-27; Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 136-141; el-Burhân, C, I, s. 395-396.

⁵³ Dimyâtî, *İthâf*, s. 8; İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâati*, İfav, İstanbul, 2011, s. 236.

⁵⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, C, I, s. 26-27; Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 365.

⁵⁵ Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 367.

⁵⁶ Cezeri, *en-Neşr*, C, I, s. 15.

başlanmıştır.⁵⁷ Nihayet Ebu Bekir b. Mücahid (324/925) yazdığı “Kitâbu’s-Seb’a” isimli eseriyle kırâatleri yedi adetle sınırlarken sahîh kırâatleri de toplamıştır.⁵⁸

Daha sonra İbnü’l-Cezeri (833/1429) başta olmak üzere bazı alimler, yedi kırâat imamına üç meşhur kırâat imamını da ekleyerek mütevatir kırâatların sayısını ona yükseltmişlerdir.⁵⁹ Böylece Yedi Harfın yedi kırâatla açıklanmasına yönelik arayışlar da sona ermiştir. Bu on kırâate dört kırâatın da ilave edilmesiyle kırâatların toplamı on dört’ü bulmaktadır.⁶⁰

Günümüzde Mütevatir on kırâatten üç tanesi fiilen okunmakta olup diğerleri sadece bir ilim olarak tedris edilmekte ve tefsir ilminde bu farklı kırâatlardan istifade edilmektedir.

İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde şu üç kırâat okunmaktadır: Ebû Amr kırâatı, sadece Sudan’ın bir bölümünde okunan bu kırâat, başka bölgelerde pek yaygın değildir. Nâfi kırâatı, Mısır hariç tüm Kuzey Afrika’da okunan bir kırâattir. İslam dünyasında müslümanların büyük çoğunluğu Asım kırâatının Hafs rivayetini okumaktadırlar. Mushaflar da bu kırâate göre basılmaktadır.⁶¹

1.2.7. Kırâat Çeşitleri

Kırâatlar, sahîh olan ve sahîh olmayanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Sahîh olan kırâatlar mütevatir ve meşhur olmak üzere iki kısımdır. Sahîh olmayanlar ise Âhat, Şaz, Mevzû ve Müdrec olmak üzere dört kısımdır.

1.2.8. Sahîh Kırâatlar

Sahîh kırâatlar, senedi sahîh olup, bir vecihle de olsa Arap dili gramerine uyan, takdiren ve ihtimalen bile olsa Mesâhif-i Osmaniye hattına uygun düşen

⁵⁷ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 33-34.

⁵⁸ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 33; Zerkeşî, **el-Burhân**, C, I, s. 404-407; Birişik, “**Kırâat**”, DİA, C, XXVI, s. 427; Karaçam, **Kur’an’ı Kerim’in Nuzulü ve Okuma Kaideleri**, s. 61-63.

⁵⁹ Zürcânî, **Menâhil**, C, I, s. 413; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 82-102; Dimyâtî, **İthâf**, s. 10.

⁶⁰ Zürcânî, **Menâhil**, C, I, s. 413; Dimyâtî, **İthâf**, s.14.

⁶¹ Birişik, “**Kırâat**”, DİA, C, XXVI, s. 426.

kırâatlara denir. Mütevatir oldukları için bu kırâatları ret ve inkâr etmek caiz değildir. Sahih kırâatlar, Kur'an-ın nazil olduğu Yedi Harf'e dâhil oldukları için bütün Müslümanlar tarafından kabul edilmeleri şarttır.⁶²

Sahih Kırâatlar'ın Şartları Üçtür;

Birincisi; Kırâat, bir yönüyle de olsa Arap dili gramerine uygun olmalıdır. İbnü'l Cezeri ve tahkik ehline göre, sahih kırâatların şartları içinde en büyük esas, en kuvvetli rükün Arap gramerine uygunluktur.

İkincisi; Kırâat, sahih ve muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşmalıdır. Sahih kırâat, adalet ve zabt yönü sağlam kimselerden oluşan bir rivayet zinciri ile nakledilmeli ve senet kesintisiz olarak Peygamberimize ulaşmalıdır. Aynı zamanda bu kırâatın, bu ilmin imamları tarafından meşhur olması, hatalı görülmemesi ve hiçbir katında şaz sayılmaması gerekir.

Üçüncüsü; Kırâatın hattı, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Mushaflardan herhangi birinin resm-i hattına takdiren de olsa uygun olmalıdır.⁶³

Hz. Osman zamanında kurulan istinsah komisyonu Mushafları yazarken nokta ve hareke kullanmadılar. Kelimeleri de, mümkün mertebe birden fazla kırâat vechini ihtiva edecek şekilde, özel bir imla ile yazmaya gayret ettiler.⁶⁴

Yukarıda ifade ettiğimiz bu şartlara haiz olan kırâatlar sahih kırâatlardır. Bunlardan herhangi birisinin eksik olduğu kırâatlar da şaz, zayıf veya batıl kırâat adını alır.⁶⁵

Senetleri açısından İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre yedi kırâat mütevatirdir. Hz. Peygamber'den bize kadar yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün

⁶² Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 15; Celseddin Suyuti, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an**, Çev: Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, Madve Yayınları, C, I, İstanbul, 1983, I, s. 179; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 369; Karaçam, **Kur'an'ın Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 65-66.

⁶³ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 15; Dimyâtî, **İthâf**, s. 8; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 369.

⁶⁴ Ebû Amr ed-Dânî, **Câmiu'l-Beyân**, C, I, s. 26-27; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 31-32; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 365.

⁶⁵ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 15; Karaçam, **Kur'an'ın Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 66.

olmayan bir kalabalık tarafından nakledilmiştir.⁶⁶ İmam Cezeri en-Neşr isimli eserinde konuyla ilgili farklı görüşleri ve detayları vermiştir.⁶⁷

1.2.8.1. Mütevatir Kırâatlar

Yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir ravi toplumunun, kendileri gibi kalabalık olan başka bir ravi topluluğundan naklettikleri ve muttasıl bir senetle Hz.Peygamber'e ulaşan kırâatlara mütevatir kırâat denir. En üstün kırâatlar mütevatir kırâatlar olup, bunlara inanmak vacip, inkâr etmek ise kesinlikle caiz değildir.⁶⁸ Cumhura göre mütevatir kırâatlar “yedi kırâat” imamının naklettiği kırâatlardır.⁶⁹ İmam Cezeri'ye göre On İmamın kırâatlarının tamamı mütevatirdir ve kırâatların büyük çoğunluğunu mütevatir kırâatlar oluşturmaktadır.⁷⁰

1.2.8.2. Meşhur Kırâatlar

Adalet ve zabt sahibi raviler tarafından rivayet edilip senedi sahih olan, Arap dili gramerine ve Hatt-ı Mushaf'ı Osmânî'ye uygun düşen, kıraat imamları arasında şöhret bulan, galat ve şaz sayılmayan, yedi veya on kırâat arasında olan fakat tevatür derecesine yükselemeyen kırâatlara meşhur kırâat denir. Meşhur kırâata da, mütevatir kırâatta olduğu gibi inanmak vacip, bunlardan herhangi birini inkâr etmek caiz değildir.⁷¹ İmam Cezeri'ye göre Meşhur Kırâat ile Kur'an okunabilir.⁷²

⁶⁶ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 18; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 183; Karaçam **Kur'an'ın Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 67.

⁶⁷ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 18.

⁶⁸ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 15; Dimyâtî, **İthâf**, s. 8; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 369.

⁶⁹ Zerkeşi, **Burhan**, C, I, s. 286; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 179.

⁷⁰ Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 183; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 379.

⁷¹ Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 379; Dimyâtî, **İthâf**, s. 8; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 369; Karaçam, **Kur'an'ın Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 68.

⁷² Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 19; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 183; Dimyâtî, **İthâf**, s. 8; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 369.

1.2.9. Sahih Olmayan Kırâatlar

Sahih olmayan kırâatlar; sahih kırâatlarda bulunması gereken şartlardan hangisine sahip değilse ona göre farklı kategoride değerlendirilmektedir.⁷³

1.2.9.1. Âhad Kırâatlar

Senedi sahih olmakla birlikte yazı bakımından Halife Hz. Osman döneminde yazılan mushaflardan birinin hattına uymayan veya Arapça'nın kurallarına uygun olmayan ya da kırâat imamı arasında istenilen şöhrete ulaşamayan kırâatlara Âhad Kırâat denilmektedir. Âhad Kırâatlarla Kur'an okumak caiz değildir.⁷⁴

Bu konuyla ilgili Hâkim (405/114), el-Müstedrek'inde ve Tirmizi, Camiu'l-Kebir isimli eserinde özel bölüm açmışlardır. Âhad kırâata örnek olarak Hâkim, el-Müstedrek'inde Asım el-Cühderi (öl.128/745) kanalıyla Ebu Bekre (52/672)'den Hz. Peygamberin **مُتَكِينٍ عَلَى رَفْرَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ** (Rahman/76) ayetinin kırâat şeklini gösterir. Bu kırâata göre **رفرف** (yastık), **عبرى** (döşek) kelimeleri mütevatir kırâatta müfret olarak okunduğu halde meşhur kırâatta çoğul sıgıyla okunmuştur.

Ayrıca Âhad Kırâat'a göre, Ebu Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber secde suresinin 17. Ayetini **أَفَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ** şeklinde, ayetin başına hemze ilave ederek okumuştur. Âhad Kırâat'larla Kur'an okunmaz ve bu Kırâat'lara inanmak da vacip değildir.⁷⁵

⁷³ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 18-19; Dimyâtî, **İthâf**, s.14; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 379.

⁷⁴ Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 183; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 379.

⁷⁵ Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 184; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 379.

1.2.9.2. Şaz kırâatlar

Kırâat ilminde, sahih kırâatların sahip olduğu şartlardan herhangi birine sahip olmayan kırâat şaz kırâat olak nitelendirilmiştir.⁷⁶ Kaynaklarında, Şaz Kırâat'ın örneği olarak İbnu's-Sumeyfa (ö: 215/830)'ya nisbet edilen **فَالْيَوْمَ نُنَجِّكَ بِبَدَنِكَ** (Yunus/92) ayetinin okuyuşu yer almaktadır. Ayette geçen **نُنَجِّكَ** "nünehhike" **ج** harfi ile okunan kelime **نُنَجِّكَ** "nüneccike" şeklinde şaz olarak **ح** harfi ile, ayrıca **خَلَفَكَ** kelimesindeki **س** lam şaz olarak **خَلَفَكَ** şeklinde fethalı olarak okunmuştur.⁷⁷

Şaz Kırâatlar senedi sahih olmayan kırâatlar'dır. Sahabe-i Kiram; namazda ve namazın dışında yedi kırâatla Kur'an okumayı caiz görmüşler, ancak Şaz Kırâat'la Kur'an okumayı caiz görmemişlerdir.⁷⁸

Şaz Kırâatlar'ın fıkhi değeri ve onlarla amel etme konusunda farklı görüşler olmakla beraber, İslam alimlerinin çoğunluğuna göre dini hükümlerde delil olarak kullanılmazlar ve muteber sayılmazlar. Usulcüler, fukaha ve bir kısım alimler şaz kırâatlerin Kur'an olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Şaz kırâatler, ibadet niyetiyle Kur'an tilavet ederken ve namazlarda kırâat olarak okunmazlar. Ancak bazı fıkhi meselelerin çözümünde ve Arapça'nın kurallarında şahit olarak kullanılabilirler. Bu maksatla, şaz kırâatler tedvin edilip kitaplarda nakledilebilirler.⁷⁹

Suyuti İtkan'ında konuyla ilgili Kevaşi (680/1280)'den şunları nakleder: Yedi Meşhur ve Mütevatir kırâatın dışındaki kırâatlar iki kısımdır. Birincisi, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafın hattına uygun olmayan ve namaz içinde ve dışında okunması caiz olmayan kırâat'tır. İkincisi, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği

⁷⁶ Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 192; Zerkeşi, **Burhan**, C, I, s. 408-409.

⁷⁷ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 20; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 379; Abdul Hamit Birışık, **Kırâat İlmi Ve Tarifi**, Emin Yayınları, Bursa, 2004, s. 95.

⁷⁸ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 20; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 192; Zerkeşi, **Burhan**, C, I, s. 410; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 414.

⁷⁹ Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 194.

mushafın hattına uygun olan ancak meşhur ve mütevatir seviyesine ulaşmayan, garip tarikle rivayet edildiği için bir değer ifade etmeyen kırâat'tır. Her iki kırâat'da şaz kabul edilmiş, okunması caiz görülmemiştir.⁸⁰

1.2.9.3. Mevzu/Apokrif/Kırâatlar

Mevzu Kırâat; aslı olmayan ve hiçbir esasa dayanmayan, tamamen okuyanına ait olan uydurma kırâatlardır. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huzai (408/1017)'nin toplayıp İmam Ebu Hanife (150/767)'ye nispet ettiği ve Ebu'l-Kasım Hüzeli (465/1072)'nin naklettiği söylenen bu kırâatların aslının olmayıp uydurma olduğunu Dârakutni (385/995) ve bir kısım âlim ifade etmiştir.⁸¹ Kaynaklarda mevzu kırâata örnek olarak, Muhammed b. Ca'fer el-Huzai (408/1017)'nin, İmam Ebu Hanife (150/767)'den rivayet ettiği Fâtır Suresi'nin 28. ayetinde fetha harekeli olan " **اللَّهُ** " lafzının ötre, ötre harekeli olan " **الْعَلَمَاءُ** " kelimesinin üstün olarak okunması, mevzu kırâat örneği olarak yer almaktadır. Mevzu Kırâat olan bu okuyuşa göre söz konusu ayet, "...Allah, alim kullarından korkar..." şeklinde bir manaya gelmiş olur ki böyle bir manayı Allah için düşünmek caiz değildir. Halbuki bu ayetin manası, "... Allah'tan, kulları içinde ancak âlim olanlar korkar..." şeklindedir.⁸²

1.2.9.4. Müdrec Kırâatlar

Kur'an ayetlerini tefsir etme maksadıyla ayetlere yapılan ziyadelere Müdrec Kırâat denir.⁸³ Bilindiği üzere, ayetlerin yanına tefsir mahiyetinde yazılan bu ilaveler Kur'an'dan olmayıp, ayetleri açıklama ve şerh amacıyla yazılan kişisel notlardan ibarettir. Bu gibi ilaveler, özellikle ilk Kur'an muallimlerinden olan İbn

⁸⁰ Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 192-194; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 20-21; Muhsin Demirci, **Kur'an Tarihi**, İfav, İstanbul, 1997, s. 187.

⁸¹ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 20-21; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 183; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 262.

⁸² Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 20-21; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 183; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 380.

⁸³ Suyuti, **İtkan**, C, I, s.184; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 380.

Mes'ud ve Ubeyy b. Ka'b'ın hususi Mushaflarında yer almıştır. Tabiki bu sahabeler, bu ilaveleri kendi şahsi Mushaflarına bir tefsir olarak yazmışlardı. Onlar Kur'an ayetleriyle, ayetlerin yanına kendi yazdıkları bu tefsirleri karıştırmıyorlardı. Çünkü Kur'an'ın ana metnini Hz. Peygamber'den dinliyorlardı. Ancak sonradan gelenler, bu tefsir mahiyetindeki ziyadeleri, Kur'an ayetlerinden zannetmişlerdir.⁸⁴ Mesela, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın **وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ** ... (Nisa/12) ayetini **مِنْ أُمِّ** (anadan) ilavesiyle “ana cihetinden bir erkek veya bir kız kardeşi varsa” şeklinde okuması, İbni Abbas'ın **لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ** (Bakara/198) ayetini, **فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ** ilavesiyle “Hac mevsimlerinde Rabbinin lütuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur” şeklinde okuması müdrec kırâat örneğini oluşturur.⁸⁵

1.2.10. Rivâyet ve Râvi

Bir kırâat imamının ravilerinden birinin aynı kırâat imamının diğer ravilerinden farklı olarak rivayet etmiş olduğu kırâata “Rivayet” denir.⁸⁶ Başka bir ifade ile Rivayet, aynı kırâat imamının kendi ravileri arasındaki kırâat ihtilafıdır, ravilerin farklı olarak rivayet ettiği her kırâat ayrı bir rivayettir ve bu kırâat rivayet eden raviye nisbet edilir.⁸⁷

Kırâat imamının ravileri arasında diğer ravilerden farklı bir kırâat rivayet eden kişiye kırâat istilahında Râvî denir.⁸⁸ Kırâat imamının bir rivayetinde bütün ravileri ve tarikleri ittifak halinde iseler bu kırâat imamın kendisine nisbet edilir.⁸⁹

⁸⁴ Suyuti, **İtkan**, C, I, s.184; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 380; Demirci, **Kur'an Tarihi**, s. 188.

⁸⁵ Suyuti, **İtkan**, C, I, s.184.

⁸⁶ Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 79; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstilahları**, s. 115.

⁸⁷ Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Temel, **Kıraat ve Tecvit İstilahları**, s. 115.

⁸⁸ Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 79; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstilahları**, s. 112.

⁸⁹ Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstilahları**, s. 112,128; Birişik, **DİA**, “**Kırâat**”, C, XXVI, s. 426-427.

1.2.11. Tarîk

Kırâat İmamları'nın Ravileri'nden sonra gelen ve rivayet zincirinde üçüncü halkayı oluşturan raviler arasında meydana gelen farklı rivayetlere Kırâat İlmi literatüründe “Tarik” denilmektedir.⁹⁰ Üçüncü halkadan olmak kaydıyla, aynı raviden rivayet edenler arasında, birinin kendi seviyesindeki diğer ravilere muhalif olan rivayetine Tarik denir.⁹¹

Daha önceden de ifade edildiği üzere kırâat ihtilafı, kırâat imamının ya kendisine ait olur ya imamın ravisine ait olur ya da ravilerin ravisine (tarik) ait olur. Eğer ihtilaf tamamen kırâat imamına ait olursa yani imamın bütün ravileri ve tarikleri o ihtilafta ittifak etmişlerse bu ihtilafa “Kırâat” denir. Eğer ihtilaf imamın ravilerinden birine ait olursa bu farklı kıraata “Rivayet” denir. Eğer kırâat ihtilafı imamın ravilerinden daha sonraki kişilerden birine ait olurrsa buna da “Tarik” denir.⁹²

Burada verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere mütevatir kırâatların birinci tabakasını kırâat imamları oluştururken onlardan sonra imamların ravileri gelmektedir. Ravilerden sonra üçüncü tabakayı ise tarikler oluşturmaktadır.

Kırâat ilimlerinin tedrisi sürecinde takip edilen öğretim usullerinin ve kullanılan kaynakların farklı olmasına bağlı olarak değişik tarikler ve sistemler ortaya çıkmıştır. Bu tariklerin tasnifini toplu olarak verdikten sonra her birini öz olarak tanımlamak istiyoruz.

1.2.11.1. Kırâat Öğretiminde Tarikler

1- Kırâat İlmi'nin okunuşu açısından tarikler:⁹³

a) İnfirad Tariki. b) İndirac Tariki.⁹⁴

⁹⁰ Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 79.

⁹¹ Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 79- 80.

⁹² Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Temel, **Kıraat ve Tecvit İstilahları**, s. 128

⁹³ Ahmet Hilmi Hocaşâde “Ravzatu'l-Kurrâ”, **Sırat'ı Mustakim Mecmuası**, C, VI, y.y, 1327, Sayı: 148; Kırâat İlmi'nin Tedrisi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Necati Tetik, “**Başlangıçtan Hicri IX. Asra Kadar Kırâat İlmi'nin Talimi**”, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 99-119.

2- Kırâatların sayısı bakımından tarikler:

- a) Aşere Tariki. b) Seb'a Tariki. c) Takrib Tariki.⁹⁵

3- Kırâat tedrisinde okunan kitaplar ve şahıslar açısından tarikler:

- a) Teysir Tariki. b) Şatıbiyye Tariki. c) Tayyibe Tariki.⁹⁶

4- Kırâat ilminin okunduğu beldeler açısından tarikler:

- a) Mısır Tariki. b) İstanbul Tariki.⁹⁷

1- Kırâat İlmi'nin okunuşu açısından tarikler:

- a) İnfirad Tariki:

“İnfirad” yalnız olma, yanında kimse bulunmama manalarına gelir. Kırâat ıstılahında ise, Kur'an-ı Kerim'i, baştan sona kadar her bir kırâat imamının kırâat usulüne göre ayrı ayrı hatim etmektir. Bu usul hicri V. asra kadar devam etmiştir.⁹⁸

- b) İndirac/Cem Tariki:

“İndirac” dâhil olmak, içine sıkıştırmak anlamlarına gelir. Kırâat ıstılahında ise, belli bir sıraya göre bir hatimde bütün kırâat imamlarının kırâatlarını okuma usulüne denir ve bu usulle kırâat tedrisi günümüzde de devam etmektedir.⁹⁹

⁹⁴ Cezeri, **en-Neşr**, C, II, s. 147-148; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 242; Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; İsmail Hakkı İzmirli, **Tarih'i Kur'an**, y.y, İstanbul, 1956, s. 15; Birişik, **Kırâat İlmi Ve Tarihi**, s. 152.

⁹⁵ Muhammet Emin Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân fi İzâhi Zübdeti'l-İrfân**, İstanbul, Kara Hisari Zade Sahaf Esat Maba'ası, 1278/1862, s. 4-5; Ahmet Hilmi, **Sırat'ı Mustakim Mecmuası**, II. Makale, s. 275.

⁹⁶ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 4-5; Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, s. 224; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 96-97.

⁹⁷ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 4-5; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 96-97; Temel, **Kırâat ve Tecvîd İstilahları**, s. 128.

⁹⁸ Cezeri, **en-Neşr**, C, II, s. 147-148; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 242; Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Ahmet Hilmi, **Sırat'ı Mustakim Mecmuası**, II. Makale, s. 275; Birişik, **Kırâat İlmi Ve Tarihi**, s. 152; Temel, **Kırâat ve Tecvîd İstilahları**, s. 74; Abdurrahman Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, 3. Baskı, s. 223.

2- Kırâatların sayısı bakımından tarikler:

a) Aşere Tariki:

İmam Şemsüddin Muhammed b. el-Cezeri'nin “et-Tahbir”i ile “ed-Dürre” isimli bu iki eserin ihtiva ettiği vecihler üzere kırâat okumaya “Aşere Tariki” denir.¹⁰⁰

b) Seb’a Tariki:

İmam Ebu Amr ed-Dânî'nin “et-Teysir” isimli eseri ile, İmam Şâtıbî'nin “Hırzu'l Emânî” isimli eserlerinin içerdiği vecihler üzere yapılan kırâat tedrisine “Seb’a Tariki” denir.¹⁰¹

c) Takrib-Tayyibe Tariki:

Bu tarikte; İmam Cezeri'nin “*Takribü'n-Neşr*” ve bu eserin manzum şekli olan “*Tayyibetü'n-Neşr*” isimli eserlerinin ihtiva ettiği kırâat vecihleri okunur. On kırâat imamının ravileri arasında ve bu ravilerden sonra gelen (ravilerin ravileri) tarikler aralarındaki küçük kırâat ihtilaflarını da ihtiva eden bu okuma usulüne “Takrib Tariki” denir.¹⁰²

3- Kırâat tedrisinde okunan kitaplar ve şahıslar açısından tarikler:

a) Teysir Tariki (İstanbul Tarikî):

Ebu Amr ed-Dânî'nin “et-Teysîr” isimli eseri ile, İmam Cezeri'nin “Tahbîru't-Teysir”i esas alınıp, bunlara Şâtıbiyye ve Dürre ilave edilerek yapılan kırâat öğretim tarzına Teysir Tarikî denir.¹⁰³

⁹⁹ Cezeri, **en-Neşr**, C, II, s. 147-148; Suyuti, **İtkan**, C, I, s. 242; Dimyâtî, **İthaf**, s. 26; Birişik, **Kırâat İlmi Ve Tarihi**, s. 152; Temel, **Kırâat ve Tecvit Istılahları**, s. 74; Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, s. 224.

¹⁰⁰ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 4-5; Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, s. 224; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 96-97.

¹⁰¹ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 4-5; Ahmet Hilmi, **Sırat'ı Mustakim Mecmuası**, II. Makale, s. 275; Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, s. 224; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 96-97.

¹⁰² Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 4-5; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 96; Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, s. 224.

¹⁰³ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 4-5; Çetin, **Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar**, s. 224; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 96.

Bu sistemde kırâat tedrisi; Hicri dokuzuncu asır ortalarında, Kanuni Sultan Sultan Süleyman (974/1566)’ın emriyle, Sadrazam Sokullu (Tavil) Mehmet Paşa (987/1579)’nın, Mısırlı büyük Kırâat Âlim’i Şeyh Ahmet el-Mesyerî el-Mısri’yi İstanbul’a getirtip Eyüp Sultan Camii’ne imam tayin etmesiyle Osmanlı topraklarına gelmiştir. Bu zat Hicri 1006 (M.1597) tarihine kadar Eyüp Sultan Camii’nde “Teysir Tariki” ile kırâat eğitimine devam etmiştir.¹⁰⁴ Bu tarik İstanbul’da okutulup oradan yayılması nedeniyle daha sonra “İstanbul Tariki” ismiyle meşhur olmuştur.¹⁰⁵

b) Şatıbiyye Tariki (Mısır Tariki):

“Şâtıbiyye” ve “ed-Dürre” isimli eserlerin esas alındığı ve bunlara “et-Teysîr” ile “Tahbîru’t-Teysir” isimli eserleride ilave ederek yapılan kıraat eğitim sistemine “Şâtıbiyye Tariki” denilmiştir. Bu tarik Mısır’da şöhret bulup oradan yayıldığı için daha sonra “Mısır Tariki” adıyla anılmıştır.¹⁰⁶

c) Tayyibe Tariki:

İmam Cezeri’nin “Tayyibetu’n-Neşr” isimli eserinin ihtiva ettiği kırâat vecihlerine göre yapılan kırâat öğretimine “Tayyibe Tariki” denir. Bu tarikin bir diğer adı da yukarıda tanımlı yapılan “Takrib Tariki” dir.¹⁰⁷

1.2.12. Vecih

Kırâat ıstılahında “Vecih”; yukarıda izah ettiğimiz “Kırâat, Rivâyet, Tarik” gibi kavramlara dâhil olmayıp, tariklerden de sonra gelen ve ehli edadan birine nisbet edilen, ancak okunması tercihe bırakılan küçük kırâat detaylarıdır. Kırâat

¹⁰⁴ Abdullah Efendizade, *Umdetü’l-Hallân*, s. 4-5; Karaçam, *Kur’an’ı Kerim’in Nuzülü ve Kırâatı*, s. 96.

¹⁰⁵ Abdullah Efendizade, *Umdetü’l-Hallân*, s. 4-5; Karaçam, *Kırâat İlmin’in Kur’an Tefsiri’ndeki Yeri*, s. 96; Çetin, *Kur’an’ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 224.

¹⁰⁶ Abdullah Efendizade, *Umdetü’l-Hallân*, s. 4-5; Ahmet Hilmi, *Sırât’ı Mustakim Mecmuası*, C: VI, Sayı: 148, s. 275; Karaçam, *Kırâat İlmin’in Kur’an Tefsiri’ndeki Yeri*, s. 97; Çetin, *Kur’an’ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 224; Temel, *Kırâat ve Tecvit İstılahları*, s. 129.

¹⁰⁷ Abdullah Efendizade, *Umdetü’l-Hallân*, s. 4-5; Çetin, *Kur’an’ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 224; Temel, *Kırâat ve Tecvit İstılahları*, s. 129.

tedrisinde bu vecihelerin okunması şart değildir, vecihlerden yukardaki mertebelerin (Kırâat, Rivayet, Tarik) ise okunması gerekir.¹⁰⁸ Ayrıca “Vecih” kavramı bir imamın aynı kelime üzerinde birden çok kırâatı varsa bu kırâatlar için de “Vecih” kavramı kullanılır. Mesela “İmam Hamza için burada üç vecih vardır” denilir, üç kırâat vardır denilmez.¹⁰⁹

Buraya kadar üzerinde durduğumuz “Kırâat, Rivayet, Tarik, Vecih” kavramlarını ve bu kavramların nisbet edildiği kişileri şöyle örneklendirebiliriz:

Kırâat İmamı = Nâfi = Kırâat = Varyant

Râvîsi = Kâlûn = Rivâyet = Versiyon

Râvînin Râvîsi = Ebû Neşîd = Tarik = Varyasyon

Tarik’ten sonra gelenler, = Kazzâz = Vecih = Nüans şeklinde ifade edilebilir.¹¹⁰

Kırâat İlmi ayrıca okuma sistemleri açısından da tasnif edilmiştir ki bu okuma sistemlerinin her birine “Meslek” tabiri kullanılmıştır. Burada kırâat mesleklerinin tanım ve tasniflerini de kısaca ifade etmek istiyoruz.

1.2.13. Meslek/Sistem

“Meslek” sülûk edilen yer, takip edilen yol, gidiş, ve sistem anlamlarına gelmektedir. Kırâat ilimleri ıstılahında ise; kırâat öğretiminde kullanılan sistem, takip edilen yöntem demektir.¹¹¹ Bu sistemden maksat; kullanılan kaynaklar aynı

¹⁰⁸ Suyuti, *İtkân*, C, I, s. 244.

¹⁰⁹ Dimyâtî, *İthaf*, s. 26; Temel, *Kırâat ve Tecvit İstılahları*, s. 143; Karaçam, *Kur’an’ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, s. 68.

¹¹⁰ Dimyâtî, *İthaf*, s. 26; Alemdar, “Osmanlıda Dâru’l-Kurra Müessesesi ve Kırâat Öğretimi”, s.107.

¹¹¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, haz: Aydın Sami Güneyçal, Ankara, y.y, 1997, s. 627; Abdullah Efendizade, *Umdetü’l-Hallân*, s. 6-7; Ahmet Hilmi Hoca Zade, *Sırât’ı Müstakim Mecmuası*, C, VI, 1327, sayı: 148, s. 275; Temel, *Kırâat ve Tecvit İstılahları*, s. 102; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlmi’nin Talimi*, İstanbul, İşaret Yayınları, 1990, s. 126-147; “Kırâat Eğitimi’nin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*, C, IV, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2002, s. 156-157; Konuyla ilgili ayrıca bkz: Mustafa Atillâ Akdemir, “Kırâat Eğitiminde Tarikler”, *Kur’an ve Kiraati Sempozyumları Kitabı*, Ed.

olmakla birlikte, vecihlerin detaylarında; takdim, tehir, tercih, terk gibi teferruata taalluk eden konularda farklı uygulamaların tercih edilmesidir.¹¹²

Kırâat okuma mesleklerinin tasnifi:

1- İstanbul Tariki Meslekleri (sistemleri):

a) İtilaf Mesleği

b) Sôfi Mesleği

2- Mısır Tariki Meslekleri:

a) Mutkin Mesleği

b) Atâullah Mesleği.

Bu Meslekler'in kurucuları, kaynakları ve sistemleri:

1- İstanbul Tariki Meslekleri:

İstanbul Tariki yukarıda bahsi geçen Teysir tarikine denir. Bu tarikte, biri kırâatların azimet yönünü tercih eden İtilaf mesleği; diğeri ruhsat yönünü tercih eden Sofî mesleği olmak üzere iki meslek vardır.¹¹³

a) İtilaf Mesleği (sistemi):

İtilaf mesleği; Yusuf Efendi Zade Şeyh Abdullah Efendi (1167/1755) tarafından kurulmuştur. Bu meslekte kırâat ilminin eda vecihlerinin azimet tarafı tercih edilmiştir. Yani imamların ravilerinden sonra gelen tariklerin de rivayetlerine yer verilmiştir. Abdullah Efendi kırâat ilmine *el-İ'tilaf fi Vücuhi'l-İhtilaf, Risaletü'l Meddât* gibi iki önemli eser kazandırmıştır. Bu meslek ismini, kurucusu tarafından yazılan *el-İ'tilaf* isimli kırâat eserinden almıştır.¹¹⁴

Muhammed Aydın, Adapazarı, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006; Fatih Çollak, "Reisü'l-Kurrâ'lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", **Kur'an ve Tefsir Araştırmaları, Kırâat İlmi ve Problemleri**, C, IV, Ed: Bedrettin Çetiner, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2002.

¹¹² Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 6-7; Ahmet Hilmi, **Sırât'ı Müstakim Mecmuası**, C, VI, sayı: 148, s. 275; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstilahları**, s. 102; Alemdar, "Osmanlıda Dâru'l-Kurra Müessesesi ve Kırâat Öğretimi", s.107.

¹¹³ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 6-7; Ahmet Hilmi, **Sırât'ı Müstakim Mecmuası**, C, VI, sayı: 148, s. 275.

¹¹⁴ Abdullah Efendizade, **Umdetü'l-Hallân**, s. 6-7; Muhammet b. Muhammet Yusuf Efendi Zade, **el-İtilâf fi Vucûhi'l İhtilâf** (Zübde'nin kenarında), y.y, İstanbul, 1312, s. 3; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstilahları**, s. 103; Mustafa Atillâ Akdemir, "Kırâat Eğitiminde Tarikler", **Kur'an ve Kırâati Sempozyumları Kitabı**, s. 29-30.

a) Sôfi Mesleği (sistemi):

Sôfi mesleği; Kastamonulu Şeyh Ahmet es-Sôfi (1172/1758) tarafından kurulmuştur. Bu meslekte kırâat okunurken kırâat vecihlerinin ruhsat yönü tercih edilmiştir. Yani kırâat imamlarının ravilerinden sonra gelen tariklerin rivayetlerine yer verilmemiştir.¹¹⁵

2- Mısır Tariki Meslekleri:

a) Mutkin Mesleği (sistemi):

Mutkin Mesleği, Kettânîzâde şeyh Muhammet en-Nâimî (1169/1755) tarafından kurulmuştur. Bu meslekte kırâat tedris edilirken Mısır tarikinin azimet cihetleri tercih edilmiştir. Şeyh Muhammet “*Mutkinü’r-Rivâye*” isimli kırâat eserini telif etmiş ve meslek ismini bu eserden almıştır.¹¹⁶

b) Atâullah Mesleği (sistemi):

Ataullah Mesleği; Şeyh Atâullah el-Mansûrî (1209/1794) tarafından kurulmuştur. Kırâat eğitiminde bu meslekte Mısır tarikinin ruhsat vecihleri tercih edilmiştir. Bu mesleğin ders kaynağı olarak *Mürşidü’t-Talebe* isimli eser yazılmıştır.¹¹⁷

Hicri 1082 tarihinde şeyh Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî (1117/1706) tarafından “*İthâf’u Fudalâi’l-Beşer fi’l-Kırâati’l-Erbaati’l-Aşer*”, Şeyh Hamid b. Abdulfettah Palovi (1173/1759) tarafından “*Zübdetü’l-İrfân*” isimli eser kaleme alınmıştır. Hicri 1270 yılında Abdullah Efendi Zade Molla Efendi diye bilinen Mehmet Emin Efendi (1275/1859) tarafından “*Zübdetü’l-İrfân*”a haşiye olarak ta

¹¹⁵ Abdullah Efendizade, **Umdetü’l-Hallân**, s. 6-7; Ahmet Hilmi, **Sırat’ı Mustakim Mecmuası**, C, VI, 1327, s. 148; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstılahları**, s. 103.

¹¹⁶ Abdullah Efendizade, **Umdetü’l-Hallân**, s. 6-7; Şeyh Muhammet en-Nâimî, **Mutkinü’r-Riâye**, y.y, t.y, v. 3 b; Ahmet Hilmi, **Sırat’ı Mustakim Mecmuası**, II. Makale, s. 275; Temel, **Kırâat ve Tecvit İstılahları**, s. 103.

¹¹⁷ Abdullah Efendizade, **Umdetü’l-Hallân**, s. 6-7; Ahmet Hilmi, **Sırat’ı Mustakim Mecmuası**, II. Makale, s. 275.

Karaçam, **Kırâat İlmi’nin Kur’an Tefsiri’ndeki Yeri**, s. 97; Temel, **Kıraat ve Tecvit İstılahları**, s. 102.

yukarda izahlarını yaptığımız dört kırâat mesleklerinin eda cihetlerini beyan eden “*Umdetü’l-Hallân fî İzâhı Zübdeti’l-İrfân*” isimli eser yazılmıştır.¹¹⁸

Adı geçen bu eserlerden “*Zübdetü’l-İrfân*” ve onun haşiyesi olan “*Umdetü’l-Hallân*” isimli eserler günümüzde kırâat tedrisinde kullanılan temel eserlerdendir.

1.2.14. Kurrâ/Kârî

“Kurrâ” kelimesi, lugatta okuyucu veya okuyan anlamına gelen “el-Kârî” (الْقَارِي) kelimesinin çoğuludur.¹¹⁹ “Kurrâ” kelimesi ıstılahî manada ise, yedi veya on mütevatir kırâatın kendilerine isnat olunduğu meşhur kırâat imamları için kullanılmıştır.¹²⁰

“Kârî” “k-r-e (قَرَأَ)” fiilinin ismi faili olup, “Kur’an okuyan/ Kur’an okuyucusu” anlamını içerir. “mukrî” manasında da kullanılan ve “kârî” kelimesinin çoğulu olan “kurrâ” kavramı ise zaman ve şartlara bağlı olarak farklı manalarda kullanılmıştır.¹²¹

- 1- İslam’ın ilk yıllarında okuma bilenlerin sayısı az idi, okumanın önemli olduğu o dönemde Kur’an okuyabilen sahabilere “kurrâ” adı verilmiştir.¹²² Sonraki devirlerde de Kurrâ kavramının bu yönde kullanıldığı da olmuştur.¹²³

¹¹⁸ Abdullah Efendizade, *Umdetu’l-Hallân*, s. 472; Ahmet Hilmi, *Sırât’ı Mustakim Mecmuası*, C, VI, sayı: 148, s. 148.

¹¹⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, “k-r-e” m.d., C, V, s. 204-205; Cevherî, *Sıhah*, “k-r-e” m.d., C, I, s. 65; İbn Fâris, *Mekâyîsü’l-Lüğa*, “k-r-e” m.d., C, V, s. 79; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüğa*, “k-r-e” m.d., C, III, s. 1152; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, “k-r-e” m.d., C, I, s. 24; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, “k-r-e” m.d., C, I, s. 365; Ezherî, *Tehzib*, “k-r-e” m.d., C, IX, s. 274; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “k-r-e” m.d., C, V, s. 3564; Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 400.

¹²⁰ Ahmet b. Musa b. Abbas Ebu Bekir b. Mücahit, *Kitabu’s-Seb’a fil-Kırâat*, tah: Yusuf Dayf, Mısır, Daru’l-Maârif, 1400/1980, s. 53, Ebu Amr ed-Dânî, *et-Teyisr fil-Kırâati’s-Seb’a*, nşr: Otto Pretzl, Beyrut, Daru’l-Kitabu’l Arabi, 1984, s. 3; Cezerî, *en-Neşr*, C, I, s. 15,82; Dimyâtî, *İthâf*, s. 6-7; Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 364, 400.

¹²¹ Cezerî, *en-Neşr*, C, I, s.15; Dimyâtî, *İthâf*, s. 8; Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 400; Mustafa Öz, “*Kurrâ*”, İstanbul, DİA, 2002, C, XXVI, s. 445.

¹²² Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev: Zeki Meğâmis, 5 c., İstanbul, Üçdal Yayınları, 1976, C, III, s. 119.

¹²³ Cezerî, *en-Neşr*, C, I, s.15; İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadîrî Ugan, İstanbul, Milli Eğitim gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 2 c., 1986, C, II, s. 484-485.

- 2- “Kârî” (الْقَارِي) kelimesi, lugatta “okuyucu” veya “okuyan” anlamına gelmektedir.¹²⁴ Ayrıca; Kırâat İlmi’ni okuma usullerinden olan “infirâd” tarikiyle en az üç farklı kırâatı bilen kişiye “kârî-i mübtedî” denilirken, dört veya beş farklı kırâatı bilen kişiye “kârî-i mütevassıt”,¹²⁵ daha fazla farklı kırâat bilen kişi ise “kârî-i muntahî” diye isimlendirilmiştir.¹²⁶
- 3- Hz. Peygamber döneminde Kur’an-ı güzel okuyanlar kurrâ diye isimlendirilmişti. Bu özellikleri dolayısıyla Hz. Peygamber, Kur’an’ın özellikle şu yedi kişiden öğrenilmesini tavsiye etmiştir: Abdullah İbn. Mes’ud (v.h. 32), Übey b. Ka’b (v.h. 22), Ebu Huzeyfe’nin mevlası Sâlim (v.h. ?), Muaz b. Cebel (v.h. 18), Zeyd b. Sâbit (v.h. 45), Ebu zeyd (v.h. ?), Ebu’d Derda (v.h. 32) Hazretleri.¹²⁷
- 4- Buhari’nin “Peygamber’in kurrâsı” başlığıyla kaydettiği bölümde Resullah’ın kendilerinden Kur’an öğrenilmesini tavsiye ettiği Abdullah b. Mes’ud (v.h. 32), Übey b. Ka’b (v.h. 22), Ebu Huzeyfe’nin mevlası Sâlim (v.h. ?), Muaz b. Cebel (v.h.18), den kurrâ diye bahsetmiştir.¹²⁸

Ayrıca Yemâme savaşından sonra Hz. Ömer’in, Hz. Ebu Bekir’e gelerek, savaşlar yüzünden Kurrâ sahabelerin hayatlarını kaybettiğini söyleyip Kur’an’ın cem edilmesini istemesi örneklerinde görüldüğü üzere “Kurrâ” kelimesi “Kur’an kırâati konusunda uzman kişiler” anlamında kullanılmıştır. Hz. Ömer’in, meclislerinde hazır bulunan genç ve yaşlı kurrâ ile istişare ettiğini belirten rivayette ise kurrâ kelimesi ile kastedilenlerin ilim sahibi kişiler olduğu söylenebilir.¹²⁹

Sahabe döneminde, Kur’an’ın bir kısmını veya tamamını ezberleyenlere de kurrâ deniliyordu. Bu Hâfız sahabilerden yedisi, sahip oldukları Kur’an ilimleri sebebiyle fukahâ-i seb’a olarak isimlendirilmişlerdi. Bunlar; Ömer b. el-Hattab

¹²⁴ Cevherî, **Sıhah**, “k-r-e” m.d., C, I, s. 65; İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüğa**, “k-r-e” md, C, V, s. 79; İbn Düreyd, **Cemheretü’l-Lüğa**, “k-r-e” m.d., C, III, s. 1152; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, “k-r-e” md, C, I, s. 24; Zürkânî, **Menahil**, C, I, s. 400.

¹²⁵ Dimyâtî, **İthâf**, s. 7.

¹²⁶ Ebu’l Hayr İbnu’l Cezeri, **Müncidü’l-Mukriîn ve Murşidu’t-Tâlibîn**, nşr: Muhammed Habibullah ve Ahmet Muhammet Şakir, Kahire, y.y, 1350/1932, s. 3.

¹²⁷ Buhari, “**Fezâilu’l-Kur’an**”, 8; Öz, “**Kurrâ**”, DİA, C, XXVI, s. 445.

¹²⁸ Buhari, “**Fezâilu’l-Kur’an**”, 8; Öz, “**Kurrâ**”, DİA, C, XXVI, s. 445.

¹²⁹ Buhari, “**Tefsir**”, 9, 18-20; “**İ’tisam**”, 2, 28; “**Fezâilu’l-Kur’an**”, 3; M. Öz, “**Kurrâ**” DİA, C, XXVI, s. 445.

(v.h. 23), Abdullah b. Mes'ud (v.h. 32), Ali b. Ebi Talib (v.h. 40), Zeyd b. Sâbit (v.h. 45), Hz Aişe (v.h. 58), Abdullah b. Abbas (v.h. 68), Abdullah b. Ömer (v.h. 74), Hazretleridir.¹³⁰

“Kurrâ” kavramı, kırâat farklılıklarının ortaya çıkmasından sonra, her biri bir kırâat ekolünün kurucusu ve temsilcisi olan meşhur kırâat imamlarının ismi olmuş ve öylece de kullanıla gelmiştir.¹³¹

“Kurrâ” kavramı tarihi süreç içerisinde, Kur'an hafızı olmanın ötesinde, Kur'an'ın farklı kırâatlarına veya en az bir kırâata vakıf olan anlamında kullanılmıştır.¹³² Günümüzde de “Kurrâ” kavramı bu doğrultuda kullanılmaktadır.

Ayrıca Hariciliğin oluşumu sırasında, Abdullah b. Mes'ud'a uyan Kûfe'li bir grup vardı ki, bunlarada Kurrâ denilirdi. Bu grubun temel özellikleri; Kur'an'ı ezberleyip öğretmeleri, O'nun hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olmaları ve dinin hükümlerini takva ölçüleriyle yaşamalarıydı. Hariciliğin ortaya çıkışındaki temel faktörlerden olan böyle bir grup da Kurrâ diye isimlendirilmiştir.¹³³

İmam Zehebi, Kurrâ'yı çeşitli tabakalara ayırmıştır,¹³⁴ Kurrâ'nın ilk tabakası olarak sahabeden yedi kişinin Kur'an'ı Hz. Peygamber zamanında ezberledikleri hakkında rivayetler bulunduğunu ve on imamın kırâatlerinin bu hafızlara dayandığını belirtmiştir. Zehebi'ye göre ilk tabakayı oluşturan hafız sahabeler şu isimlerden oluşmaktadır:

Osman b. Affan. O'ndan Muğire b. Ebu Şihâb ders almıştır. Ali b. Ebu Talib. Zehebi, Hz. Ali'nin Resulullah hayatta iken Kur'an'ın çoğunu veya tamamını öğrendiğini, ancak Kur'an'ın tamamını ezberlemeyi Hz. Peygamber'in vefatından

¹³⁰ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, **Nizamu'l-Hükümeti'n-Nebeviyye, et-Teharibu'l-idariyye**, y.y, Rabat, 1879, C, I, s. 58.

¹³¹ İbn Mücahit, **Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat**, s. 53, ed-Dânî, **et-Teyisr fil-Kırâati's Seb'a**, s. 3; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 15,82; Dimyâtî, **İthâf**, s. 6-7; Zürkani, **Menahil**, C, I, s. 400.

¹³² Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 66.

¹³³ Ethem Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İstanbul, 1986, s. 87; Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, Ankara, 1991, s. 221.

¹³⁴ Şemsüddin Ebu Abdullah ez-Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ el-Kibâr alâ Tabakâti'l-Âsâr**, y.y, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, s. 9-20.

sonra tamamladığını belirtir. Ebu Abdurrahman es-Sülemi ve Ebû'l-Esved ed-Düeli Hz. Ali'den kırâat öğrenenler arasındadır.¹³⁵

Übey b. Ka'b. Hz. Peygamber'den Kur'an'ı arz yoluyla alanlardan ve Kur'an okuyuşuyla Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olan sahabilerden biridir. Sahabelerden İbn Abbas, Ebu Hüreyre, Abdullah b. Saib, Abdullah b. Ayyaş ve Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Übey b. Ka'b'dan kırâat dersleri almışlardır.¹³⁶

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in hayatında Kur'an'ın tamamını cemettiği gibi bizzat Resul-i Ekrem'in ağzından yetmiş kadar sûre ezberlemiştir. Kendisinden ders alan hafızların başında Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezid, Zir b. Hubeyş, Ebû Abdurrahman es-Sülemi gelir.¹³⁷

Zeyd b. Sabit Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı cem etmek için kurduğu heyete başkanlık etmiş, Hz. Osman zamanında mushaf nüshalarının çoğaltılması çalışmalarına katılmıştır. Kendisinden Ebu Hüreyre ve İbn Abbas gibi bazı sahabiler kırâat dersleri almışlardır. Ebu Musa el-Eş'ari; Resûl-i Ekrem, Ebu Musa'ya Hz. Davûd'un kine benzer bir ses verilmiş olduğunu söyleyerek ona iltifatta bulunmuştur.¹³⁸ Ebu Reca el-Utaridi ve Hıtan b. Abdullah er-Rekaşi kendisinden ders almışlardır.¹³⁹

Ebü'd-Derda (Uveymir b. Zeyd) Dimaşk kadılığında bulunduğundan "Kâri-i Dimaşk" olarak tanınmıştır. Ondan arz yoluyla Kur'an öğrenenler arasında hanımı Küçük Ümmü'd-Derda ile Atıyye b. Kays, Halid b. Ma'dân ve Bâ'lebek Kadısı Süveyd b. Abdülaziz bulunmaktadır.¹⁴⁰

Sahabeden olan hafızlar Mekke, Medine, Küfe, Basra, Dimaşk ve Mısır gibi merkezlerde ders vererek kendi kırâatlerini sonraki nesillere aktaracak talebeler yetiştirmişlerdir. Mesela Hz. Osman, Muğîre b. Ebû Şihâb el-Mahzûmî'yi

¹³⁵ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 9-11.

¹³⁶ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 13-14.

¹³⁷ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 14-15

¹³⁸ Buhari, "**Fezâ'ilü'l-Kur'an**", 31; Müslim, "**Müsafirîn**", 235, 236; Tirmizi, "**Menâkıb**", 55.

¹³⁹ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 17-19

¹⁴⁰ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 19.

yetiştirmiş, Muğîre de kırâat imamlarından İbn Amir'in hocalarından olmuştur. Yedi kırâat imamının (Nafi', İbn Kesir, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ebû Amr ve Kisâ-i) okuyuş tarzları genellikle ashaptan Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebü'd-Derda, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye dayanır.¹⁴¹

1.2.15. Dâru'l-Kurrâ

İslam tarihine ve Müslümanların eğitim geleğine bakıldığında ilk eğitim ve öğretim merkezlerinin Kur'an medreseleri olduğunu görüyoruz. Çünkü İslam'ın ilk ve en temel bilgi kaynağı Kur'an'dır. Dolayısıyla öğrenilmesi gereken ilk eser Kur'an oldu ve İslam geleneğinde öğrenimin ilk merhalesini daima Kur'an mektepleri oluşturdu.

İslamın ilk döneminde Müslümanlar, kendi evleri başta olmak üzere cami ve medrese gibi eğitimin mümkün olduğu her mekânı Kur'an öğretimi için kullandılar. Ancak zamanla "Dâru'l-Kur'an" "Dâru'l-Huffâz" gibi Kur'an öğretim merkezleri kuruldu. Dâru'l-Kur'an'lar; daha özel ve daha ileri düzeyde Kırâat ve Kur'an ilimlerini okutan, kurrâ yetiştiren merkezler iken, Dâru'l-Huffâz'lar ise; Kur'an okumayı öğretilip hafız yetiştiren merkezler idi.

Osmanlı döneminde ise Kırâat ve Kur'an ilimleri ile ilgili ileri düzeyde eğitim yapan Kur'an merkezleri "Dâru'l-Kurrâ" adını aldı. Dâru'l-Kurrâ'lar; Kur'an'ı güzel okuma konusunda kendini yetiştirmek ve Kur'an'ın farklı kırâatlarını öğrenmek isteyenler için özel olarak kurulan ve kurrâ yetiştiren merkezler oldu. Bu merkezler eğitim hayatına Osmanlının son dönemine kadar devam etti.¹⁴²

¹⁴¹ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 9-20; Nebi Bozkurt, "**Hâfız**", İstanbul, DİA, 1997, C, XV, s. 74.

¹⁴² Bozkurt, "**Dâru'l-Kurrâ**" DİA, C, VIII, s. 543; Alemdar, "**Osmanlıda Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kırâat Öğretimi**", s. 65-67.

1.2.16. Hâfız

Hâfız (حافظ) kelimesi, kök harfleri “h-f-z (حفظ)” olan ve Arapçada “korumak, gözetmek ve ezberlemek suretiyle yüklenmek” manasındaki hıfz kökünden türemiş bir sıfattır.¹⁴³ Çoğulu “huffaz” olarak gelmektedir. Kur'an'ın tamamını ezberleyenlere hafız denilmiştir. Ayrıca “Hafız-ı Kelam, Hafız-ı Kur'an” gibi terkipli kavramlar da Kur'an'ın tamamını ezbere bilenler için kullanılmaktadır.

“Hafız” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamında birçok ayette yer almakla birlikte üç ayette Allah'ın sıfatı olarak geçmektedir.¹⁴⁴ Bu kelime çoğul olarak da “Hameletü'l-Kur'an” şeklinde bazı hadislerde geçmektedir.¹⁴⁵ Kur'an'la meşgul olanlar, “Ehlü'l-Kur'an” ve “Sahibü'l-Kur'an” gibi kavramlarla da anılmıştır. Hz Peygamber bir hadislerinde ehli Kur'an'ı “Ehlüllah ve Allah'ın has kulları” olarak nitelendirmiştir.¹⁴⁶

Hz.Peygamberin ders halkasında bulunan sahabilerden kaç kişinin Kur'an'ın tamamını ezbere bilen hafızlardan olduğu hususunda değişik rivayetler vardır. Buhari'nin ashabın kurrâsıyla ilgili kaydettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber Kur'an'ın dört kişiden alınmasını tavsiye etmiştir. Bunlar Abdullah b. Mes'ud, Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim, Muaz b. Cebel ve Übey b. Ka'b'dır.¹⁴⁷ Aynı yerde geçen diğer bir rivayette Enes b. Malik “Kur'an'ı cem eden” sahabilerin sayısını dört kişi olarak vermektedir ki bunlar Übey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd'dir. Sonuncu kişinin ismi üzerinde ihtilaf edilmiş ve bunun Evs'ten Sa'd b. Ubeyd, Hazrec'den Kays b. Seken veya Sabit b. Zeyd olduğu rivayet edilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴³ el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, “h-f-z” m.d., C, III, s. 198; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luğa*, “h-f-z” m.d., C, I, s. 555; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, “h-f-z” m.d., C, VIII, s. 441; Bozkurt, “*Hâfız*” DİA, C, XV, s. 74.

¹⁴⁴ Yusuf 12/64; el-Hicr 15/ 9; el-Enbiya 21/82.

¹⁴⁵ Dârimi, “*Rüya*”, 13; “*Fezailü'l-Kur'an*”, 33.

¹⁴⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, C, III, s. 128, 242; Dârimî, “*Fezâilü'l-Kur'an*”, 1.

¹⁴⁷ Buhari, “*Fezailü'l-Kur'an*”, 8; Bozkurt, “*Hâfız*”, DİA, C, XV, s. 74.

¹⁴⁸ Bedruddin M. Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kari fi Şerhi Sahih'i Buhari*, Kahire, y.y, 1972, C, XVI, s. 141, 176, 208-209.

Kaynaklar, yukarıda adı geçen kişileri ahabın hafızları arasında zikreder. İbn Sa'd'ın bir rivayetinde Sa'd ve Ebu Zeyd farklı kişiler olarak gösterilir.¹⁴⁹

İbn Habib aşıaptan Kur'an'ı cemedeneri altı kişi olarak sayar. Bunlar Sa'd b. Ubeyd, Ebü'd-Derda (Uveymir b. Kays b. Zeyd), Muaz b. Cebel, Ebu Zeyd Sabit b. Zeyd, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit'tir.¹⁵⁰

Kur'an'ı cemetmenin ne anlama geldiği konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Kur'an'ın değişik kırâatlerini bilme, onu ezberleme ve Kur'an'ın yazılı metnini elinde bulundurma anlamları sayılabilir.¹⁵¹ Kastallânî, Hz. Peygamber dönemindeki dört hafızın ismini kaydeden Enes rivayetinde geçen "Kur'an'ı cemetti" sözünü "hafızasına yerleştirdi, ezberledi" şeklinde açıklar.¹⁵²

İbn Sa'd'ın, Hz. Osman'ı tanıtırken, üç ayrı rivayette O'nun namazda Kur'an'ın tamamını ezbere okuması, "Hatim", "Kırâat" ve "Cem" kavramlarıyla ifade edilmiştir.¹⁵³ Yine İbn Sa'd'ın "Resulullah zamanında Kur'an'ı Cem' Edenler" başlığı altında verdiği bilgilerden, bu bölümde hafız olanları kastettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁴ Burada kaydedilen rivayetlere göre Muaz b. Cebel, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebü'd-Derda, Ebu Zeyd, Sa'd b. Ubeyd, Hz. Osman, Temim ed-Dari, Ubade b. Samit, Ebu Eyyüb el-Ensari ahabın hafızlarındandır. Bunlardan Hz. Osman gibi bazılarının Hz. Peygamberin vefatından sonra hafız olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁵⁵ Aynî ise otuz kadar hafız sahabinin adını verirken kadınlardan ümmü Varaka, Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve Ümmü Selemeyi bunlar arasında sayar.¹⁵⁶ Sahabiler genellikle Kur'an'dan on ayetlik bölümleri ezberler,

¹⁴⁹ İbn Sa'd, **Tabakatü'l-Kübra**, Beyrut, y.y, 1960, C, II, s. 355-358; Bozkurt, "**Hâfız**", DİA, s. 74.

¹⁵⁰ Bozkurt, "**Hâfız**", DİA, C, XV, s. 74.

¹⁵¹ Aynî, **Umdetü'l-Kari**, C, XVI, s. 209.

¹⁵² Ebu'l-Abbas Ahmet b. Muhammet el-Kastallânî, **İrşadü's-sâri**, 10 c., Kahire, y.y, 1327, C, VI, s. 162.

¹⁵³ İbn Sa'd, **Tabakât**, C, III, s. 75-76.

¹⁵⁴ İbn Sa'd, **Tabakât**, C, II, s. 355-358.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, **Tabakât**, C, II, s. 356.

¹⁵⁶ Aynî, **Umdetü'l-Kâri**, C, XVI, s. 209.

bunların manasını ve bu ayetlerdeki emir ve yasakları öğrenmeden diğerlerine geçmezlerdi.¹⁵⁷

1.2.17. Kırâat İmamları

1.2.17.1. Mütevâtir Kırâat İmamları ve Remizleri

Hız. Peygamberden gelen mütevatir kırâatların, sahabeler kanalıyla farklı beldelele yayılmasından sonra bu ilme kendini vakfetmiş ve üzerinde ettifak edilen kırâatleri okutmakla meşhur olmuş kırâat alimleri tezahür etti. Müslümanlar; söz konusu kırâat alimlerini bu alanda otorite olarak kabul ettiler ve bu sahada kendilerine tabi oldular. İslam beldelelerinde kırâat alanında meşhur olan birçok alim bulunmakla beraber, mütevatir kırâatlar aşağıda isimlerini ifade edeceğimiz bu alanda şöhreti temayüz etmiş alimlere nisbet edilerek tedris edilip tabir olunmuşlardır.¹⁵⁸

1-Nâfi: Nâfi b. Abdurrahman el-Leysî el-Medeni (169/785)

Mütevatir kırâat âlimleri'nden olan Nafi, aslen İsfahan'lıdır. Medine Kırâat imamı olarak tanınmış olup kırâati muttasıl senetle Hız. Peygamber'e Übey b. Ka'b yoluyla ulaşır. Talebeleri'nden olan Kalûn ve Verş, onun kırâatini rivayet eden en meşhur iki ravidir. Kırâat ilminde İmam Nafi'nin remzi (ن) elif harfi ile ifade edilir.¹⁵⁹

Nâfi Kırâatı'nın Ravileri ve rumuzları

1-Kâlûn, remiz (ب): Ebû Musa İsa b. Minâ b. Verdan (220/835)

2-Verş, remiz (ج): Ebu Saîd Osman b. Saîd b. Abdillahel-Mısrî (197/812)

¹⁵⁷ Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubi, **el-Cami li Ahkami'l-Kur'an**, Mısır, y.y, 1372/1953, C, I, s. 39.

¹⁵⁸ ed-Dânî, **et-Teyisr fil-Kırâati's Seb'a**, s. 2.

¹⁵⁹ İbn Mücahit, **Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat**, s. 53; ed-Dânî, **et-Teyisr fil-Kırâati's Seb'a**, s. 3; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 92-93; Zerkeşî, **el-Burhân**, C, I, s. 405; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Zürkanî, **Menâhil**, C, I, s. 406; Birişik, **"Kırâat"**, DİA, C, XXVI, s. 426; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 313-314.

2 - İbn Kesir: Abdullah (Ebu Mabed) b. Kesir el Mekki (120/738)

İbn Kesir, İran asıllıdır ve “İbn Kesir” künyesiyle meşhur olmuştur. Mekke kırâat imamı olan İbn Kesir'in kırâati, Hz. Peygamber'e Mücahid b. Cebr, Abdullah b. Abbas, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit senediyle ulaşmıştır. İbn Kesir kırâati, talebelerinin talebelerinden olan Bezzi ve Kunbül'ün rivayetleriyle yaygın hale gelmiştir. Kırâat ilminde İbn Kesir'in remzi (ﺍ) dal harfi ile ifade edilir.¹⁶⁰

İbn Kesir Kırâati'nin Ravileri ve rumuzları

1-Bezzî, remiz (ﺍ) : Ebu'l Hasen Ahmet b. Muhammet b. el-Bezzî (250/864)

2-Kunbül, remiz (ﺝ) : Ebû Ömer Muhammet b. Abdurrahman b. Muhammet el-Mahzûmî (291/904)

3- Ebu Amr: Ebu Amr b. el-Âlâ b. Ammar b. Abdullah el-Basrî (154/771)

Mekke doğumlu olan Ebû Amr, Basra kırâat alimlerindenidir. Ebu Amr'ın kırâati Hz. Peygamber'e Mücahid b. Cebr, Abdullah b. Saib, Zeyd b. Sabit, Yezid b. Ruman, Abdullah b. Ayyaş, Übey b. Ka'b, Hasan-ı Basri, Hittan b. Abdullah, Ebu Musa el-Eş'ari, Hz Ömer gibi senedlerle ulaşmıştır. Ebû Amr'ın kırâati, talebesi Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'nin talebeleri olan Dûrî ve Sûsî'nin rivayetleriyle yaygınlık kazanmıştır. Kırâat ilminde Ebu Amr'ın remzi (ﺡ) ha harfi ile ifade edilir.¹⁶¹

Ebu Amr Kırâati'nin Ravileri ve Remizleri

1-Dûrî, remiz (ﺡ) : Ebû Ömer b. Hafs b. Ömer b. Abdilaziz el-Ezdî ed-Dûrî (246/860)

2-Sûsî, remiz (ﺥ) : Ebû Şuayb Salih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (261/864)

¹⁶⁰ İbn Mücahit, **Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat**, s. 79-80; ed-Dânî, **et-Teyssîr fil-Kırâati's-Seb'a**, s. 4-5; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 99; Zerkeşî, **el-Burhan**, C, I, s. 404; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 402; Birişik, “**Kırâat**”, DİA, C, XXV, s. 428; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâati**, s. 314-315.

¹⁶¹ ed-Dânî, **et-Teyssîr fil-Kırâati's-Seb'a**, s. 5; İbn Mücahit, **Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat**, s. 64-65; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 109-110; Zerkeşî, **el-Burhan**, C, I, s. 405; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 401; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâati**, s. 316-317; Birişik, “**Kırâat**”, DİA, C, XXV, s. 428.

4 - İbn Âmir: Abdullah b. Âmir el-Yahsûbî (118/736)

Aslen Yemen’li olan el-Yahsûbî, “İbn Âmir” künyesiyle tanınmıştır. Şam Kırâat alimlerinden. İbn Âmir Kırâati Hz. Peygamber’e Muğîre b. Ebû Şihâb el-Mahzûmî, Ebû Derda ve Hz. Osman senediyle ulaşmaktadır. İbn Âmir’in kırâatı, talebesi Yahya b. Hâris’in ravilerinden kırâat alan Hişam b. Ammar ve Ebû Amr b. Zekvân’ın rivayetleriyle meşhur olmuştur. Kırâat İlmin’de İbn Amir’in remzi (ك) kef harfi ile ifade edilir.¹⁶²

İbn Âmir Kırâatı’nın Ravileri ve Remizleri

1-Hişâm, remiz (ح): Ebu’l Velîd Hişam b. Ammar b. Nusayr ed-Dimaşkî (245/854)

2-İbn Zekvân, remiz (م): Ebu Amr Abdullah b. Ahmet b. Beşir b. Zekvân ed-Dimaşkî (242/857)

5 - Âsım: Ebu Bekir Âsım b. Ebin-Necûd Behdele el-Esedî (128/745)

Kûfe Kurrâsı’ndan olan İmam Âsım, tâbiindendir. Kûfe’de Abdurrahman es-Sülemî’den sonra Reisu’l Kurrâ’lık kendisine intikal etmiştir.

İmam Âsım; kırâati Ebu Abdurrahman es-Sülemî, Ali b. Ebu Talib ve Zir b. Hubeyş, Abdullah b. Mes’ud isnadlarıyla Resulullah’a ulaşmıştır. Âsım kırâati, İmam Âsım’ın talebeleri olan Ebu Bekir Şûbe b. Ayyaş ve Hafs b. Süleyman’ın rivayetleriyle meşhur olmuştur. Günümüz İslam dünyasında en yaygın kırâat Âsım kırâatinin Hafs rivayetidir ve mushaflar büyük oranda bu kırâat üzere basılmaktadır. Kırâat ilminde İmam Asım’ın remzi (ن) nun harfi ile ifade edilir.¹⁶³

Âsım Kırâatı’nın Ravileri ve Remizleri

¹⁶² İbn Mücahit, **Kitabu’s-Seb’a fil-Kırâat**, s. 85-86; ed-Dânî, **et-Teyisr fil-Kırâati’s-Seb’a**, s. 5-6; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 117; Zerkeşî, **el-Burhan**, C, I, s. 405; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 401; Birişik, **“Kırâat”**, DİA, C, XXV, s. 428; Karaçam, **Kur’an’ı Kerim’in Nuzûlü ve Kırâatı**, s. 317-318.

¹⁶³ ed-Dânî, **et-Teyisr fil-Kırâati’s-Seb’a**, s. 6; İbn Mücahit, **Kitabu’s-Seb’a fil-Kırâat**, s. 69-70; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 126; Zerkeşî, **el-Burhan**, C, I, s. 405; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 403 - 404; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Karaçam, **Kur’an’ı Kerim’in Nuzûlü ve Kırâatı**, s. 319-320; Birişik, **“Kırâat”**, DİA, C, XXV, s. 428.

1-Ebu Bekir Şu'be, remiz (ص): Ebu Bekir Şu'be b. Ayyaş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (193/809)

2-Hafs, remiz (ع): Ebu Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Esedî el-Kûfî (180/796)

6 - Hamza: Ebu Ummara Hamza b. Habib ez-Zeyyat el- Kufi (156/773)

İmam Hamza, Fars asıllı olup Küfe kurrâsındandır. İmam Asım ve Â'meş'ten sonra Kufe'de Kırâat reisliğine geçmiştir. Hamza kırâati Hz. Peygamber'e Muhammed b. Abdurrahman b. Ebu Leyla, Muhammed b. Süleyman b. Mehran el Â'meş, Zir b. Habeş, Hz. Ali ve Humran b. A'yân, Ubeyd b. Nudayle, Abdullah b. Mes'ud, Hz Osman isnadlarıyla ulaşmıştır. Hamza kırâati, bu ilmi onun talebelerinden tahsil eden Hallad b. Hâlid ve Halef b. Hişam'ın rivayetleriyle meşhur olmuştur. Kırâat ilminde İmam Hamza'nın remzi (ف) fe harfi ile ifade edilir.¹⁶⁴

Hamza Kırâatı'nın Ravileri ve Remizleri

1-Halef, remiz (ض): Ebû Muhammed Halef b. Hişam b. Sa'leb el-Esedî (229/844)

2-Hallâd, remiz (ق): Ebû İsa Hallâd b. Halid eş-Şeybânî (220/875)

7 - Kisâi: Ebu'l Hasen Ali b. Hamza el-Kisâi (189/805)

Aslen İranlı olan İmam Kisâi, Küfe kırâat alimlerindendir ve Kisâi künyesiyle anılmaktadır. İmam Hamza'dan sonra Küfe'de kırâat reisliği kendisiyle son bulmuştur. Kisâi kırâati, Hz. Peygamber'e Hamza b. Habib, İsa b. Ömer el-Hemedânî ve diğer hocalarının isnadlarıyla ulaşmaktadır. Kisâi kırâati; talebelerinden Ebü'l-Hâris ve İmam Ebu Amr'ın da ravisi olan Dûrî'nin rivayetleriyle yaygınlık kazanmıştır. Kırâat ilminde İmam Kisâi'nin remzi (ر) ra harfi ile ifade edilir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ İbn Mücahit, *Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat*, s. 71-77; ed-Dânî, *et-Teyşir fil-Kırâati's-Seb'a*, s. 7; Cezeri, *en-Neşr*, C, I, s. 133; Zerkeşî, *el-Burhan*, C, I, s. 405; Dimyâtî, *İthâf*, s. 9-10; Zürkânî, *Menâhil*, C, I, s. 405 - 406; Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı*, s. 321-322; Birişik, *"Kırâat"*, DİA, C, XXV, s. 428.

¹⁶⁵ ed-Dânî, *et-Teyşir fil-Kırâati's-Seb'a*, s. 7; İbn Mücahit, *Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat*, s. 78-79; Cezeri, *en-Neşr*, C, I, s. 138; Zerkeşî, *el-Burhan*, C, I, s. 405; Dimyâtî, *İthâf*, s. 9-

Kisâi Kırâatı'nın Ravileri ve Remizleri

1-Ebu'l Hâris, remiz (س): Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (240/854)

2-Dûrî, remiz (ت): Ebû Ömer b. Hafs b. Ömer b. Abdilaziz el-Ezdî ed-Dûrî (246/860)

1.2.17.2. Meşhur Kırâat İmamları

Meşhur kırâatlar; ilk dönemlerde mütevatir yedi kırâat arasında yer almayıp meşhur olarak telakki edilen, İmam Cezeri'nin isbatı ile mütevatir kırâatlar arasına katılan ve aşağıda isimlerini vereceğimiz alimlerin kırâatlarıdır.

8 - Ebu Ca'fer Yezid b. Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (130/748)

Tâbi'nin önde gelenlerinden olan İmam Cafer, Medine kurrâsındandır ve Medine'de Reisu'l-Kurrâ'lık kendisiyle son bulmuştur. Cafer Kırâati Hz. Peygamber'e Abdullah b. Ayyaş, Abdullah b. Abbas ve Ebu Hüreyre, Übey b. Ka'b isnadıyla ulaşmaktadır. Bu kırâat; İmam Cafer'in kendi talebeleri olan İbn Cemmâz ve İbn Verdân'ın rivayetleriyle yaygınlık kazanmıştır. Kırâat ilminde İmam Cafer'in remzi (جَع) ca' rumuzuyla ifade edilir.¹⁶⁶

Ebu Cafer Kırâatı'nın Ravileri ve Remizleri

1-İbn Verdân, remiz (عى): Ebu'l Hâris İsa b. Verdân el-Medenî (160/776)

2-İbn Cemmâz, remiz (جم): Ebü'r-Rabi' Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî (170/786)

9 - Ebu Muhammed Yakub b. İshak b. Zeyd el-Hadramî (205/821)

İmam Yakup, Basra kurrâsındandır. Ebu Amr'dan sonra Basra'da kırâat rivayeti kendisiyle son bulmuştur. Kırâatteki isnadları Sellâm b. Süleyman b.

10; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 407-408; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı**, s. 322-323; Birişik, **"Kırâat"**, DİA, C, XXV, s. 428.

¹⁶⁶ İbn Mücahit, **Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat**, s. 56; Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 40-42; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 143; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Zürkânî, C, I, **Menâhil**, s. 408-409; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s. 158-159; Birişik, **"Kırâat"**, DİA, C, XXV, s. 428.

Münzir, Abdurrahman b. Muhaysın, Mehdî b. Meymun ve Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyan gibi hocalardan başlayıp Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ud ve Übey b. Ka'b gibi sahabelerle Hz. Peygamber'e ulaşır. Yakup Kırâati, talebelerinden Ravh ve Ruveys'in rivayetleriyle meşhur olmuştur. Kırâat ilminde İmam Yakub'un remzi (يَغ) ya' rumuzuyla ifade edilir.¹⁶⁷

İmam Yakub Kırâatı'nın Ravileri ve Remizleri

1- Ruveys, remiz (يس): Ebu Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdurrahman el-Lü'lûi el-Basrî (238/852)

2- Ravh, remiz (حه): Ebu'l Hasen Ravh b. Abdülmü'min el-Hüzelî el-Basrî (235/849)

10 - Ebu Muhammed Halef b. Hişam el-Bezzâr (229/844)

Kırâat imamlarının onuncusu olduğu için "Halefu'l-Âşir" ismiyle de anılan İmam Halef, Küfe kurrasındandır. Halef; Hamza b. Habib'in kırâatini Süleym b. Âsâ'dan, Âsım b. Behdele kırâatini Ebu Yusuf Yakub b. Halife el A'sâ'dan ve Nafi kırâatini İshak el-Müseyyebi'den almıştır.¹⁶⁸

Halefu'l-Âşir kırâatinin Hz. Peygamber'e isnadı, yukarıda isimleri zikredilen hocalarının yoluyla ulaşmaktadır. İmam Halef'in kırâati, talebelerinden İdris b. Abdülkerim ve İshak b. İbrahim el-Verrâk'ın rivayetleriyle meşhur olmuştur. Kırâat ilminde İmam Halef'in remzi (خَل) hal rumuzuyla ifade edilir.¹⁶⁹

Halefu'l Âşir Kırâatı'nın Ravileri ve Remizleri

1- İshak, remiz (سح): Ebu Yakup İshak b. İbrahim b. Osman el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî (286/889)

¹⁶⁷ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 94-95; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 149; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Zürkânî, C, I, **Menâhil**, s. 409-410; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s.159; Birişik, "**Kırâat**", DİA, C, XXV, s. 428.

¹⁶⁸ Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 148.

¹⁶⁹ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 123-124; Cezeri, **en-Neşr**, C, I, s. 150-153; Dimyâtî, **İthâf**, s. 9-10; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 410; Karaçam, **Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, s.159-160; Birişik, "**Kırâat**", DİA, C, XXV, s. 428.

- 2- İdris, remiz (سه): Ebü'l Hasen İdris b. Abdülkerim el-Haddâd el-Bağdâdî (292/905)

1.2.17.3. Şaz Kırâat İmamları

Bir kırâatın mütevatir veya meşhur olarak nitelenebilmesi için söz konusu kırâatlar için gerekli şartlara sahip olmaları gerekir. Mütevatir ve meşhur kırâatlarda bulunması gereken şartları taşımayan kırâatlar şaz kırâat olarak nitelendirilir.

11- Ebu Hafs Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysin (123/741)

İmam Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysin es-Sehmi el-Mekki, Kureys’li olup Mekke’de yaşamış, orada vefat etmiştir ve Mekke kurrâsındandır. İbn Muhaysin Mücahit b. Cebr, Dirbas ve Said b. Cübeyr’den kırâat okuduğu için O’nun kırâat isnadı Übey b. K’ab kanalıyla Hz. Peygamber’e ulaşmaktadır. İbn Muhaysin kırâatının en meşhur iki ravisi; Ahmet b. Muhammed el-Bezzî ve İbn Şenebûz el-Bağdadi’dir.¹⁷⁰

İbn Muhaysin Kırâatı’nın Ravileri

- 1- Ahmet b. Muhammed el-Bezzî (250/864)
- 2- İbn Şenebûz el-Bağdadi (328/939)

12- Ebu Muhammed Yahya b. el-Mubarek el-Basrî el-Yezîdî (202/817)

Basra kurrâsından olan Yahya b. el-Mubarek b. el-Muğîra Ebu Muhammed el-Yezîdî, Basra’da doğmuştur. Aynı zamanda hadis ve dil âlimi olan yezîdînin kırâat isnadı, Ebu Amr b. Âlâ, Mücahit b. Cübeyr, Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas, Übey b. K’ab yoluyla Hz. Peygamber’e dayanmaktadır. El-Yazidi’nin en

¹⁷⁰ İbn Mücahit, **Kitabu’s-Seb’a fil-Kırâat**, s. 65; Zehebi, **Ma’rifetü’l-Kurrâ**, s. 56-57; Dimyâtî, **İthâf**, s.10; Zürkânî, **Menâhil**, C, I, s. 411; Abdulhamit Birşık, **Kırâat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, Bursa, 2014, s.142.

meşhur iki ravisi Süleyman b. Hakem el-Bağdadî ve Ahmed b. Ferah el-Bağdadî'dir.¹⁷¹

Yezîdî Kırâatı'nın Ravileri

- 1- Süleyman b. el-Hakem el-Bağdadî (235/850)
- 2- Ebu Cafer Ahmed b. Ferah el-Bağdadi (303/916)

13- Ebu Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (110/728)

Medine doğumlu olan Ebu Said el Hasan b. Yesâr el-Basrî, Basra kurrâsındandır. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Basra'ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Döneminin büyük alimlerinden olan Basrî, aynı zamanda fikir ve tasavvuf önderlerindendir. Hasan-ı Basrî kırâatı Übey b. K'ab, Zeyd b. Sabit ve Hz. Ömer yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hasan-ı Basrî'nin en meşhur iki ravisi Ebu Nuaym Şücâ' b. Ebu Nasr el-Belhî ve Ebu Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî'dir.¹⁷²

Hasan-ı Basrî Kırâatı'nın Ravileri

- 1- Ebu Nuaym Şücâ' b. Ebu Nasr el-Belhî (v.h.190/806)
- 2- Ebu Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî (v.h.248/862)

14- Ebu Muhammed Süleyman b. Mihran el-A'meş (148/765)

Aslen Taberistanlı olan Ebu Mammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş, Kufe'de vefat etmiştir ve Küfe kırâat imamlarındandır. Kırâat ilmini Yahya b. Vessâb, Zey b. Vehb, Zir b. Hubuş, İbrahim en-Nehâî, Mücahit b. Cebr ve Asım b. Behdele'den okumuştur. Kırâat ilminin yanında hadis ilminde de yetkin olan A'meş'ten Ebu Hanife, Süfyan es-Sevri, Süfyan b. Uyeyne, Abdullah b. Mubarek hadis rivayet etmişlerdir. A'meş kırâatının en meşhur iki ravisi Ebu'l Abbas el-Hasen b. Saîd b. Cafer el-Mutavvi' el-Basrî ve Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmet b. İbrahim eş-Şenebüzi el-Bağdâdî'dir.¹⁷³

¹⁷¹ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 90; Dimyâtî, **İthâf**, s.10; Zürcânî, **Menâhil**, C, I, s. 411; Birişik, **Kırâat İlmi ve Tarih**, s. 143-144.

¹⁷² Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s.188; Dimyâdî, **İthâf**, s.10; Zürcânî, **Menâhil**, C, I, s. 411; Birişik, **Kırâat İlmi ve Tarih**, s.145-146.

¹⁷³ Zehebi, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 54-55; Dimyâdî, **İthâf**, s.10; Zürcânî, **Menâhil**, C, I, s. 411; Birişik, **Kırâat İlmi ve Tarih**, s.146-147.

A'meş Kırâatı'nın Ravileri

1-Ebu'l Abbas el-Hasen b. Saîd b. Cafer el-Mutavviî el-Basrî (371/982)

2-Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmet b. İbrahim eş-Şenebüzi el-Bağdâdî (388/998)

İKİNCİ BÖLÜM:

**HATÎB-İ AYASOFYA-HAMDULLAH B. HAYREDDİN'İN
HAYATI, ESERLERİ, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE YAŞADIĞI DÖNEM**

1.1. Hayatı

Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayredin'in vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda 948, 943¹⁷⁴, 963¹⁷⁵, 983¹⁷⁶ gibi farklı tarihlere yer verilmektedir. Ancak Hamdullah Efendi'nin, gerek eserlerini yazdığı tarihler,¹⁷⁷ gerek Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Ayasofya Camii'nde kırk yıl sürdürdüğü cuma hatipliği görevi, ayrıca Edirne Selimiye Dârulkurrâsı'nda görev yaptığı (981/1573) tarihler dikkate alındığında¹⁷⁸ vefat tarihinin 983/1575 senesi olması daha isabetli görülmektedir.

Vefat tarihinden de anlaşıldığı üzere Hadullah Hayredin'in, II. Beyazıt (918/1512), Yavuz Sultan Selim (926/1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (974/1566) dönemlerinde, Osmanlı imparatorluğu'nun yükselme ve yayılma döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁹

1.2. Nisbesi

Hamdullah Efendi'nin doğum tarihi ve doğduğu yer ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserlerinde ve biyografi kaynaklarında kendisine nisbet edilen “Hatîb-i Ayasofya”, el-İstanbulî, el-Rûmî¹⁸⁰ gibi ünvanlar

¹⁷⁴ Kâtip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, s. 1168; Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, C, II, s. 650; Zirikli, **Kamûsu'l-A'lâm**, C, I, s.78; Karabulut, **Mu'cemu'l-Mahdûdât**, s. 488-489.

¹⁷⁵ İsmail Paşa, **Hediiyetu'l-Ârifin**, C, II, s. 334.

¹⁷⁶ C. Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**”, DİA, C, XVI, s. 451,452; Abdullah Akyüz, **Osmanlı Kurâat Âlimleri**, Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 54; Ahmet Okur, **Hamdullah Bin Hayreddin Efendi'nin “Fuyûzu'l-İtkân fî Vücûhi'l-Kur'ân” Adlı Eserinin Tahkiki ve Kurâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017, s.1.

¹⁷⁷ Hatîb'i Ayasofya-Hamdullah b. Hayredin, **Rusûhu'l-Lis'an fî Hurûfi'l-Kur'an**, 959/1552; **Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân**, 960/1553; **Umdetü'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi'l-Kur'an**, 948/1541; **Cevâhiru'l-İkyân fî şerh'i Umdeti'l-İrfân**, 956/1549;

¹⁷⁸ Hamdullah Hayredin, “**Rusûhu'l-Lis'an**” isimli eserin zahiresi, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 8203/3.

¹⁷⁹ Vikipedi **Özgür Ansiklopedi**, t.y. <https://tr.wikipedia.org>.

¹⁸⁰ Hatîb-i Ayasofya, “**Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an**” isimli eserin zahiresinde, Laleli, 68; Lala İsmail, 7; Bursa, Orhan, 115; “**Umdetü'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi'l-Kur'an**” isimli eserin zahiresinde, Laleli, 61; Ayasofya, 1/4796; “**Cevâhiru'l-İkyân fî şerh'i Umdeti'l-İrfân**” isimli eserin zahiresinde, Hamidiye, 17; “**Mevlidü'n-Nebî**” isimli eserin zahiresinde, İstanbul-Fatih, 4510; Kâtip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, s. 1168;

ile anılması ve Ayasofya Camii'nde kırk yıl süreyle görev yapması dikkate alındığında, Hatîb'in büyük ihtimalle İstanbul doğumlu olduğu, en azından hayatının önemli bir kısmını İstanbul'da geçirdiği anlaşılmaktadır.

“Hatîb-i Ayasofya” ünvanı ile meşhur olan Müellif için, kaynaklarda “Hayrullah b. Hayreddin,¹⁸¹ Hamdullah b. Hayreddin Hayrullah,¹⁸² Hamdullah Hayreddin,¹⁸³ Hamdullah¹⁸⁴” gibi birbirine yakın isimler kullanılmıştır. Ancak bir çok kaynakta ve Müellifin eserlerine ait şerhlerin zahire kısımlarında, müellif için ittifakla “Hamdullah Hayreddin” ismi kullanılmıştır.¹⁸⁵ Müellif, eserlerinin sonunda kendisi için “Hatîb”,¹⁸⁶ mahlasını kullanırken, “Hamdi Efendi”,¹⁸⁷ ismiyle de anıldığı olmuştur.

Sonuç olarak, kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Müellifin baba adının “Hayreddin”, kendi adının ise Hamdullah olduğunu tesbit edebilmekteyiz. Hamdullah Efendi'nin babası Hayrullah Efendi'nin, Kanuni Sultan Süleyman'ın hocası olarak tanıtılan Kastamonu'lu Hayreddin ile aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁸

Karabulut, **Mu'cemu'l-Mahdûdât**, s. 488-489; İsmail Paşa, **Hediiyetu'l-Ârifin**, C, II. s. 334; C. Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**”, DİA, C, XVI, s. 451,452.

¹⁸¹ Kâtip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, s. 1168.

¹⁸² İsmail Paşa, **Hediiyetu'l-Ârifin**, C, II, s.334.

¹⁸³ Zirikli, **Kamusu'l-A'lam**, C, I, s.78.

¹⁸⁴ Hatîb-i Ayasofya, “**Mevlidü'n-Nebî**” isimli eserin zahiresinde, İstanbul-Fatih, 4510.

¹⁸⁵ Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, C, II, s. 650; Hatîb-i Ayasofya, “**Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an**” isimli eserin zahiresinde, Laleli, 68; Lala İsmail, 7; Bursa, Orhan, 115; Hatîb-i Ayasofya, “**Umdetü'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi'l-Kur'an**” isimli eserin zahiresinde, Laleli, 61; Ayasofya, 1/4796; Hatîb-i Ayasofya, “**Cevâhiru'l-İkyân fî Şerh'i Umdeti'l-İrfân**” isimli eserin zahiresinde, Hamidiye, 17.

¹⁸⁶ Hatîb-i Ayasofya, “**Rusûhu'l-Lis'an**”, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 8203/3, v. 68b; Ankara Milli Ktp. v. 32a.

¹⁸⁷ Hatîb-i Ayasofya, “**Rusûhu'l-Lis'an**” isimli eserin zahiresi, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 8203/3.

¹⁸⁸ C. Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**” DİA, C, XVI, s. 451,452.

1.3. İlmî Kişiliği, Hoca ve Talebeleri

Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'in eğitim gördüğü medreseler, özel ders aldığı ve etkilendiği hocalar, kendinden ders alan ve yetiştirdiği talebeler ile ilgili yapılan araştırmada biyografi eserlerinde, arşiv ve şer'iyye sicillerinde müellifin eğitim hayatına dair detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak; Hatib'in eğitim gördüğü, eserlerini yazdığı ve Ayasofya'da cuma hatipliği yaptığı XVI. asırda Osmanlı Devleti'nde ilim ve kültür hayatının zirvede olduğunu görmekteyiz.¹⁸⁹

Hatîb Hamdullah Hayreddin; Osmanlı Devleti'nde, fethi temsilen kılıç hakkı olarak camiye çevrilmiş, her yönüyle önemli bir konuma sahip Ayasofya'da görev yapmıştır. Ayasofya; hilafetin merkezinde, padişah ve devlet erkanının da cemaat olduğu protokol camiidir.¹⁹⁰ Hatib'in yetiştiği ve uzun yıllar vazife yaptığı İstanbul, devletin merkezi olması ve her alanda birçok medresenin mevcudiyeti nedeniyle alimlerin akınına uğramıştır. Bu alimlerin başında da, döneme damgasını vuran ve uzun yıllar Şeyhü'l-İslam olarak devlet hizmetinde bulunan Ebussuud Efendi ve İmam Birgivî gibi alimler gelmektedir.¹⁹¹

Hatîbin kaleme aldığı eserlerin üslup ve içeriğinden, yaşadığı dönemde hangi alimlerden ve eserlerden istifade ettiğini anlayabilmekteyiz. Örneğin müellif; Mütevatir On Kırâat İmamı'nın farklı okuyuşlarını ele aldığı "*Füyûzu'l-İtkân fî Vucûhi'l-Kur'an*" isimli eserini hazırlarken, İmam Şâtîbî'nin Kasîde-i Lâmiye ve "*Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*" isimli eserinden istifade etmiştir. Ayrıca İbn'ül-Cezeri'nin "*Tahbîru't-Teysîr fîl-Kırâatil-Aşr*" ve "*ed-Dürre fî Kırââtî's-Selâseti'l-Mütemmimi li'l-Aşr*" isimli eserlerinden de yararlanmışır.¹⁹² Yine

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C, IV, s. 629; İhsan Fazlıoğlu, **Osmanlı (Medeniyet Tarihi / İlim ve Kültür / Düşünce Hayatı ve Bilim)**, DİA, İstanbul, 2007, C, XXXIII, s. 548-556; Cemil Öztürk, **Osmanlı (eğitim ve Eğitim Kurumları)**, DİA, İstanbul, 2007, C, XXXIII, s. 565-568.

¹⁹⁰ Semavi Eyice, "Ayasofya" İstanbul, DİA, 1991, C, IV, s. 206-210

¹⁹¹ Ahmet Akgündüz, "**Ebû Suûd Efendi**", İstanbul, DİA, 1994, C, XX, s. 365.

¹⁹² Hamdullah b. Hayreddin, **Füyûzu'l-İtkân fî Vucûhi'l-Kur'an**, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar. nr. 6509; Okur, **Hamdullah Hayreddin Efendi'nin "Füyûzu'l-İtkân fî Vucûhi'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tahkîki ve Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi**, s. 33

müellifin; Tecvid ve Kur'an talimi ile ilgili, “*Rusûhu'l-Lis'ân fî Hurûfi'l-Kur'an*” isimli eserinde, gerek nazım uslubu, gerek ele aldığı konular açısından, müellifle aynı dönemde yaşamış ve önemli eserler vermiş İmam Birgivî'nin “*Dürri'l-Yetîm*” isimli eserinin etkisi görülmektedir.¹⁹³

Hatibin; Hz. Peygambere hitaben yazdığı “*Mevlidü'n-Nebî*” isimli eseri, her ne kadar edebi usul ve içerik açısından bazı farklılıklar gösterse de, Süleyman Çelebi tarafından yazılan ve günümüzde yaygın olarak okunan “*Vesiletü'n-Necât*” isimli mevlid ile benzerlik göstermektedir.¹⁹⁴ Bütün bunlarla birlikte; Hamdullah b. Hayreddin'in eğitim hayatı, hoca ve talebeleriyle ilgili kaynaklarda detaylı bilgilerin olmayışında, sözkonusu dönemde alimlerin hal tercümeleriyle ilgili detaylı arşiv kayıtlarının henüz başlamamış olmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre müellif Hamdullah Hayreddin, Ayasofya Camii'nde kırk yıl cuma hatipliği yaptığı için “Hatîb-i Ayasofya” ünvanı ile meşhur olmuştur. Hatipliği yanında Reis'ül-Kurrâ olan Hamdullah Efendi, Ayasofya Medresesi'nde uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Hatîbin, Reis'ül-Kurrâ oluşu ve neşrettiği eserlerin genellikle Kırâat ve Tecvit ilmi alanında olması, onun kırâat ilminde derinleşen bir alim olduğunu göstermektedir.¹⁹⁵

Hamdullah Hayreddin'in Ayasofya gibi bir camiide kırkı yıl süreyle cuma hatipliği yapması, ayrıca neşrettiği eserler arasında *Mevlidü'n-Nebî* isimli edebî bir eserin de yer alması, tecvid alanında neşrettiği ve tahkik çalışmasını yaptığımız *Rusûhu'l-Lis'an* isimli eserini nazım uslubuyla yazması, onun kırâat alimi olmasının yanında önemli bir edebiyatçı olduğunu da göstermektedir.¹⁹⁶

¹⁹³ Hatîb-i Ayasofya-Hamdullah b. Hayredin, **Rusûhu'l-Lis'an fî Hurûfi'l-Kur'an**, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 8203/3.

¹⁹⁴ Hatîb-i Ayasofya, **Mevlidü'n-Nebî**, İstanbul-Fatih Ktp. nr. 4510.

¹⁹⁵ Karabulut, **Mu'cemu'l-Mahdûdât**, s. 488-489; İsmail Paşa, **Hediyyetu'l-Ârifin**, C, II, s. 334.

¹⁹⁶ Hatîb-i Ayasofya, **Mevlidü'n-Nebî**, İstanbul-Fatih Ktp. 4510; Hatîb-i Ayasofya, **Rusûhu'l-Lis'an**, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 8203/3.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde uzun yıllar Ayasofya hatipliği yapan Şeyhu'l-Kurrâ Hamdullah Efendi, ilerleyen yaşlarda Edirne Selimiye Dârul-Kurrâsı'na ilk Şeyhu'l-Kurrâ olarak tayin edilmiştir. Bu göreve geçici bir süre gönderilen Hatib, burada iki yıl kadar görev yaptıktan sonra 983/1575 yılında, tahminen yetmiş yaşlarında vefat etmiştir.¹⁹⁷

1.4. Müellif Dönemi'nde Osmanlı'da Siyasi Durum

Müellif Hamdullah b. Hayreddin Osmanlı Devleti'nin zirve dönemi olan Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşamıştır. Osmanlı Devleti fütuhatta, idare, siyaset ve medeniyet alanlarında dönemin en gelişmiş seviyesindeydi. Devletin sınırları Asya'da Kafkasya dağlarından Acemistan içlerine, Yemen'den Aden'e ve Arabistan çöllerine uzanırken, Afrika'da Habeş, Mısır, Tunus, Fas ve Cezayir'e ulaşmıştı.

Avrupa'da ise Egri ve Estergon kaleleri, Macaristan, Erdel Krallığı, Eflâk, Boğdan Beylikleri, Kırım Hanlığı ile Lehistan stepleri feth edilmişti.¹⁹⁸

Bu dönemde Avusturya Devleti ve Venedik Cumhuriyeti vergiye bağlanmış, Fransa, İtalya, Lehistan ve İspanya üzerinde nüfuz sağlanmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın, 1520'de Osmanlı tahtına cülûsu esnasında Osmanlı Devleti, Türk tarihinde eşine az rastlanır bir kuvvet ve kudrete sahip bulunuyordu. Kânûnî'nin babası Yavuz Sultan Selim'in doğu ve güneye doğru yaptığı iki büyük sefer, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki toprakları iki katına çıkarmasını sağlamıştır. Yine bu devirde Osmanlı'ya komşu olan İran Safevî Devleti siyasi buhranlardan kurtulma çabası içindeydi.

Devrin önemli devletlerinden olan Memluklu Devleti Osmanlı tarafından yıkılmış, bu devletin bütün toprakları ile birlikte Kudüs, Haremeyn, Şam ve Kahire gibi önemli merkezleri de Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Müslüman Türkler

¹⁹⁷ C. Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**”, DİA, C, XVI, s. 451,452.

¹⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, C, TTK, 1998, 576-581; Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken, İstanbul, 1994, C, II, s. 200; Yılmaz Öztuna, **Kanunî Sultan Süleyman**, BKY, İstanbul, 2015; Feridun Emecen, **Süleyman** (Kânûnî) DİA, İstanbul, 2010, C, XXXVIII, s. 62-74.

Afrika'nın büyük bir kısmında hâkimiyeti ele almışlardı. Cezayir'in, Osmanlılara itaat etmesi ve Barbaros kardeşlerin denizlerde verdiği mücadele Osmanlı Devleti'ni Batı Akdeniz'in en güçlü devleti haline getirmişti. Müslüman Türk nüfusu güneyde Mozambik'e kadar uzanıyordu. Tunus fethedilmeye hazırды.¹⁹⁹ Özet olarak; bu dönemde Osmanlı Devleti üç kıta üzerinde hakimiyet sahibiydi.

1.5. Müellif'in Yaşadığı Dönemde Osmanlı'da İlmi Atmosfer

Hatib-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'in yaşadığı XVI. asrın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nde ilim ve kültür hayatının en yüksek olduğu dönemdir. Devletin ilim adamlarına verdiği kıymet, İstanbul'un fethinden (1453) sonra birçok âlimin İran, Horasan, Buhara, Halep, Şam, Mısır, Karaman, Konya, Kastamonu gibi merkezlerden İstanbul'a gelmelerine sebep olmuştu. Bu nedenle; XV. ve XVI. yüzyıllar Osmanlı'da, "Âlimler Denizi" diye anılmıştır. Özellikle Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Ali Kuşçu, İdris-i Bitlisi gibi alimlerin Osmanlı Ülkesine gelişi, ilim hayatında önemli gelişmelerin önünü açmıştır.²⁰⁰

Bu dönemde özellikle adı anılması gereken ilim adamlarından biri de Osmanlı devlet teşkilatında ve ilmiye sınıfında altmış yıl görev yapmış Ebussuud Efendi'dir. Ebussuud Efendi, başta Kanûnî Sultan Süleyman olmak üzere, devlet adamlarına otoritesini kabul ettirmiş, ilim adamlarının saygınlığını artırmıştır. Eğitim ve Hukuk sisteminde köklü reformlar yapmış, Klasik İslam Hukuku'nu güncel bakış açısıyla yorumlayıp sorunların çözümünde daha esnek ve dinamik bir hukuk anlayışı geliştirmiştir.²⁰¹

İstanbul'un fethinden (1453) hemen sonra Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Seman Medreseleri'ni (1463-1471) inşa ettirip, bu medreseler için geniş vakıflar tahsis etmesi, İstanbul'u devlet merkezi olmanın yanında bir ilim merkezi haline

¹⁹⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C, II, s. 576-581; Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C, II, s. 200.

²⁰⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C, IV, s. 629; Fazlıoğlu, **Osmanlı** (Medeniyet Tarihi / İlim ve Kültür / Düşünce Hayatı ve Bilim), DİA, C, XXXIII, s. 548-556; Öztürk, **Osmanlı** (eğitim ve Eğitim Kurumları), DİA, C, XXXIII, s. 565-568.

²⁰¹ Akgündüz, "Ebû Suûd Efendi", DİA, C, XX, s. 365.

getirmiştir. Bu medreselerin bünyesinde dinî ilimler, edebiyat ve hukuk bölümlerinin kurulması, imparatorluğun her tarafında ilmi yükselişe neden olmuştur.²⁰²

Fâtih'in inşa ettirdiği Sahn-ı Semân Medreseleri ve Kanûnî'nin inşa ettirdiği Süleymaniye Medreseleri (1550-1557), Osmanlı ilim hayatında iki önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu medreseler fizikî yapıları, sahip oldukları maddî imkânlar, kütüphânelerinin zenginliği ve müfredat açısından eğitimde en üst seviyeyi temsil etmişlerdir. Osmanlı'da pâdişahlar başta olmak üzere, vezirler, ilim adamları, saray mensubları ve zengin halk tarafından pek çok medrese kurulmuştur. Sadece Mimar Sinan'ın baş mimarlığı döneminde İstanbul'da yapılan medreselerin sayısı, altısı Süleymaniye Medreseleri olmak üzere ellibeşi bulunmaktadır.²⁰³

Bu dönemde Osmanlı'ya ait bütün kurumların her alanda gelişip tekamül ettiği görülür. Bu gelişmeler sadece maddi alanda değil, onlara ruh ve hayat veren manevî alanda da yaşanmıştır. Adalet, hoşgörü, yardımlaşma, fazilet anlayışı ve vakıf hizmetleri bu dönemde en ileri seviyededir. Bu ulvî anlayış çerçevesinde meydana gelen yaşam şekli; sosyal hayat, ekonomi, askeri, idari, adli, siyasi, mimari, edebi, musiki, tıp ve eğitim alanlarında önemli gelişmelere sebep olmuştur. Osmanlı arşivlerini oluşturan belgeler, mahkeme kararlarının tutulduğu şer'iyye sicilleri, vakfiye tutanakları, bugün hala ayakta duran muhteşem mimari eserler XV. ve XVI. yüzyılların "Türk Asırları" ismiyle anılmasına sebep olmuştur.²⁰⁴

1.6. Müellif ile Aynı Dönem'de Yaşamış Kırâat Alimleri ve Eserleri.

Hatib-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'in yaşamış olduğu dönemde İstanbul, Osmanlı Devleti'nin ilmi ve idari merkezi haline gelmişti. Her alanda, çok programlı medreselerin kurulması, İstanbul'u İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden gelen

²⁰² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C, IV, s. 629; Cemil Öztürk, **Osmanlı** (eğitim ve Eğitim Kurumları), DİA, İstanbul, 2007, C, XXXIII, s. 565-568.

²⁰³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C, IV, s. 628; Fazlıoğlu, **Osmanlı** (Medeniyet Tarihi/İlim ve Kültür/Düşünce Hayatı ve Bilim), DİA, C, XXXIII, s. 548-556; Öztürk, **Osmanlı** (eğitim ve Eğitim Kurumları), DİA, C, XXXIII, s. 565-568.

²⁰⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C, IV, s. 629; Fazlıoğlu, **Osmanlı** (Medeniyet Tarihi/İlim ve Kültür/Düşünce Hayatı ve Bilim), C, XXXIII. s. 548-556; Öztürk, **Osmanlı** (eğitim ve Eğitim Kurumları), DİA, C, XXXIII, s. 565-568.

alimlerin akınına uğratmıştı. Dönemin bu ilmi hareketliliği, İstanbul'da her sahada liyakat sahibi birçok alimin mevcudiyetini göstermektedir. Ancak biz burada Hamdullah b. Hayreddin ile aynı dönemde yaşamış önemli bazı kırâat alimlerini ve eserlerini zikretmekle yetineceğiz.

1. ÖMER EFENDİ (907/1501-02)

Asıl ismi Ömer b. Ahmed'dir ve Kastamonu'da doğmuştur. Kırâat alanında dersler okutan Ömer Efendi 907/1501 tarihinde vefat etmiştir. Müellif'in "*Risâle-i Münciyye*" adında tecvit ilmine dair bir eseri vardır.²⁰⁵

2. SÜRMELİZÂDE MEHMED EFENDİ (920/1515)

Müellif'in asıl adı Mehmed b. Mehmed b. Mehmed'dir. Arapça, kırâat ve diğer dinî ilimleri tahsil etmiş, kadılık ve Fatih Camii'nde hatiplik yapmıştır. 926/1520 senesinde vefat eden Sürmelizâde'nin üç kırâat imamının kırâatıyla ilgili ismi tesbit edilemeyen bir eseri mevcuttur.²⁰⁶

3. SÂDİK HALİFE (926/1520)

Asıl adı Sadık b. Yusuf olan müellif Kırâat ilminden icazetlidir ve kırâat okutmuştur. Kanûnî devrinde (926-974/1520-1566) vefat etmiştir. Müellif'in "*Risâle fi't-Tecvîd*" adında tecvit ilmine dair bir eseri vardır.²⁰⁷

4. MUHAMMED EFENDİ (ŞEYHZÂDE KOCAVÎ) (950/1543)

Adı Muhyiddin M. b. Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin'dir ve 865/1460 yılında Kocaeli doğumludur. Kırâat, tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dilinde bilgi sahibi olan müellif, özellikle tefsir ilminde uzmandı. 950/1543 yılında vefat etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap diliyle ilgili eseri bulunan müellifin kırâate dair "*Şerhu Hirzi'l-Emânî*" isimli bir eseri mevcuttur.²⁰⁸

²⁰⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill'i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, C, IV, s. 1314; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, s. 46.

²⁰⁶ Katip Çelebi, *Keşf el-Zünûn*, C, I, s. 343; Mehmed Süreyya, *Sicill'i Osmanî*, C, III, s. 1020;

²⁰⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill'i Osmanî*, C, V, s. 1417; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, s. 48.

²⁰⁸ Erdoğan Baş, "*Şeyhzâde*", DİA, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2010, C,

5. AHMED BARLAVÎ (951/1544)

Barla'lı olan Pir Ahmed Barlavî, burada Şeyhu'l Kurrâ olarak görev yapmıştır. Vefat tarihi tam tesbit edilemeyen müellifin, Kur'an'ın okunuşunda ve yazısında yapılan tahriplerle ilgili “*Zahîratü'l-Kârî fî Hıfz'ı Naz'ı Kelâmi'l-Bârî*” adında bir eseri vardır.²⁰⁹

6. MUHAMMED B. ALİ BİRGİVÎ (981/1573)

Asıl adı “Takıyyüddîn Mehmed b. Pir Ali b. İskender” dir ve “İmam Birgivî” ismiyle meşhur olmuştur. 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir’de dünyaya gelen Birgivî, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra İstanbul’a giderek Küçük Şemseddin Efendi, Âhîzâde Mehmed Efendi ve Kızıl Molla lakaplı Abdurrahman Efendi’den dersler almıştır. Fıkıh, tefsir, kırâat, hadis, sarf, nahiv ve tasavvuf alanlarında ileri derecede yetkinliğe sahip olan İmam Birgivî, hayatının sonuna kadar değişik medreselerde dersler okutmuştur. 981 (Eylül 1573) vefat eden Birgivî, İzmir (Ödemiş-Birgi)’de defnedilmiştir.²¹⁰

Arap dili, ahlak, tasavvuf, fıkıh, akaid, tefsir ve hadis alanında birçok eser kaleme alan müellifin, tecvid sahasında “*Ed-Dürrü'l-Yetîm*”, kırâat alanında ise Resm-i Mushaf-ı Osmânî hattıyla ilgili, “*Risâletün fî Beyâni Rusûmi'l-Mesâhifi'l-Osmaniyye*” adında eserleri bulunmaktadır.²¹¹

7. AHMED B. ŞEYH MUHYİDDİN EL-HATÎB (992/1584-85)

Adı Ahmed b. Şeyh Muhyiddin en-Na’îmî ed-Dımaşkî’dir. 959/1551-52 yılında Fatih Camii’ne hatip olarak görevlendirilmiştir. Bu görevi ondört yıl ifa ettikten sonra 973/1565-66 yılında Süleymaniye Camii hatipliğine

XXXIX, s. 97-98; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirîn**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1973, C, II, s. 643.

²⁰⁹ Ahmed Barlavî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, **Zahîratü'l-Kârî fî Hıfz'ı Nazm'ı Kelâmi'l-Bârî**, (yazma), Süleymaniye ktp., Hüdai Efendi blm., nr. 734, vr. 88a.

²¹⁰ Mehmed Süreyya, **Sicill'i Osmanî**, C, III, s. 987-988; Emrullah Yüksel, “Birgivî”, **DİA**, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 1992, C, VI, s. 191.

²¹¹ Kâtip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, 737; Yüksel, “Birgivî”, **DİA**, C, VI, s. 19; İsmail Paşa, **Hedîyyetü'l-Ârifîn**, C, II, s. 252; Zirikli, **Kamusu'l-A'lam**, C, VI, s. 61.

görevlendirilmiştir. 992/1584-85 yılından sonra vefat eden Hatib'in eserleri arasında “*Hediiyetü'l-Mürîd fî Şerhi Mukaddimeti't-Tecvîd*” adında bir eseri vardır.²¹²

8. ŞEYHU'L-KURRÂ HASAN EFENDİ (10/16. ASIR)

Hasan Efendi Yeni Vardar'da Şeyhu'l-Kurrâ olarak görev yapmıştır. Ebussuud Efendi (ö. 982/1574) ile aynı asırda görev yaptığı dikkate alınarak 10/16. asır âlimlerinden olduğu söylenmektedir. Şeyhu'l-Kurrâ Hasan Efendi'nin, Ebussuud Efendi'ye kırâat hususunda sorduğu üç soru ve cevaplarını yazdığı “*Fetva fî'l-Kırâa*” adında bir eseri vardır.²¹³

9. AHMED B. MUHAMMED MANİSAVÎ (1000/1592)

“Ebu'l-Münteha Şihâbüddin” lakabıyla bilinen bu alim Manisalı'dır. Kırâat ilminde ve Hanefî fıkında alim olan Müellif, 1000/1592 yılında vefat etmiştir. Kelam ilmiyle alakalı “*Şerhu Kasîde-i Nûniyye*” isminde Arapça bir şerh ile, “*Şerhu Fık-ı Ekber*” adında eserleri mevcuttur. Kırâat ilmine dair ise Şâtîbî'nin Hirzû'l-Emânî adlı eserine şerh olarak yazdığı “*İzhâru'l-Me'ânî fî Şerhi Hirzi'l Emânî*” adında bir eseri bulunmaktadır.²¹⁴

10. MUHAMMED B. HÜSAM DEDE AYASLUĞÎ (1003/1595)

958/1551 yıllarında ilim tahsili için Şam'a giden Ayasluğî burada on sene kalmış, Ahmed et-Tayyibî ed-Dimeşkî'den kırâat ilmini Teysir ve Şatıbiyye tariklerine göre okumuştur. Daha sonra Halep ve Mekke'de kırâat ilmine devam etmiş, Mekke'de Ömer b. Ali el-Yemenî'den kırâat icazeti almıştır. Anadolu'ya döndükten sonra Kütahya Cafer Paşa Dâru'l-Kurrâsı'nda Şeyhu'l-Kurrâ olarak görev yapan Ayasluğî'nin 1003/1595 yılından sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Müellif'in On Kırâat İmamı'nın okuyuşları üzerine yazdığı “*el-Muğni'l-Usûl fî Câmi'i'l-Usûl*”²¹⁵ ile, Şâtîbî'nin kasidesine şerh olarak kaleme aldığı “*el-Mu'in li İ'âneti't-Tâlibîn*” adında iki eseri vardır.²¹⁶

²¹² İsmail Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifin*, C, I, s. 149.

²¹³ Şeyhu'l-Kurrâ Hasan Efendi, *Fetva fî'l-Kırâa*, (yazma), Süleymaniye ktp., Şehid Ali Paşa blm., nr. 2857, vr. 4b.

²¹⁴ İsmail Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifin*, C: I, s. 162; Zirikli, *Kamusu'l-A'lam*, C, I, s. 376.

²¹⁵ M. b. Hüsam Dede Ayasluğî, *el-Muğni'l-Usûl fî Câmi'i'l-Usûl*, (yazma), Manisa İl Halk ktp., nr. 338, C, I, vr. 3b-5a.

1.7. “Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an” İsimli Eser’in Tanıtımı.

1.7.1. Eser’in Adı

Hamdullah Hayreddin; eserin mukaddime bölümünde, eserin konusuna da işaret edecek şekilde, bu eser için “*Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*” ismini kullanmıştır.²¹⁷

1.7.2. Eser’in Müellif’e Nisbeti

“*Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*” isimli bu eser; Hatîb-i Ayasofya-Hamdullah Hayreddin tarafından kaleme alınmıştır.²¹⁸ (959/1552) tarihinde yazılan eser, dönemin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman’a ithaf edilmiştir.²¹⁹

1.7.3. Eser’in Kütüphane Kayıtları ve Eser’le İlgili Diğer Bilgiler

Eser’in biri Ankara Milli Kütüphane’de (nr.2503/3) ve diğeri Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde (nr.8203/3) olmak üzere, şerh ve haşiye ilavesi olmaksızın iki ana nüshasını tesbit etmiş bulunmaktayız.²²⁰ Eser’in Ankara nüshası sarı kağıt üzerine yazılmış 8 varaktan oluşmaktadır.²²¹ Beyazıt nüshası ise yine sarı kağıt üzerine

²¹⁶ M. b. Hüsam Dede Ayasluğî, **el-Mu’in li İ’âneti’t-Tâlibîn**, (yazma), KBYEK, Rodos blm., nr. 851, C, I, vr. 1a.

²¹⁷ Katip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, s. 902; İsmail Paşa, **Hediyyetu’l-Ârifin**, C, II, s. 334; Cemil Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**”, DİA, C, XVI, s. 451,452; Hamdullah Hayreddin, **Rusuhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an**, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3, v. 2b; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3, v. 3a.

²¹⁸ İsmail Paşa, **Hediyyetu’l-Ârifin**, C, II, s. 334; Katip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, s. 902; Cemil Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**”, DİA, C, XVI, s. 451,452.

²¹⁹ Hamdullah Hayreddin, **Rusuhu’l Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an**, Ankara Milli Ktp. nr. 2503/3, v. 1a-1b; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3, v. 1a, 2a-2b; Akyüz, “**Osmanlı Kırâat Âlimleri**,” s. 54-56; Okur, “**Hamdullah Hayreddin Efendi’nin Fuyûzu’l-İtkân fî Vücûhi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Tahkîki ve Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi**”, s. 2.

²²⁰ Hamdullah Hayreddin, **Rusuhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an**, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3.

²²¹ Hamdullah Hayreddin, **Rusuhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an**, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3.

yazılmıştır ve zahire kısmı ile birlikte 12 varaktan oluşmaktadır.²²² Ankara nüshasının fihrist bölümünde yer alan ifadede²²³ ve Beyazıt nüshasının zahiresinde²²⁴ yer alan tarih (H. 981) ten, mevcut bu iki nüshasının da müellif nüshası olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Ankara nüshasının yazı şekli müellif hattına daha yakın durmakta ve Beyazıt nüshasından daha eski olduğunu göstermektedir.

1.7.4. Eser'in Şekli, Uslûbu ve Ana Konusu.

“*Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*”; Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin tarafından Kur'an tilaveti, Tecvid İlmi, harflerin mahrec ve sıfatları konusunda kaleme alınan nadir eserlerden biridir. Söz konusu meseleler on sekiz temel başlık (bab) ve 23 alt başlık (fasıl) halinde işlenmiştir. Arapça olarak yazılan eser, “ elif ” redifli manzum bir eser olup 143 beyitten oluşmaktadır.²²⁵

Hatîb-i Ayasofya; kırâat ve tevciid ilmi alanındaki bu eserlerini hazırlarken istifade etmiş olduğu eserler arasında, İmam Şâtıbî'nin Hirzû'l-Emânî ve İmam Cezerî'nin Dürre ve Tayyibe isimli eserleri de bulunmaktadır.²²⁶ Gerek söz konusu bu eserlerin nazım şeklinde yazılmış olması, gerek nazım uslubunun dönemin yaygın telif usullerinden biri olması, müellifin önce Umdet'ül-İrfân, ardından Rusûhu'l-Lisân isimli eserlerini nazım uslubuyla yazmasında etkili olduğunu görmekteyiz.

Müellif eserde; Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatları başta olmak üzere, Kur'an'da okunması zor olan bir kısım kelimeleri bizzat örnek olarak vermiş, bu kelimelerin tilâveti esnasında dikkat edilmesi gereken bazı noktaları, Kur'an

²²² Hamdullah Hayreddin, **Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an**, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3.

²²³ Hamdullah Hayreddin, **Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an**, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3, v. 8a

²²⁴ Hamdullah Hayreddin, **Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an**, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3.

²²⁵ Hamdullah Hayreddin, **Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an**, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3, v. 8b; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3, v. 11b.

²²⁶ Hamdullah Hayreddin, **Fuyûzu'l-İtkân fî Vucûhi'l-Kur'an**, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509, v. 2a.

tilavetinde ve harflerin okunuşlarında yapılan yaygın hataları ele almış, bu hataların düzeltilmesine dönük ikazlarını ifade etmiştir.

Eser’de öncelikle Fatiha Suresi’ndeki tecvid kuralları ele alınmış, ardından Kur’an harflerinin birçoğu için özel bab ve fasıllar açılarak bu harflerin sahip olduğu sıfatlar ve harflerin okunuşları esnasında dikkat edilmesi gereken noktalara değinilmiştir. Eser üzerine Osmanlı Türkçesiyle yazılmış “*Vesîletü’l-İtkân fî Şerh’i Rusûhi’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*” isimli bir Şerh mevcuttur.²²⁷ Eser’in farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.²²⁸ Bu şerh ile ilgili daha detaylı bilgileri ve farklı nüshalardan sayfa örneklerini özel bir başlık altında ileride ayrıca ele alacağız.

1.7.5. Eser’in Tahlili ve Temel Konuları.

Hatib-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin; *Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an* isimli eserinin başında tecvid ilmi ile ilgili *Umdetu’l-İrfân fî Vasfi Hurûfi’l-Kur’an*, *Tibyânü’l-Elfâz li E’yâni’l-Huffâz*, *Nazmu’l-Cem’ân fî Tecvîdi’l-Kur’an*, *Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*, *Tasrîhu’r-Rumûz fî’l-Kırâati’l-Aşer* ve *Tasrîhu’l-Burûz* isimli eserlerini kaside şeklinde yazdığını ifade etmektedir.²²⁹ Bu eserlerin nazım uslubuyla kaleme alınmasında, müellifin şairlik ve hatiplik yönünün güçlü olması, bu alanda kendisinden önce yazılan ve istifade ettiği önemli eserlerin nazım şeklinde yazılmış olması ve nazım uslubunun dönemin yaygın telif usuplarından biri olmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Temel islam bilimleri geleneğinde, âlet ve usul ilimleri başta olmak üzere bir çok alanda temel kaideler ve ilkeler nazım uslubu ile anlatılmıştır. Konunun temelini teşkil eden ana metinlerin nazım şeklinde yazılması, bu usup ile yapılan

²²⁷ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, C, II, s. 650; Hayrettin Zirikli, *Kamûsu’l-A’lâm*, C, I, s.78; Karabulut, *Mu’cemu’l-Mahdûdât*, C, II, s. 1038; İsmail Paşa, *Hedîyyetu’l-Ârifîn*, C, II, s.334; Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 68, Şehit Ali Paşa, nr. 34/2, Lala İsmail Paşa, nr. 7, Saliha Hatun, nr.1/2.

²²⁸ Hamdullah Hayreddin, *Vesîlatü’l-İtkân fî Şerhi Rusûhi’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 68, Şehit Ali Paşa, nr. 34/2, Lala İsmail Paşa, nr. 7, Saliha Hatun, nr.1/2.

²²⁹ Hamdullah Hayreddin, *Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509, v. 2a.

anlatımların ve yazılan metinlerin daha rahat ezberlenip daha kalıcı olmasıdır. Ayrıca Arap dilinin ve edebiyatının zenginliği de nazım şeklinin tercih edilmesini teşvik etmiş ve bu uslubun kullanılmasını kolaylaştırmıştır.

Hamdullah Hayreddin bazı Kur'an ehli dostlarının isteği üzerine kaleme aldığı *Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an* isimli eserinin mukaddime kısmında, bu eserini Kânûnî Sultan Süleyman'ın hilafeti döneminde yazdığını belirtmiş ve ardından Halife'ye uzun bir methiye yapmıştır. Müellif kitabın başında hamdele ve salve'den sonra, bu eseri daha önce hiç görülmeeyen bir usul ve anlaşılır bir uslub ile telif ettiğini ifade etmiş, ayrıca kendisini bu eseri yazmaya sevkeden bazı sebepler zikretmiştir. Bu eserin yazılmasındaki sebeplerin başında, Kur'an'da okunması zor olan kelimelerin tesbit edilip ele alınması ve bu kelimeleri oluşturan harflerin mahreç ve sıfatlarını birbirine karıştırmadan nasıl okunacağı konusu gelmektedir. Ayrıca Kur'an okuyanların ve hafızların dillerinin, Kur'an harflerinin telaffuzunda maharet kazanması, Kur'an'ın vakıf kurallarına riayet edilmesi konusu işlenmiştir.²³⁰

Müellif; Kur'an tilavetinde bazı okuyucuların harflerin mahreç ve sıfatlarına dikkat etmediklerini, Kur'an-ı Terkîs²³¹ (sesi titreterek, sesi rask ettirerek, sakın harflere hareke vererek seke seke Kur'an okumak), Lahn²³² (harflerin harekelerini, mahreçlerini, zat ve sıfatlarını değiştirerek, tecvid kurallarına riayet etmeden Kur'an okumak), Dacceh²³³ (feryad eden, çığlık atan, aşırı yükses bir ses ile Kur'an okumak), Ter'îd²³⁴ (Teganni ile karışık, gök gürültüsü ve şimşek sesi gibi, normal olmayan bir tavır ile Kur'an okumak) ve Nevh²³⁵ (cenazeye ağlayan riyakar ölü ağıtçısı tavrı ile Kur'an okumak) ile okuduklarına dikkat çekerek bu tavırlar ile Kur'an tilavetini tenkit etmiştir. Eser'de; Kur'an'ın özellikle Arap Lahni ve fesâhati

²³⁰ Hamdullah Hayreddin, *Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3, v. 1b.

²³¹ Muhammed el-Harezî, *Buğyetü'l-Mürîd min Ehkâmi't-Tecvid*, s. 82.

²³² Safvan Dâvûdî, *Kavâidu't-Tecvîd*, Dâru'l-Kalem, Şam, 2010, s. 167.

²³³ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyad, vd, *Mu'cemu'l-Vasîd*, İdêratu'l-âmmeh, Kahire, 1960, s. 578.

²³⁴ el-Harezî, *Buğyetü'l-Mürîd min Ehkâmi't-Tecvid*, s. 83.

²³⁵ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyad, vd, *Mu'cemu'l-Vasîd*, s.948.

ile okunmasına, Acem Natıkası ve şivesiyle tilavet edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.²³⁶ Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman’a ithafen yazılan ve *Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an* ismiyle müsemma bu eser, bab başlıkları altında temel olarak aşağıdaki konuları ihtiva etmektedir.

1.7.6. Eser’in Konu Başlıkları ve İçeriği.

Hamdullah Hatreddin; eserin mukaddimesinden sonra, “Tecvîdü’l Fatiha” başlığı altında, Fatiha Suresi’ndeki harflerin mahreç ve sıfatlarını ele almış, bu harfleri okurken dikkat edilmesi gereken önemli noktalara işaret etmiştir. Harfler öncelikle bab başlıkları altında mahreç ve sıfatlarına göre gruplara ayrılmış, harflerin ortak ve farklı sıfatları ifade edilmiştir. Ardından fasıl başlıkları halinde, harflerin değişik sıfatlarından kaynaklanan telaffuz farklılıkları, bu harflerin içinde geçtiği ve okunması itina gerektiren kelimeler Kur’an’dan seçilerek örnek gösterilmiştir. Burada tahlil mahiyetinde eserin ana konularını ele alan bab başlıkları incelenecektir.

تجوید الفاتحة:

الله kelimesindeki ب harfinin ince okunması, الله kelimesindeki ل harfinin yerine göre ince ve kalın okunması, الرحمن ve الرحيم kelimelerindeki ر harfinin kalın ve tekrar sıfatıyla okunması, الحمد kelimesindeki bütün harflerin ince okunması, العالمين kelimesindeki ع harfinin hakkıyla okunması, الدين kelimesindeki د harfinin ت harfi gibi okunmaması, إياك kelimesindeki hemzenin ي harfi ile karıştırılmaması, نستعين kelimesinde ع ve س harflerinin harekelerine dikkat ederek hakıyla okunması, المغضوب kelimesinde غ harfinin خ harfinden, ض harfinin de ظ harfinden istitâle sıfatı ile ayrılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

²³⁶ Hamdullah b. Hayreddin, *Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509, v. 2b.

باب الألف الهوائية:

Med harfleri olan ا - و - ي harfleri Cevf mahrecinden çıkarlar. med harfi olan ا ve و kendisinden önceki harfin kalın veya inceliğine tabi olarak kalın veya ince okunur. ي harfi ise kendisinden önceki harfe bakılmaksızın her zaman ince okunur.

باب الهمزة والهاء:

أ ve ه harfleri Aksa'l-halk (Boğazın en aşağısı, göğüse bitişen kısmı) mahrecinden çıkarlar. Bu harfler infitâh, istifâle, ismât sıfatlarında ortakdır, hemzede ayrıca şiddet ve cebr sıfatlarında vardır, bu sıfatlar da iki harfin ayrıldığı noktadır. أ ve ه harfinin telaffuzu Kur'an'da yer alan aşağıdaki kelimelerde örneklendirilmiştir.

سَأَصْرِفُ إِصْرَهُمَ أَيَدِيَهُمْ إِيَّاكَ أَيَا مَا أُعِدَّتْ إِيْدِنَا آسَا إِيْمَانٍ أُوتُوا
فَقَتَبَهُتُّهُمْ بُهْتَانُ هِيَهَاتَ يُوجِّهُهُ هَاجَأَ أَعَهْدُ هَادِيَاً

باب العين والحاء:

ع ve ح harfleri Vasatu'l-halk (Boğazın ortası) mahrecinden çıkar. Bu harfler infitâh, istifâle ve ismât sıfatlarında ortaklardır. ع harfi cebr ve beyniyye sıfatlarıyla ح harfinden ayrılır. ع ve ح harflerinin telaffuzu Kur'an'da yer alan aşağıdaki kelimelerde örneklendirilmiştir.

عُقْبَىٰ عَصِيٍّ تُطْعَمُونَ وَقُطِعَتْ عَلَىٰ عُرْوَةِ الْوَثْقَىٰ وَتَسْطِيعُ
وَحَصَّحَصَ فَاصْنَفْخَ يُصْنَبُونَ وَحَاجِرٍ حَصِيداً وَمَحِضٌ مَحِيصٌ

باب الغين والخاء:

غ ve خ harfleri Edne'l-halk (Boğazın en yukarısı, ağza yakın olan tarafı) mahrecinden çıkar. Bu harfler isti'lâ, rihvet ve ismât sıfatlarında ortaklıklar. غ harfi cehr sıfatıyla خ harfinden ayrılır. غ ve خ harflerinin telaffuzu Kur'an ayetlerinde yer alan aşağıdaki kelimelerde örneklendirilmiştir.

غِيْضَ تَرْغُ يَعْدُوا مُغَاضِبٍ عَلِيٍّ مَغْضُوبٍ يَغْفِرُ
نَخْسِفُ خَانُوا خُذْ تَخْرِقْ يَخْتَارُ أَخْرْنَا يَخُوضُوا خَائِفٌ

باب القاف:

ق harfi Aksa'l-lisân (Dilin kökü) ile Edne'l-halk (Boğazın en yukarısı) mahrecinden çıkar. Kuvvetli ve kalın sesli olan bu harfin okunuşu esnasında dil kökü üst damağa doğru yükselir. ق harfinin telaffuzuna Kur'an'da yer alan aşağıdaki kelimeler örnek verilmiştir.

قَالُوا قُلْنَا قَرَأْنَا شِقَاقٌ نِفَاقٌ شَقِيٌّ تَحَقَّقَا قَوِيٌّ قَدَرْنَا طَرَائِقُ

باب الكاف:

ك harfi, yukarıda geçen ق harfinin mahrecinin (Aksa'l-lisân) hemen altından çıkar.

ك harfinin sesi ince ve kuvvetlidir. ك harfinin okunuşu için Kur'an'dan aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

كُنْتُ كَمَا كَانُوا كِدْتُ كَذَا كِدْنَا كَثِيرٌ كَذَّكَرَكَ كَمَنْ كَانَ

باب الشين والجيم والياء:

ج ve ش harfleri Vasatu'l-lisân (dil ortası) ile üst damağın ortasından çıkarlar.

Bu harfler infitâh, istifâle ve ismât sıfatlarında ortaktır. ج ve ي harfleri cehr sıfatında ortaktır ve bu sıfatla ش harfinden ayrılırlar. ش harfi ise tefeşşî sıfatıyla ج ve ي harflerinden ayrılır.

ج ve ش harflerinin telaffuzu için Kur'an'da yer alan aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

وُجِدْكُمْ يُجَنَّبِي فَاجْتَنَّبُوا اجْتَنَّتْ وَجَدْنَا رَجَسَ رَجَزِ الرَّجَسِ
شَيْئٍ وَأَنْشَرْنَا بِشِيرًا
إِيَّايَ أَحْيَيْنَا وَيُحْيِي وَهَيَّنَا صَفِيٍّ يَأْتِي

باب الضاد:

ض harfi, dilin sağ veya sol üst azı dişlere dukunması ve dil kökünün üst damağa yükselmesiyle okunur. ض harfi, sadece kendine özel olan istitâle sıfatıyla tanınır ve bu sıfatla kendi mahrecine yakın olan ظ harfinden ayrılır. ض ve ظ harfleri bir araya geldiklerinde, ses ve sıfatlarının yakın olması nedeniyle iki harfin sesi birbirine karışabilir, buna dikkat etmek gerekir. ض harfinin okunuşu için Kur'an'dan aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

أَنْقَضَ ظَهْرًا يَعْضُ الظَّالِمَ خُضْتُمْ أَفْضُتُمْ نُقْيِضُ اضْطُرَّ يَرْضَى
خَاضِعِينَ عُرْضَةً وَخُضِرَ مَخَاضٍ

باب اللام:

ل harfinin mahreci üst ön damaktır, dilin ucu ve iki yanı üst damağa dayanır ve dil, üst ön dişleri oluşturan senâyâ, rabâiyye, nâb, dâhik dişlerine okunur. ل harfi inhirâf sıfatında ر harfî ile ortaktır. ل harfi her zaman ince okunur, ancak الله kelimesinde, ل harfinden önceki harfin harekesi fetha ve damme ise o taktirde ل harfi kalın okunur.

باب النون:

ن harfinin mahreci üst ön damaktır. Dilin ucunun üst ön damağa değmesiyle çıkar. ن harfinin mahreci, ل harfinin mahrecinin biraz gerisidir. ن harfinin mahrecinin az gerisinden ise ر harfî çıkar. ن harfi ince bir harftir, istisnasız her durumda ince okunması gerekir. ن harfinin telaffuzuna Kur'an'da yer alan aşağıdaki kelimeler örnek verilmiştir مُغْنُونَ هُنَّ وَإِنْ كُنَّ وَاْمُنَّ وَإِنْ نَحْنُ إِنَّا

باب الراء:

ر harfinin mahreci üst ön damaktır. Dilin ucunun üst ön damağa değmesiyle çıkar. ر harfi, ن harfinin mahrecinin az gerisinden (altından) çıkar. ر harfinin ince ve kalın okunduğu farklı durumlar vardır. ر harfinin harekesi esre olduğunda veya ر harfi sakın olup kendinden önceki harfin harekesi esre olduğunda ince okunur. Ancak ر harfi sakın olup kendinden önceki harf esreli vasıl hemzesi (ارْجِعِي gibi) olursa veya ر harfi sakın olup kendinden sonra üstün harekeli isti'lâ harfi gelirse (مِرْصَادٌ gibi) ر harfi istisna olarak kalın okunur. Sakın ر harfinden sonra gelen

isti'lâ harfi esre harekeli olursa (فِرْقٍ) harfini hem kalın hem ince okumak caizdir. ر harfini diğer harflerden ayıran en bariz özelliği Tekrir sıfatıdır.

ر harfinin okunuşuna örnek olarak Kur'an'dan, kalın ve ince okunuşlarının da içeren aşağıdaki kelimeler örnek verilmiştir.

قِرطاسٍ إِرصادٍ أَجْرِي يُصَدِّرُ الرِّعَا وَبَرًّا أَبْصِرْ واضْطَرَّرتَ
وَقَرِّي دَمَرْنَا حَرِيصٌ مُعْرِضُوا قَرَاراً قَوَارِيراً ضِراراً

باب الطاء والذال والتاء:

ط ve د harfleri, dil ucu ile üst ön dişlerin diplerinden çıkarlar. Bu üç harf ismât ve şiddet sıfatlarında ortaktır. ط harfi itbâk ve isti'lâ sıfatlarıyla ت ve د harflerinden ayrılırken, د harfide cehr sıfatıyla ت harfinden ayrılmaktadır. ت ve د harfleri her zaman ince okunurken, ط harfi ise her durumda kalın okunmaktadır.

ط ve د harflerinin okunuşuna, Kur'an ayetlerinde yer alan aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

تَأْتُوا تُقَاتُ تَتَّقُونَ تَوْبَةً تَتَرَى فُتِنْتُمْ تَابَ تَأْتِي تَصُدُّونَ تَخْتَانُونَ
طَوْدٍ مِرْصادٍ صَدَّوْا صَادِقٌ صَدَدْنَا يُمِدُّ اشدُّ
شَطَطُنَا فَرَطْتُمْ بَطَشْتُمْ طَارِقٌ سَوَطٌ قِسْطاسٍ سَلَطَ

باب الزاء والسين والصاد:

س ve ص harfleri, dil ucu ile alt ön dişlerden çıkarlar. Bu harfler ismât, rihvet ve safir sıfatlarında ortaktır. ص harfi itbâk ve isti'lâ sıfatlarıyla ز ve س

harflerinden ayrılırken, ز harfide cehr sıfatıyla س harfinden ayrılmaktadır.

Ayrıca ص ve س harfleri hems sıfatında ortaktırlar. ز ve س harflerinin telaffuzu için Kur'an'da yer alan aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

تَأْزُهُمْ أَزًّا كَنْزُكُمْ زُخْرُفٌ زَبُورًا زَجْرًا ضِيْرَى عَزْزَنَا تُجْرًا

قَسْطَاسٍ بَسْطَتْ سَطَحَتْ يَسْطُوا سَقَهُمْ تُقْطُوا قَسْمَنَا أَسْرُوا

أَصْرُوا يُصَحِّبُونَ إِصْرَهُمْ صَوَاعِقُ نَقْصُصٌ يَقْصُونَ

باب الظاء والذال والطاء:

ظ ve ذ harfleri, dil ucu ile ön dişlerin uçlarından çıkarılır. Bu üç harf ismât ve rihvet sıfatlarında ortaktır. ظ harfi itbak ve isti'lâ sıfatlarıyla ذ ve ث harflerinden ayrılmaktadır. ذ harfide cehr sıfatıyla ث harfinden ayrılmaktadır. ذ ve ث harfleri her durumda ince okunur, ظ harfi ise her zaman kalın okunmaktadır. ظ ve ذ ث harflerinin okunuşuna Kur'an ayetlerinden aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

تَلْتِ أَجْدَاتٍ فَتَبَّتْ تَلْتِ ثَمِ أَتَخْنَمُ وَتُقَى تَقِفْتُمْ جَائِمِ

جُذَاذًا حُذُّ أَهَذَا الَّذِي ذَا النُّونِ إِذْهَبْ إِذْهَبْ يَذْكُرْ مَجْذُودًا

يَظْنُونَ مَحْظُورًا ظَلِيلًا ظَهَرَ لَطَى ظَنُّوا شَوَاطِ عَظِيمٌ كَظِيمٌ

باب الفاء:

ف harfi üst ön dişlerin uçlarıyla, alt dudağın içinden çıkarılır. ف harfi ince harflerendir ve her durumda ince okunur. ف harfinin telaffuzu için Kur'an'dan aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

ضَيْفٍ طَيْفٍ صَفِيًّا صَفْوَانٍ أَفْوَاجًا أَفْوَاهِهِمْ يَخْصِفَانِ أَحْفَظُ

باب الباء والميم والواو:

ب ve م harflerinin mahreci iki dudaktır. ب ve م harfleri iki dudağın normal bir şekilde kapanmasıyla okunur. و harfi ise dudakları ileri uzatıp tamamen kapatmaksızın okunur. Bu harfler cehr, istifâle ve infitâh sıfatlarında ortaktır. ب harfi cezimli olduğu durumda kalkale sıfatıyla م ve و harflerinden ayrılır, م harfi ise ğunne sıfatıyla, ب ve و harfinden ayrılmaktadır. ب ve م harfleri ince harflerdendir ve her zaman ince okunmaktadır. ب ve م harflerinin okunuşuna Kur'an ayetlerinden aşağıdaki kelimeler örnek gösterilmiştir.

باب رُبُوبٍ حُبِّ بَلْ
أُمِّ مَنْ مَع يَعِصُنِي وَامضُوا مَمْدُودَةٍ مَخْمَصَةٍ نِعَمًا
خُذِ الْعَفْوَ أَمْزُ صَوَاعِقَ مَأْوَى أَوْأَ يُصَوِّرُ مَا وُورِي لَوَا

باب الغنة:

Ğunne; hayşûm (geniz, burun boşluğu) bölgesinden gelen sestir. Ğunne ن ve م harflerine mahsus bir sıfattır, her durumda bu harfler ğunneli okunur. ğunne sıfatının gerçekleşmesi için bu harfler bir elif miktarı tutularak okunur.

تاريخ النظم:

Hatib-i Ayasofya Hamdullah Hatreddin eserin yazıldığı tarihi, yine nazım uslubuyla aşağıda verilen beyitte, üç cümlede ayrı ayrı ifade etmiştir. Bu üç cümlenin her birini oluşturan harflerin ebced hesabına göre rakamlarının toplam değeri 959 tarihini göstermektedir.

أَجَدَّ لِيْقْضَا

٩٠٩

لَا حَ ذِكْرُ

٩٠٩

أَحَبُّ مُحَذِّرٍ

٩٠٩

عدد أبيات النظم:

Hamdullah Hatreddin bu risalenin son babında, aşğıdaki ifade ile eserin 143 beyit olduğunu beyan ederek kitabı tamamlamıştır.

وَنَظْمُ الْخَطِيبِ احْسِبْ عَلَى مائةٍ وَأَرْ بَعِينَ وَزِدْ مَعَهَا ثَلَاثَةً

1.7.7. “*Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*” İsimli Eserin Fihristi.²³⁷

١- تجويد الفاتحة ٢- باب مخارج الحروف ٣- باب الألف الهوا ٤- باب الهمزة والهاء

٥- فصل الهمزة ٦- فصل الهاء ٧- باب العين والحاء ٨- فصل العين ٩- فصل الحاء

١٠- باب الغين والحاء ١١- فصل الغين ١٢- فصل الخاء ١٣- باب القاف ١٤- باب الكاف

١٥- باب الشين والجيم والياء ١٦- فصل الشين ١٧- فصل الجيم ١٨- فصل الياء

١٩- باب الضاد ٢٠- باب الهمزة ٢١- فصل الهمزة ٢٢- باب النون

٢٣- فصل أحكام النون الساكنة والتنوين ٢٤- باب الراء ٢٥- باب الطاء والذال والتا

٢٦- فصل الطاء ٢٧- فصل الدال ٢٨- فصل التاء ٢٩- باب الزاي والسين والصاد

٣٠- فصل الصاد ٣١- فصل السين ٣٢- فصل الزاي ٣٣- باب الثاء والذال والظا

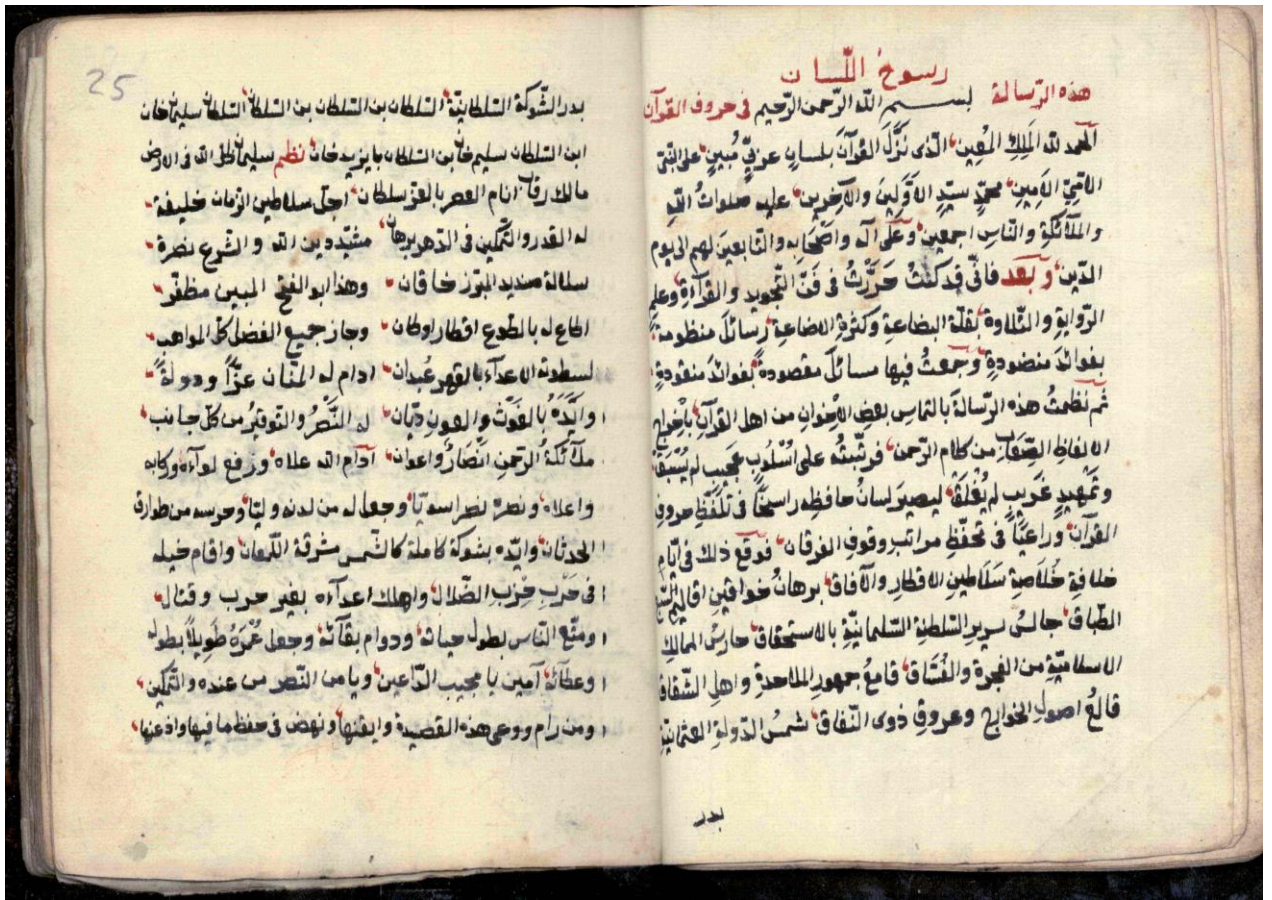
٣٤- فصل الظاء ٣٥- فصل الذال ٣٦- فصل الثاء ٣٧- باب الفاء

٣٨- باب الباء والميم والواو ٣٩- فصل البا ٤٠- فصل الميم ٤١- فصل الواو

٤٢- باب الغنة ٤٣- خامة الكتاب ٤٤- تاريخ النظم ٤٥- عدد أبيات النظم

²³⁷ Hamdullah Hayreddin, *Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*, Ankara Milli Ktp., v. 8a.

1.7.8. “Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfî’l-Kur’an” İsimli Eser’in Ankara Milli Kütüphane Nüshasından Örnekler.

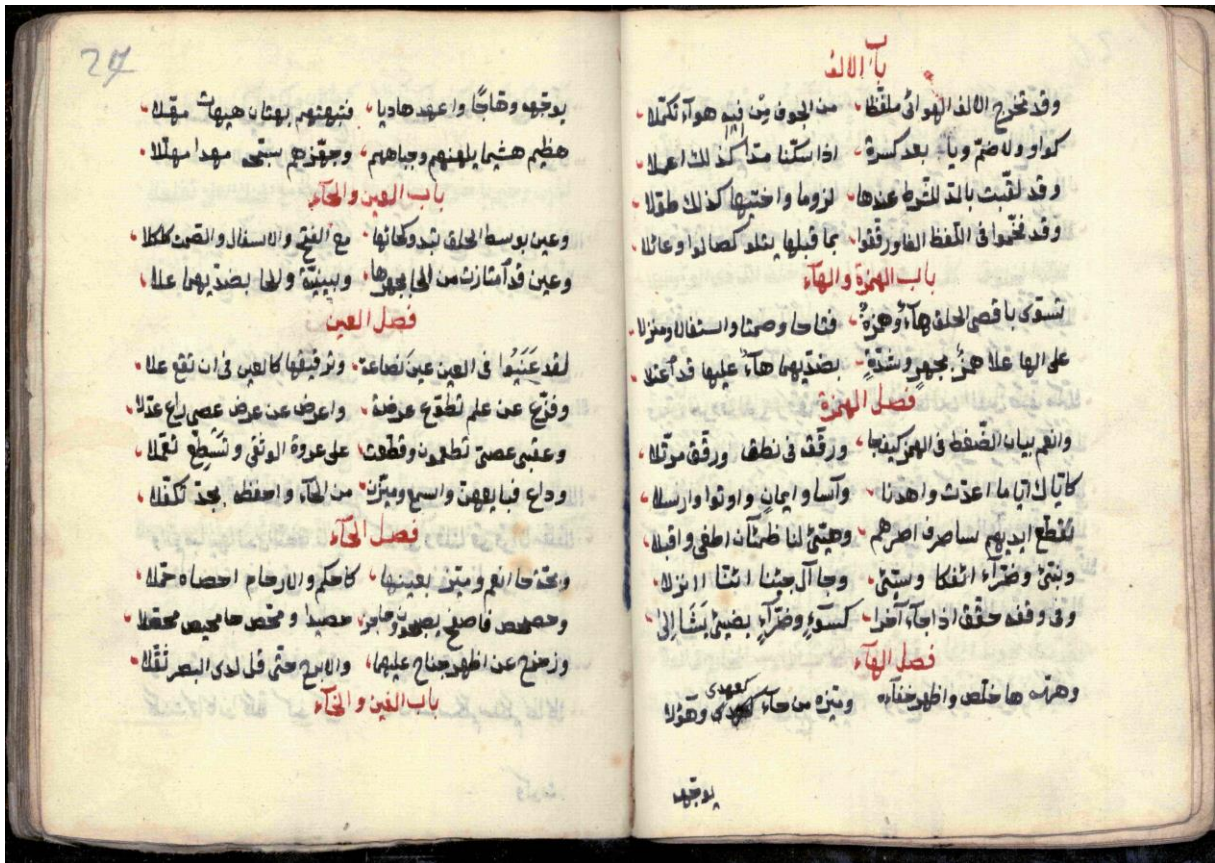

Hamdullah Hayreddin, Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfî’l-Kur’an, Ankara Milli Ktp., nr.

2503/3, v. 1a-1b.

“Rusûhu 'l-Lisân fi Hurûfi 'l-Kur'an”

Ankara Milli Kütüphane Nüshası

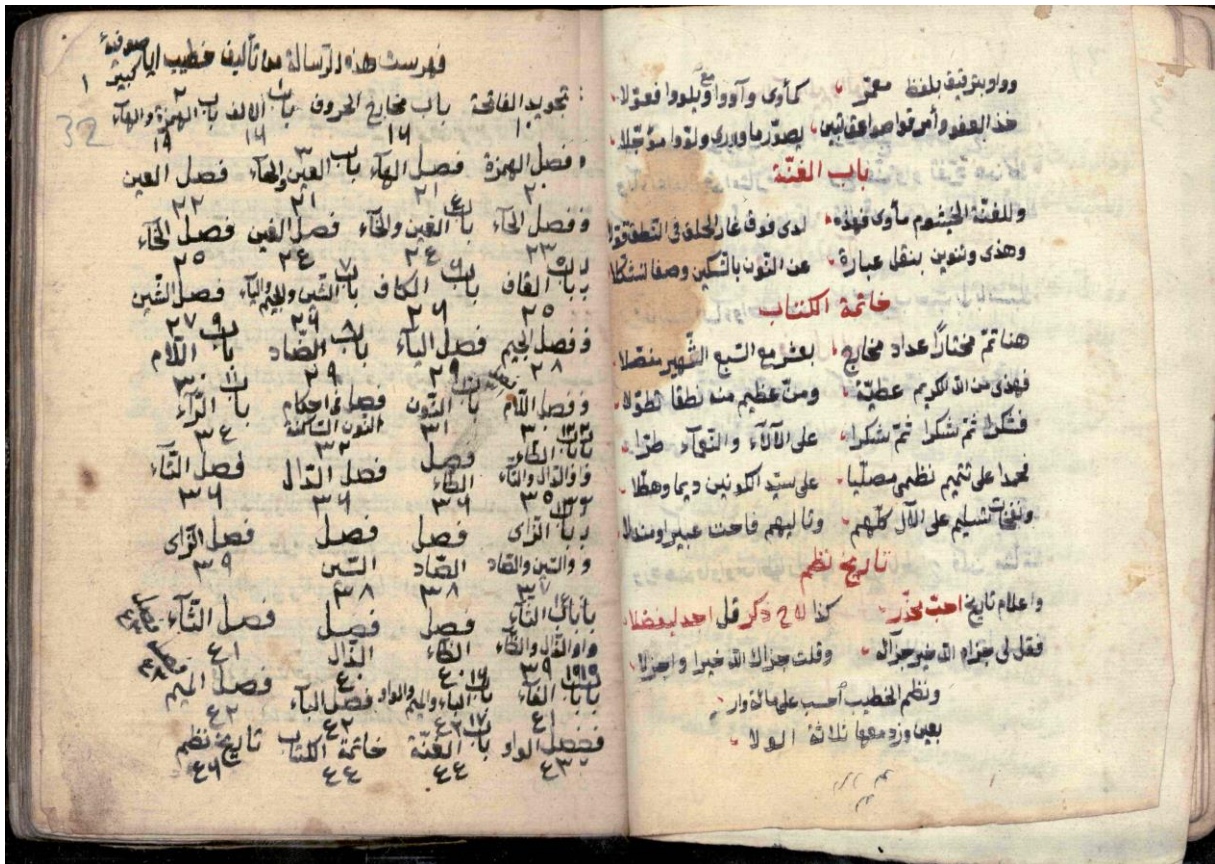

Hamdullah Hayreddin, Rusûhu 'l-Lisân fi Hurûfi 'l-Kur'an, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3, v.

3a-3b.

“Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an”

Ankara Milli Kütüphane Nüshası

Hamdullah Hayreddin, Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an, Ankara Milli Ktp., nr. 2503/3, v. 8a-8b.

1.7.9. “*Rusûhu’l-Lisân fi Hurûfi’l-Kur’an*” İsimli Eser’in Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası’ndan Örnekler.

Hamdullah Hayreddin, *Rusûhu’l-Lisân fi Hurûfi’l-Kur’an*, Beyazıt Devlet Ktp., nr.

8203/3, v.1

“Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an”

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası

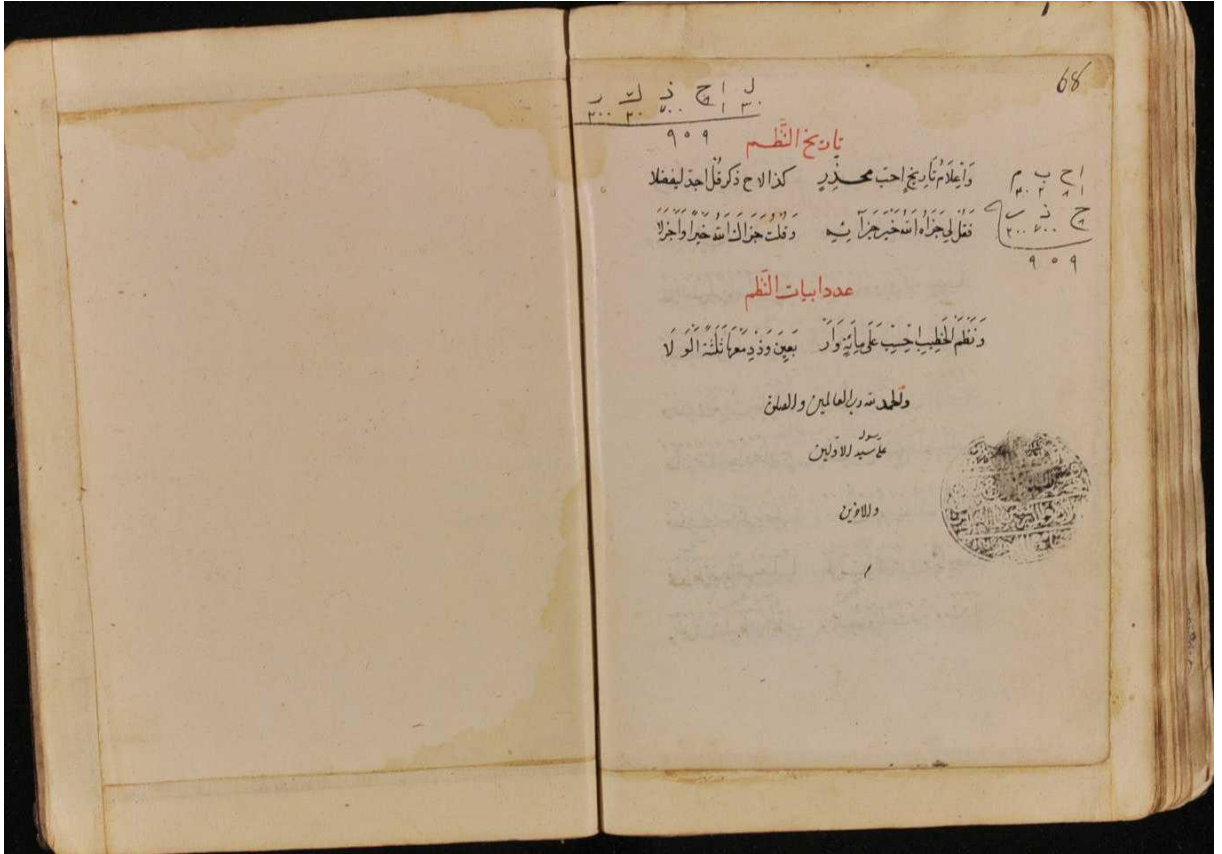

Hamdullah Hayreddin, Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an, Beyazıt Devlet Ktp., nr.

8203/3, v. 8a-8b.

“Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an”

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası

Hamdullah Hayreddin, Rusûhu’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an, Beyazıt Devlet Ktp., nr.
8203/3, v. 11a-11b.

1.8. Hamdullah Hayreddin'in Diğer Eserleri

1.8.1. “Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an”

Eser; Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a ithafen 948/1541 yıllarında yazılmıştır. Nazım şeklinde, arapça yazılan eser “râ” kafiyeli olup, 260 beyitten oluşmaktadır.²³⁸ Eserin temel konularını Kur'an harflerinin mahreçleri, harflerin ortak ve özel sıfatları, temel tecvit konuları, Resm'i Mushaf Hattı'nın kendine has yazım özelliğinden kaynaklanan bazı edat ve kelimelerin Kur'an'ın farklı yerlerinde değişik yazılması gibi konular oluşturmaktadır. Müellif şiir uslubuyla, her bir Kur'an harfine özel fasıl açarak harflerin kalınlık-incelik, yumuşaklık-sertlik gibi ortak ve özel sıfatlarını ve her harfin kendine has mahrecini ele almıştır.²³⁹

Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. (4796/1, v.21); Lâleli, nr. (43,61/1, v.28), bölümlerinde; İstanbul Nadir Eserler, nr. (2673, v.16); Numaralı kütüphanelerde bulunmaktadır.

Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an üzerine, Cevâhir'l-İkyân fî Şerh'i Umdeti'l-İrfân isimli bir şerh mevcuttur.²⁴⁰

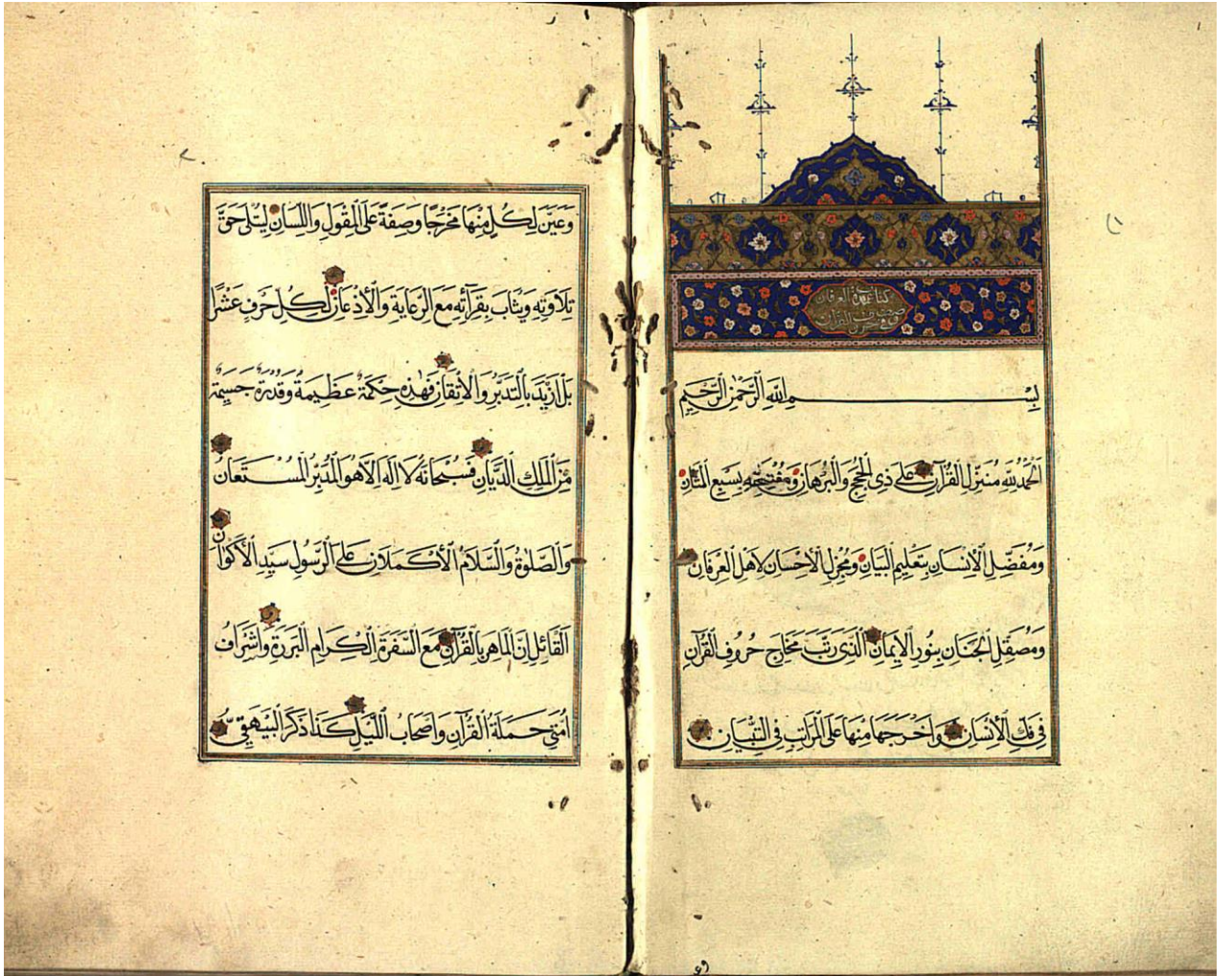
²³⁸ Katip Çelebi, **Keşf-el-Zünûn**, C, I, s. 1168; Brockelman, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, C, II, s. 650; Hayrettin Zirikli, **Kamûsu'l-A'lâm**, C, I, s.78; Karabulut, **Mu'cemu'l-Mahdûdât**, s. 488-489; İsmail Paşa, **Hediiyetu'l-Ârifîn**, C, II, s.334; Cemil Akpınar, “**Hatîb-i Ayasofya**”, DİA, C, XVI, s. 451-452.

²³⁹ Akyüz, “**Osmanlı Kırâat Âlimleri**,” s. 54-56; Okur, “**Hamdullah Hayreddin'in “Fuyûzu'l-İtkân fî Vücûhi'l-Kur'ân” Adlı Eserinin Tahkîki ve Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi**,” s. 2.

²⁴⁰ Süleymaniye Ktp. Hamidiye, nr. (17, v.109).

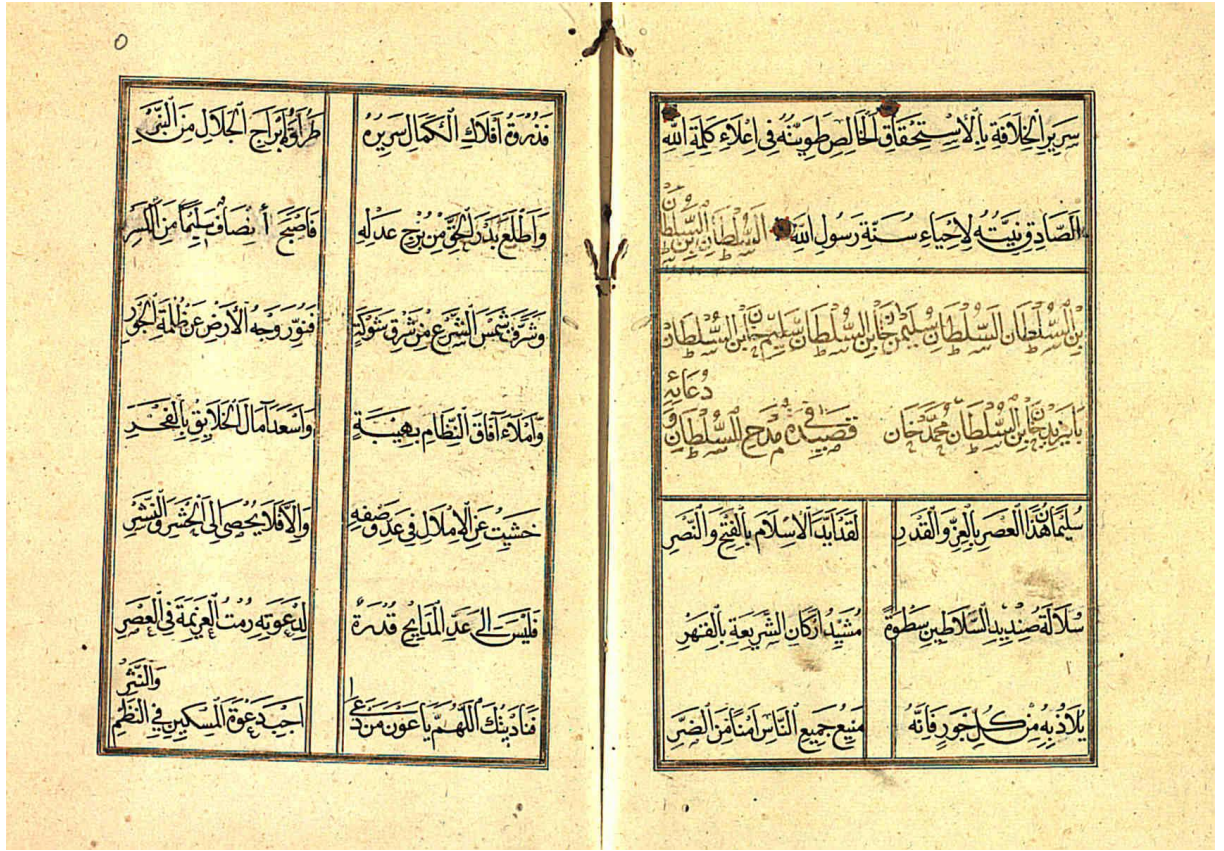
1.8.2. “Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” İsimli Eser'in
Yazma Nüshaları'ndan Örnekler:

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” Ayasofya Nüshası:

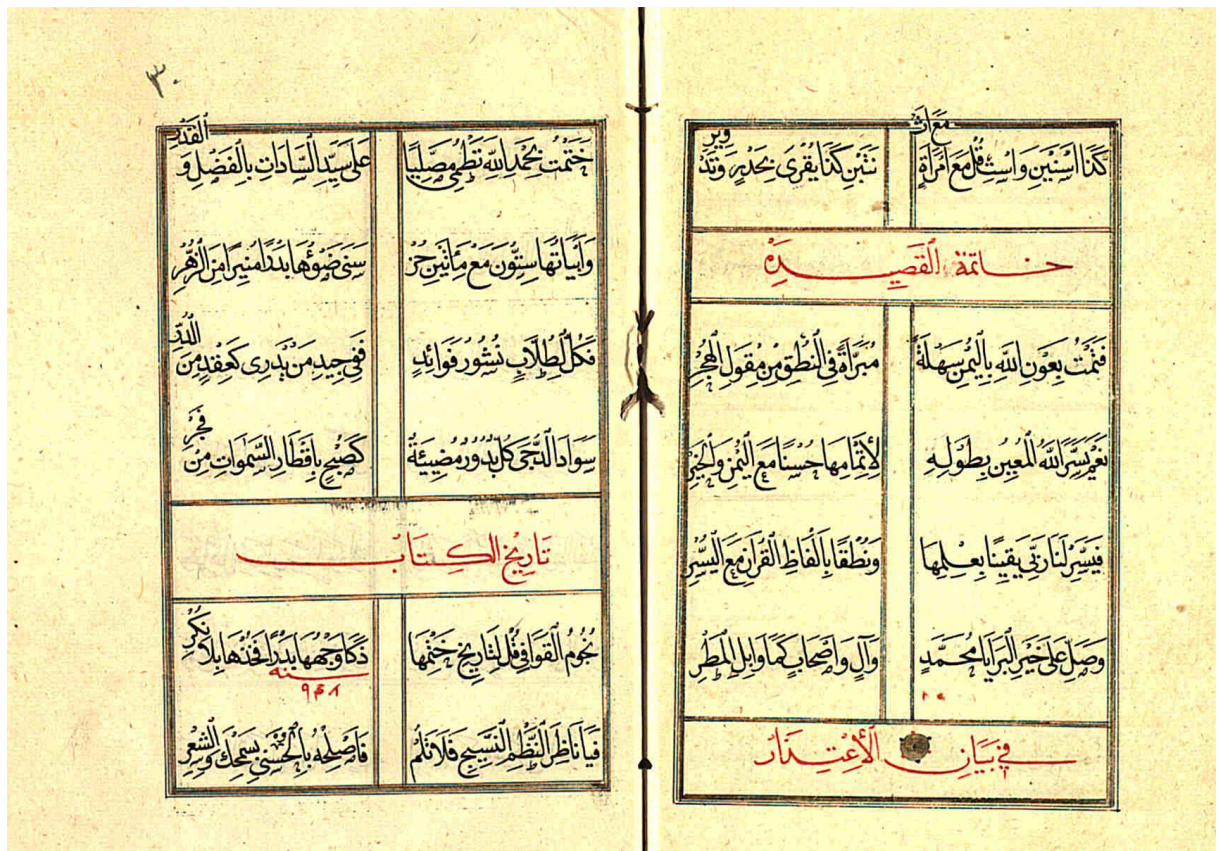
Hatib-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, Ayasofya, nr. (4796/1,
v.1a-1b)

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” Ayasofya Nüshası

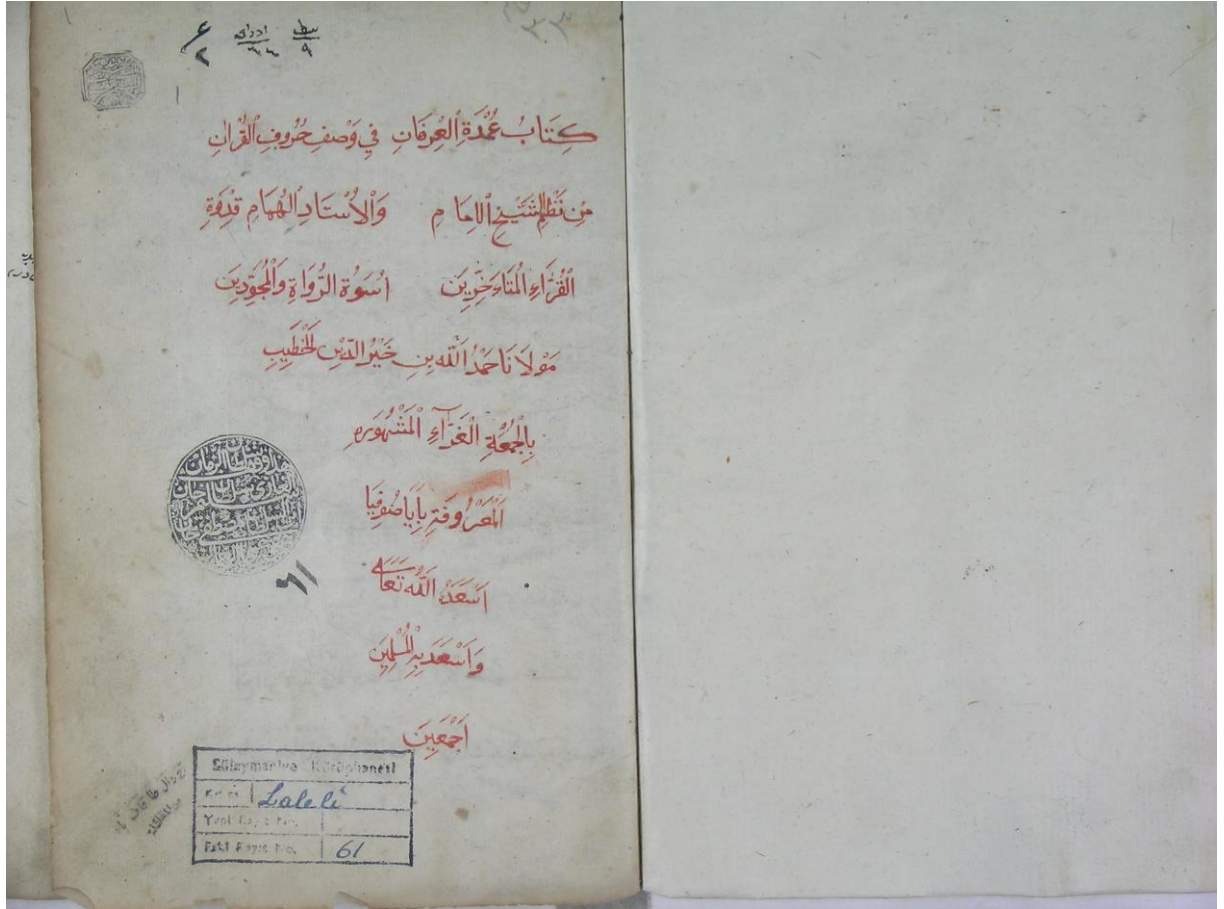
Hatîb-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, Ayasofya, nr. (4796/1, v.5a-5b)

“Umdetü’l-İrfân fî Vasfî Hurûfî’l-Kur’an” Ayasofya Nüshası

Hatîb-i Ayasofya, Umdetü’l-İrfân fî Vasfî Hurûfî’l-Kur’an, Ayasofya, nr. (4796/1, v.30a-30b)

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” Lâleli Nüshası:

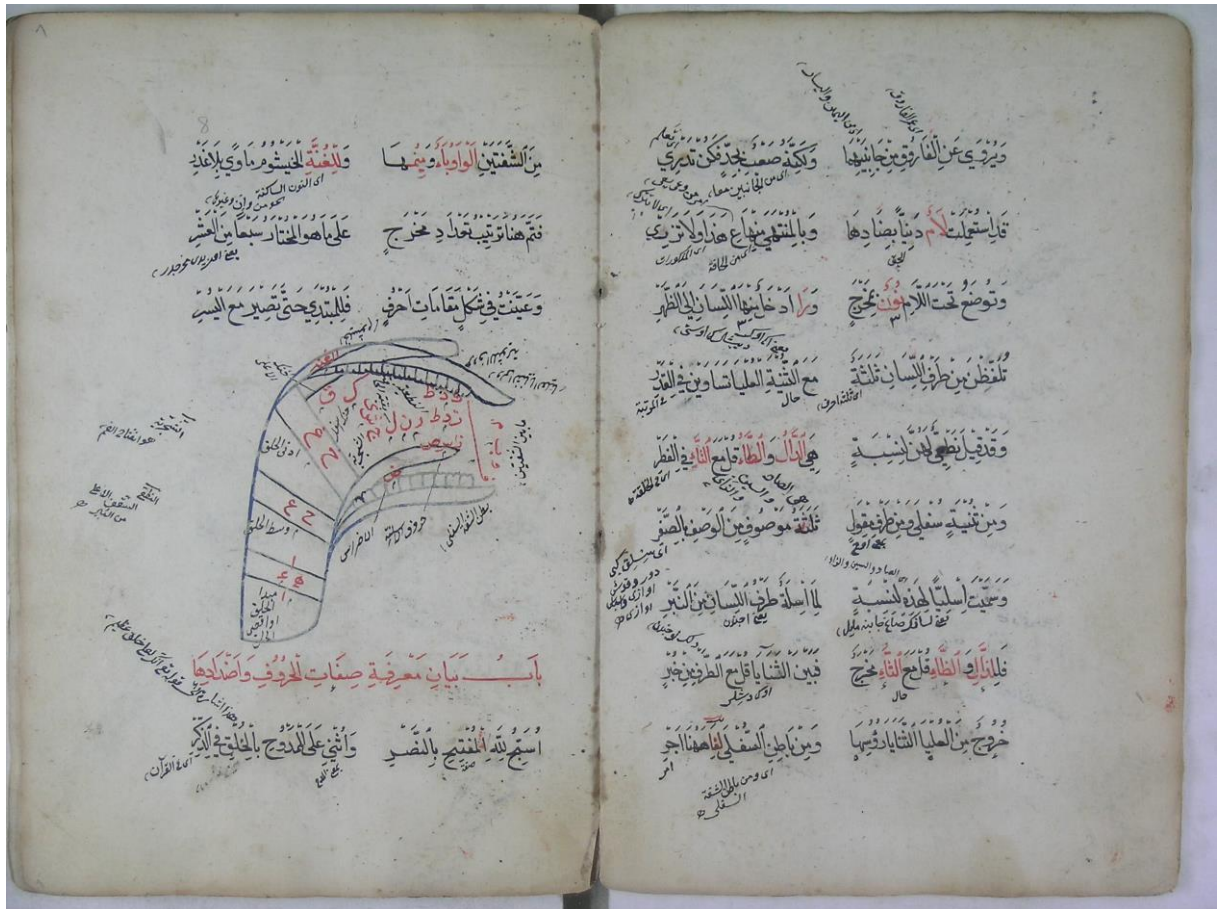
Hatîb-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, Laleli, nr. (61, v.1b)

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an Lâleli Nüşhası:

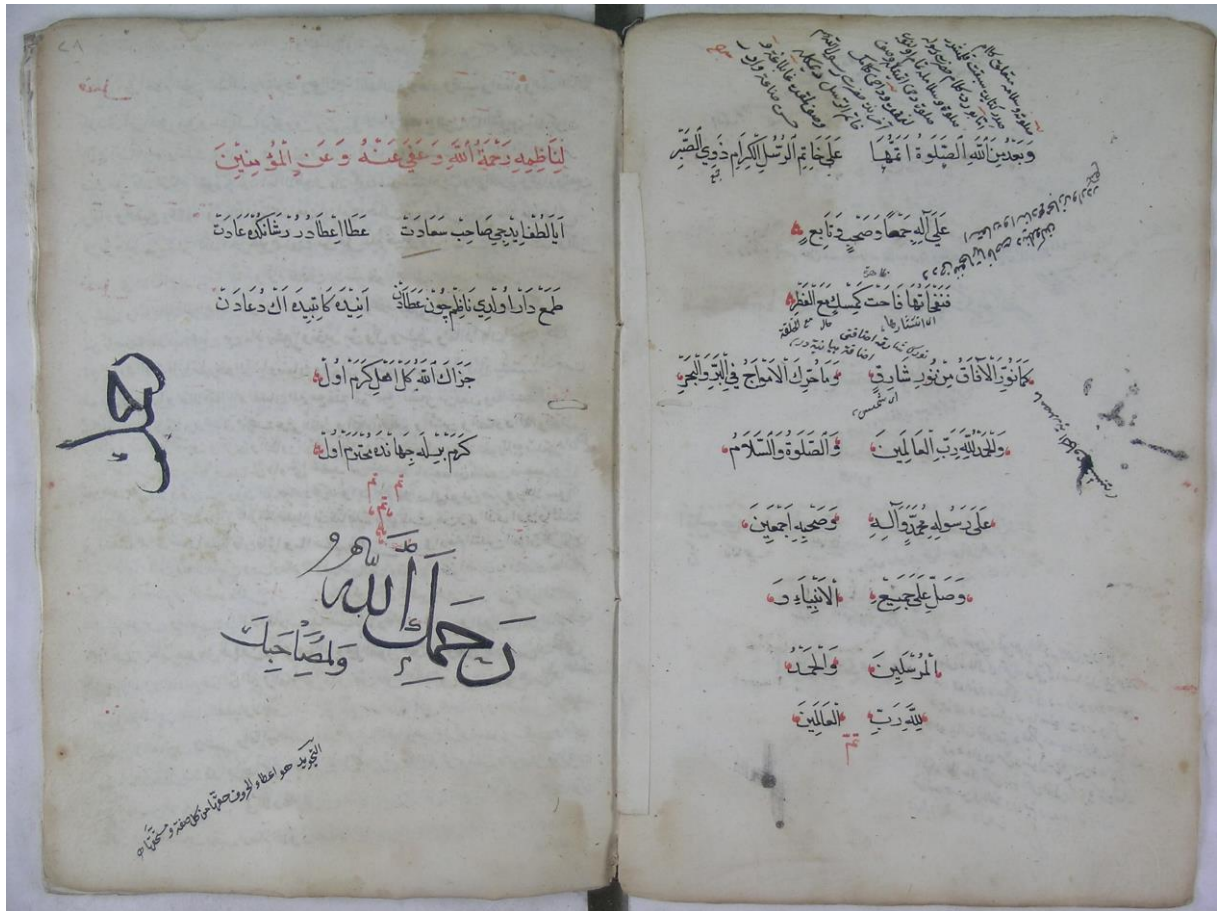
Hatîb-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, Laleli, nr. (61, v.2a-2b)

“Umdetü’l-İrfân fî Vasfî Hurûfî’l-Kur’a Lâleli Nüşhası:

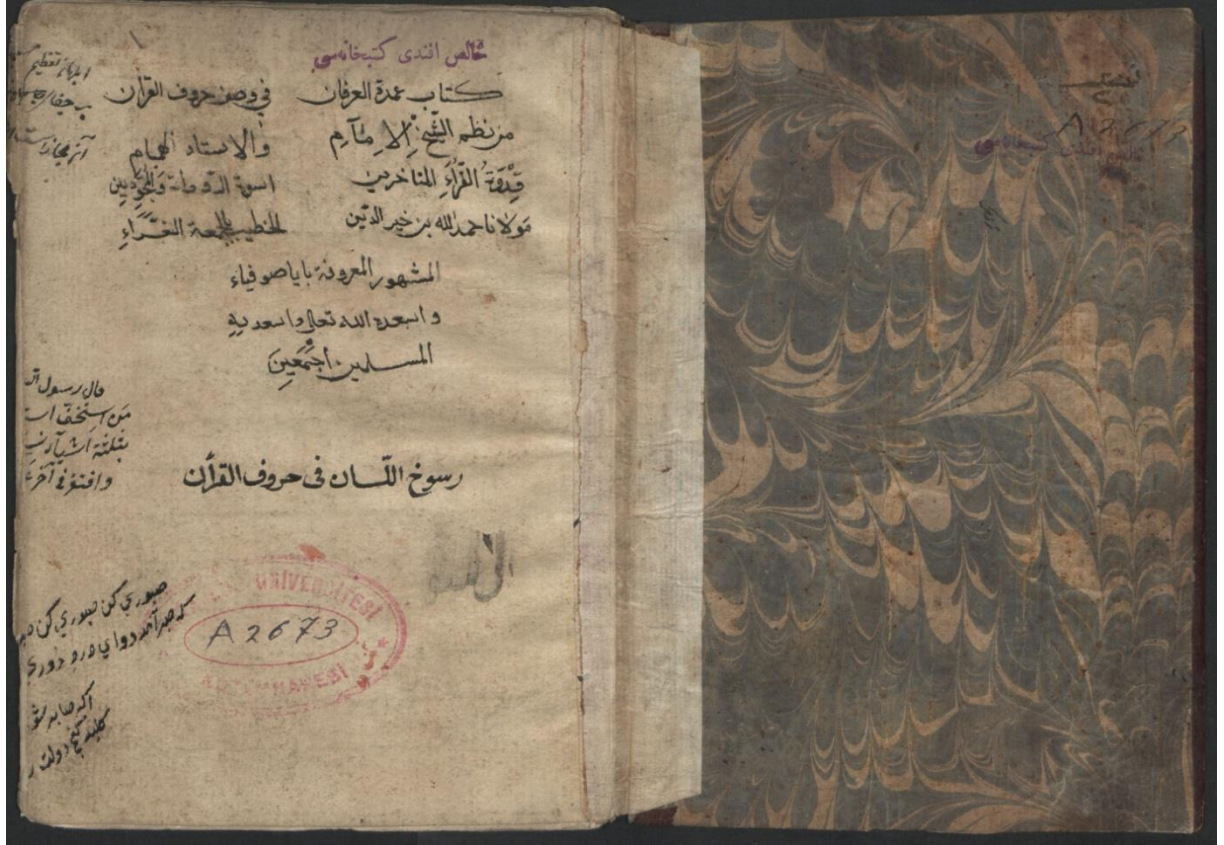
Hatîb-i Ayasofya, Umdetü’l-İrfân fî Vasfî Hurûfî’l-Kur’an, Laleli, nr. (61, v.8a-8b)

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an Lâleli Nüşhası:

Hatîb-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, Laleli Krp. nr. (61, v. 28 a-28b)

**“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” İstanbul Nadir Eserler
Kütüphanesi Nüshası:**

Hatib-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, İstanbul Nadir Eserler Ktp.
nr. (2673, v.1b)²⁴¹

²⁴¹ İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesindeki bu nüshanın zahiresinde, önce “Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” ismi yer almış, ayrıca eserin üstüne “Rusûhi'l-Lisân fî-Hurûfî'l-Kur'an” ismi de yazılmıştır, ancak eserin içeriği, örnek sayfalarda da görüldüğü üzere “Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an” isimli eserin içeriği ile aynıdır.

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an”

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası:

Hatîb-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, İstanbul Nadir Eserler Ktp.

nr. (2673, v. 2a - 2b)

“Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an”

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası:

Hatib-i Ayasofya, Umdetü'l-İrfân fî Vasfî Hurûfî'l-Kur'an, İstanbul Nadir Eserler Ktp.

nr. (2673, v.15a-15b)

1.8.3. “*Cevâhiru’l-İkyân fî Şerhi Umdeti’l-İrfân*”

“*Cevâhiru’l-İkyân*” isimli bu eser; Hamdullah Hayreddin’in “*Umdetü’l-İrfân fî Vasfî Hurûfî’l-Kur’an*” adlı telif üzerine yapılan Türkçe mensur bir şerhtir. Bu çalışma “*Umdetü’l-İrfân*” isimli eserin şerhi olması hasebiyle, Kur’an harflerinin mahreçleri ve sıfatları, tecvit konuları ve Resm-i Mushaf hattının özelliğinden kaynaklanan bazı edat ve kelimelerin Kur’an’ın farklı yerlerinde değişik şekilde yazılmasını konu edinmektedir.

Eser’in şârihi; şerh ettiği “*Umdetü’l-İrfân*” isimli eserin metnini kırmızı mürekkeple ve daha özenle yazmış, ardından asıl eserin şerhini yapmıştır. Şerh edilen beyitler; î’rab, fahve’l kelâm ve tenbîh adıyla üç başlık altında açıklanmaktadır.²⁴²

Eser 956/1549 Muharrem (Şubat) ayı sonlarına doğru tamamlanmıştır.

Eser’in yazma nüshaları; Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye (nr.17), Esat Efendi (nr.16); Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi, (nr.24); Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (nr.3372); Ankara Milli Kütüphane (nr.5528) de bulunmaktadır.²⁴³

²⁴² Akyüz, “Osmanlı Kırâat Âlimleri”, s. 54-56; Okur, “Hamdullah b. Hayreddin Efendi’nin “Fuyûzu’l-İtkân fî Vücûhi’l-Kur’ân” Adlı Eserinin Tahkîki ve Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi,” s. 2.

²⁴³ Karabulut, *Mu’cemu’l-Mahdûdât*, s. 488-489; İsmail Paşa, *Hediiyetu’l-Ârifîn*, C, II, s. 334; Cemil Akpınar, “*Hatîb-i Ayasofya*” DİA, C, XVI, s. 451-452.

“Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân” Hamidiye Nüshası:

Hatîb-i Ayasofya, Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân, Süleymaniye Ktp,
Hamidiye, nr. 17, v. 2a-2b.

“Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân” Hamidiye Nüshası:

Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân, Süleymaniye, Hamidiye, nr.17,v.109 a-109b.

1.8.4. “*Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*” İsimli Eserin Tanıtımı.

“*Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*” isimli bu eser, yukarıda tanıtımı yapılan ve tahkikini çalıştığımız, Hamdullah Hayreddin'e ait, “*Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*” isimli manzum çalışma üzerine Osmanlı Türkçesiyle yapılmış mensur bir şerhtir. Eser'de, öncelikle şerh edilen “*Rusûhu'l-Lisân*”ın manzum beyitlerinin irab tahlili yapılmış, ardından “fahve'l-kelâm” başlığı altında bu beyitler şerh edilmiştir.²⁴⁴

Eser'de; üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş bölümler şerh edilen “*Rusûhu'l-Lisân*” isimli eserin manzum beyitlerini göstermektedir. Bunu takip eden metin ise, “*Vesîlatü'l-İtkân*” isimli bu esere ait metindir. Eser; Tecvid, Harflerin mahreçleri ve sıfatları gibi konuları içeren ve şerh edilen “*Rusûhu'l-Lisân*” ile aynı konuları ihtiva etmektedir.

960 (1553) tarihinde yazılan bu eserin,²⁴⁵ Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere birçok kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur.²⁴⁶

²⁴⁴ Akyüz, “Osmanlı Kırâat Âlimleri”, s. 54-56; Okur, “Hamdullah Bin Hayreddin Efendi'nin “Fuyûzu'l-İtkân fî Vücûhi'l-Kur'ân” Adlı Eserinin Tahkîki ve Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, s. 2.

²⁴⁵ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, C, II, s. 650; Hayrettin Zirikli, *Kamûsu'l A'lâm*, C, I, s.78; Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahdûdât*, C, II, s. 1038; İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, C, II, s. 334.

²⁴⁶ Hamdullah Hayreddin, *Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 68, Şehit Ali Paşa, nr. 34/2, Lala İsmail Paşa, nr. 7, Saliha Hatun, nr.1/2.

1.8.4.1. “*Vesîlatü’l-İtkân fî Şerhi Rusûhi’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an*”
İsimli Eserin Farklı Nüshalarından Örnekler.

Süleymaniye Ktp, Lala İsmail Paşa Nüshası.²⁴⁷

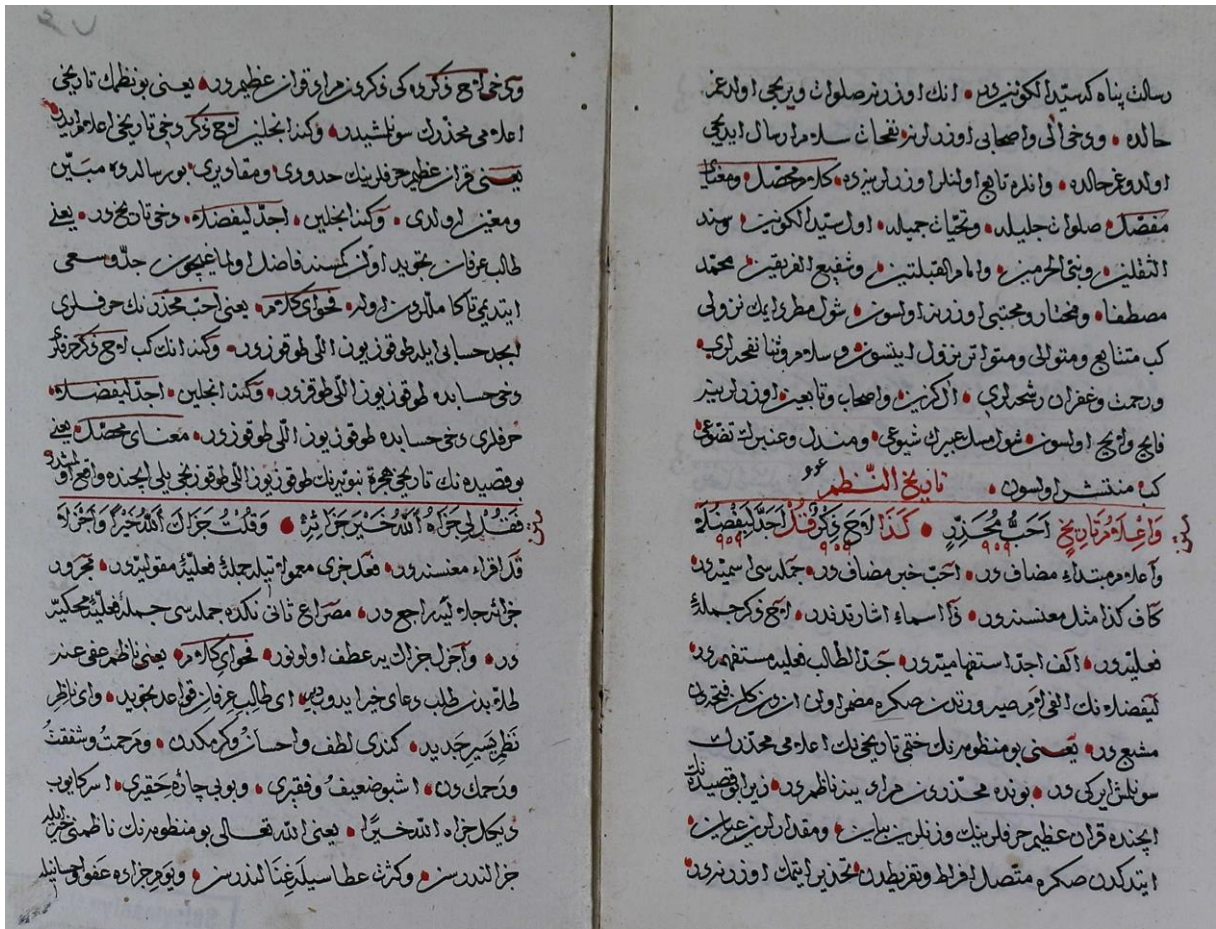

Vesîletü’l-İtkân fî Şerhi Rusûhi’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an, Süleymaniye, Lala İsmail
Paşa, nr.7, v. 2a-2b.

²⁴⁷ Bu nüshada, metnin kırmızı çizgiyle üzeri çizilen kısımları, şerhedilen “Rusûhi’l-Lisân” isimli eserin metnini göstermektedir.

“Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân”

Süleymaniye Ktp, Lala İsmail Paşa Nüshası.

Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an, Süleymaniye, Lala İsmail Paşa,

nr.7,v. 37a-37b.

“Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp,

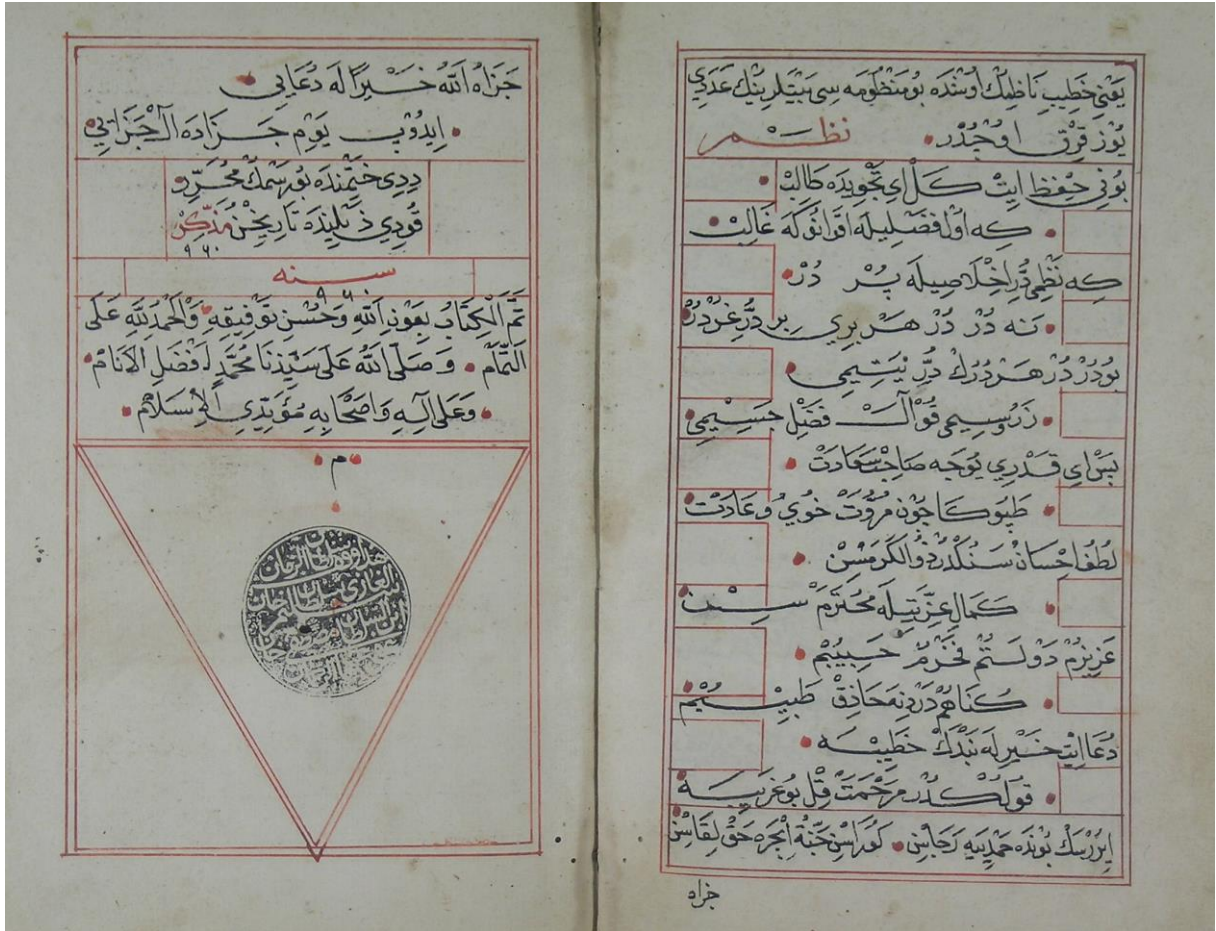
Laleli Nüshası.²⁴⁸

Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an, Süleymaniye Ktp, Laleli, nr.7,v.

²⁴⁸ “Nesih” yazı hattı ile kaleme alınan ve Osmanlı Türkçesi ile yapılan bu nüshada şârih, eserde şerh edilen Rusûhu'l-Lisân metnini kırmızı mürekkeple yazmış, eserin şerh kısmını ise siyah mürekkeple kaleme almıştır.

**“Vesîletü’l-İtkân fî Şerhi Rusûhi’l-Lisân” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp,
Laleli Nüshası.**

Vesîletü’l-İtkân fî Şerhi Rusûhi’l-Lisân fî Hurûfi’l-Kur’an, Süleymaniye Ktp, Laleli, nr.7,v.
46a-46b.

**“Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an” İsimli Eserin
Topkapı Sarayı Ktp. Nüshası.**

Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an, Topkapı Sarayı Ktp, nr.16,v. 2a-2b.

**“Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an” İsimli Eserin
Topkapı Sarayı Ktp. Nüshası.**

Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an, Topkapı Sarayı Ktp, nr.16,v. 70 a-70b.

1.8.5. “Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an”

Şeyhu’l-Kurrâ Hamdullah Hayreddin; Kur’an tilaveti, harflerinin mahreçleri, sıfatları ve tecvit konularıyla ilgili eserlerini neşrettikten sonra, mütevatir ve meşhur on kırâat imamının farklı rivayetlerini nakleden bu eserini yazdığını ifade etmektedir.²⁴⁹

Eserin, 959/1551-52 yılından sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır.²⁵⁰ Tamamı doksan yedi varak olan bu eserde müellif, kısa bir mukaddimeden sonra mütevatir ve meşhur on kırâat imamını ve kırâat ilmi alanında bu imamlar için kullanılan rumuzları belirtmektedir. Eserde mukaddimeden sonra, istiaze ve besmele bölümleri kısaca zikredilmekte, ardından kırâat ilminin usul konularına girilmeden direk Fatiha Suresi’nden başlayarak mütevatir ve meşhur kırâat farklılıkları kelime kelime ele alınmaktadır.²⁵¹

Müellif bu eserini, meşhur kırâat âlimi İmam Şâtıbi’nin, Hırzu’l-Emânî isimli eserinden ve şekil olarakta nesir tarzında yazılan diğer kırâat kitaplarından istifade ederek farklı bir usulle hazırlamıştır. Eser’de Kur’ân’ın tamamı üzerinde, mütevatir ve meşhur kırâat âlimleri tarafından okunan Kırâat’ı Aşere özel bir usulle kaleme alınmıştır.²⁵²

Eser’de; üzerinde farklı kırâatların mevcut olduğu Kur’an kelimelerinin herbiri bir kare kutu içine alınarak siyah mürekkeple yazılmış ve kelime üzerinde var olan farklı okuyuşlar mütevatir on kırâat imamına göre gösterilmiştir. Yine; aynı karenin içine, bu kelimedeki farklı kırâatı olan imamların rumuzları kırmızı

²⁴⁹ Hamdullah b. Hayreddin, **Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an**, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509, v. 2a.

²⁵⁰ Müellif, eserin mukaddimesinde 959 yılında yazmış olduğu Rusûhu’l-Lisân adlı eserini zikretmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki söz konusu eser 959 yılından sonra yazılmıştır.

²⁵¹ Akyüz, “**Osmanlı Kırâat Âlimleri**”, s. 54-56; Okur, “**Hamdullah Hayreddin Efendi’nin “Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an” Adlı Eserinin Tahkîki ve Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi**”, s. 2.

²⁵² Hamdullah b. Hayreddin, **Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Furkân**, Süleymaniye ktp. Yazma Bağışlar, İbrahim Efendi blm., nr. 36.

mürekkeple yazılmıştır. Eser'in farklı kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁵³

²⁵³ Hamdullah b. Hayreddin, **Fuyûzu'l-İtkân fi Vucûhi'l-Kur'an**, Süleymaniye Ktp. Yazma Başışlar nr. 6509,v. 2a-2b.

**“Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an” İsimli Eserin
Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Nüshası’ndan Örnekler.**

Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509, v. 2a-2b.

“Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp.

Yazma Bağışlar Nüshası.

من وباد باقر مراد عليه السلام من عبد الله	افى يكون اماد ف وقل 2	وزاده امان 2 ف	بسطة بالين رسا وتوقف	بى ان فتح ايار وقل 2
عز خة بفتح العين اد 2	بيد فزوا من بفتح علة وقل 2	جاوزهو خطا ووقفا بالواو	مدوقوا الله امان الزوديا فبهاج	فمن ادغم وصو وقل 2
قليلة غيت افى الشون عد العين 2	داود جالوت ادغم وصو وقل 2	واشبه امان ف وقل 2	فطلع الله بكر الدال والوفى بها القا	تاليع الرد فصل الزو النايف
وعلى امان ف وقل 2	القدس امان الدال ابن وقع	ولوت جاتم براشا امال فبين خل	بنا ق يوم ادغم وصو تصب 2	لا يبع ولا خلة ولا يفاعه من غير يوم تصب 2
يشق عند بفتح دال ادغم وصو	والودن منصوب ادغم وصو	وهو امان لها ب 2	ولا يوده مد ووسط وقل 2	الوتقى امان ف وقل 2
انار امان 2 وقل 2	ابراهيم بالوت كنو ل 2	استه الله امان ف وقل 2	دنى امان وصو وقل 2	انا اصى مدانا مطلقا وقل 2
وهو امان ف وقل 2	افى كجى امان ف وقل 2	لشت بالوت اد 2	ثم ينسبه من غير هاء وقل 2	جماد كى امان 2 وقل 2

كيف نشزها يا زالى المنقولة كف 2	تبين لله ادغم وصو ك 2	قل اعلم على سبعة والباقي بالكلم	ادغم وصو وقل 2	الوقوف امان ف وقل 2
فمن بكر انصاء ف 2	فمن الراى وشدو غير	فمن ادغم وصو وقل 2	ادغم وصو وقل 2	ماية حبة ابن الزوديا وقل 2
بضاحف بالقمر و نشدب 2	اذى لزم امان ف وقل 2	ووزو على نصب من غير وقل 2	ادغم وصو وقل 2	والا زلف تغن 2 وقل 2
الكفر بن امان وقل 2	مرضات امان وقل 2	برجوع بفتح الراء اد 2	ادغم وصو وقل 2	الامزاد له ادغم وصو وقل 2
ولا يسمو ادغم وصو	يامر كم امان ف وقل 2	بوتى الحكة بالاء حطا ورسا	ادغم وصو وقل 2	من انصار امان ف وقل 2
ان تيدوا فما ت عشر	فما ت امان ف وقل 2	بفتح الراء امان ف وقل 2	ادغم وصو وقل 2	فمن امان ف وقل 2
وبكر بالوت ادغم وصو	امان ف وقل 2	بفتح الراء امان ف وقل 2	ادغم وصو وقل 2	والله امان ف وقل 2

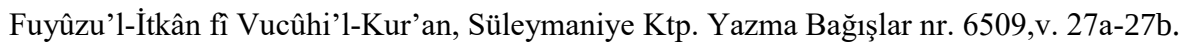
“Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp.

Yazma Bağışlar Nüshası.

Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509, v. 25a-25b.

Yazma Bağışlar Nüshası.

1.8.6. “Mevlîdü’n-Nebî”

Hatib-i Ayasofya Hamdullah Efendi’ye ait teliflerden biri de, Hz. Peygamber adına kaleme aldığı “**Mevlîdü’n-Nebî**” isimli eseridir.²⁵⁴ Müellif; “*Hamdî*” mahlasıyla kaleme aldığı bu eseri, Türkçe manzum suretinde telif etmiştir. Eser zahire kısmıyla beraber 26 varaktan oluşmaktadır.²⁵⁵

Eserde; dibace ve dua kısmından sonra tevhit, fitrat’ı âlem, fitrat’ı âdem, velâdet’i nebî, mî’râc’ı nebî, mû’cizât, münâcât, vefât’ı nebî konularına yer vermiştir.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümünde bir nüshası mevcuttur.²⁵⁶

Müellif “*Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an*” isimli eserin dîbâce bölümünde yukarıda tanıtımı yapılan eserlerin dışında, “*Beyânü’l-Elfâz li A’yânî’l-Huffâz*”, “*Nazmü’l-Cem’ân fî Tecvîdi’l-Kur’ân*”, *Tasrîhü’r-Rumûz fî’l-Kırâati’l-Aşer* ve bu esere şerh olarak “*Tasrîhü’l-Burûz*” adıyla dört manzum eser daha yazmış olduğunu belirtmektedir.²⁵⁷ Ancak; Müellif’e ait eserlerin tesbiti aşamasında yapılan kütüphane taramalarında müellif adına kayıtlı eserler arasında bu eserlere ulaşılamamıştır.

²⁵⁴ Mevlid en-Nebî isimli eserin zahiresinde, İstanbul-Fatih, nr. 4510; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, C, II, s. 650; Hayrettin Zirikli, *Kamûsu’l-A’lâm*, C, I, s.78.; Karabulut, *Mu’cemu’l-Mahdûdât*, s. 1038; Cemil Akpınar, “*Hatîb-i Ayasofya*”, DİA, C, XVI, s. 451,452.

²⁵⁵ Hamdullah Hayreddin, *Mevlîdü’n-Nebî*, İstanbul-Fatih, nr. 4510, v. 26b.

²⁵⁶ Hamdullah Hayreddin, *Mevlîdü’n-Nebî*, İstanbul-Fatih, nr. 4510.

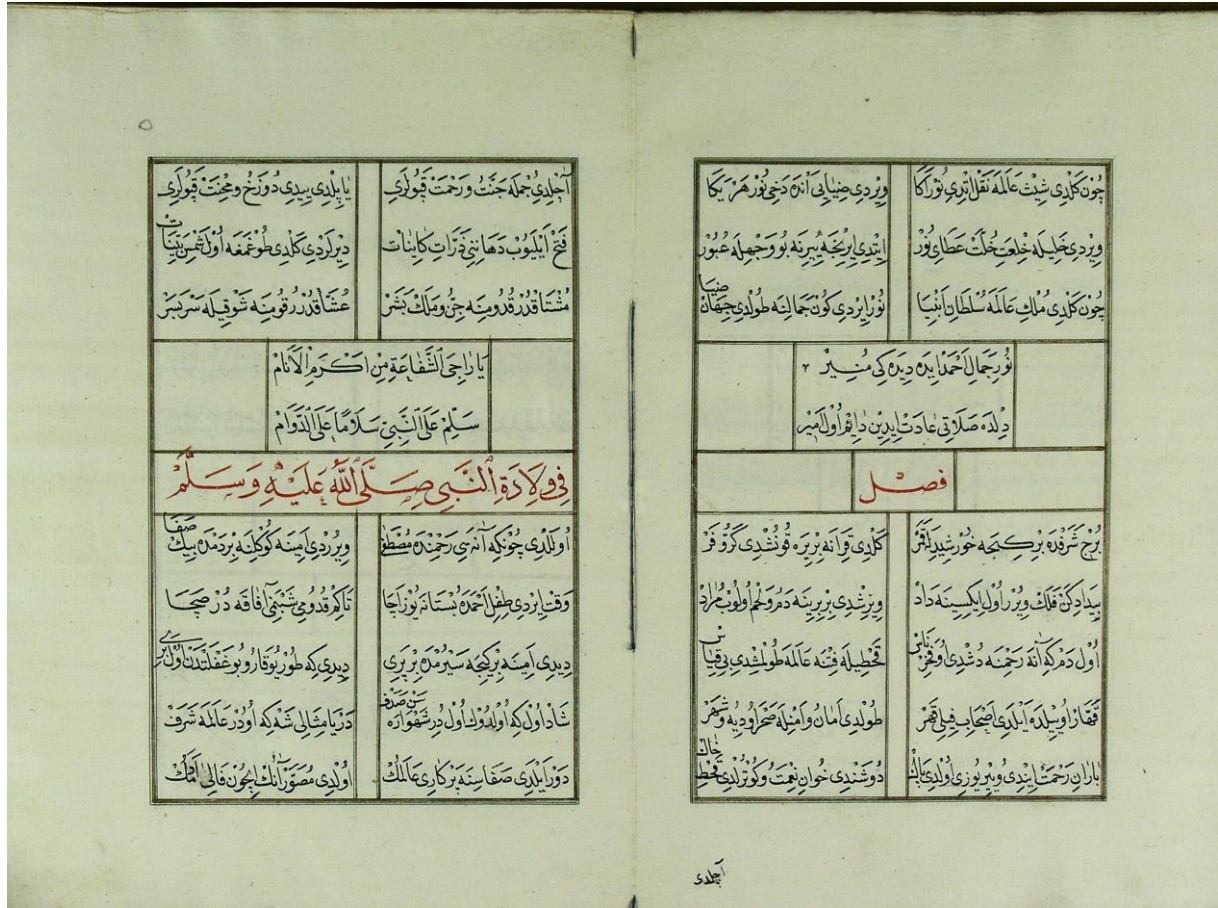
²⁵⁷ Hamdullah Hayreddin, *Fuyûzu’l-İtkân fî Vucûhi’l-Kur’an*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 6509,v. 2a.

1.8.6.1. “Mevlîdü’n-Nebî” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp. Fatih Nüshasından Örnekler.

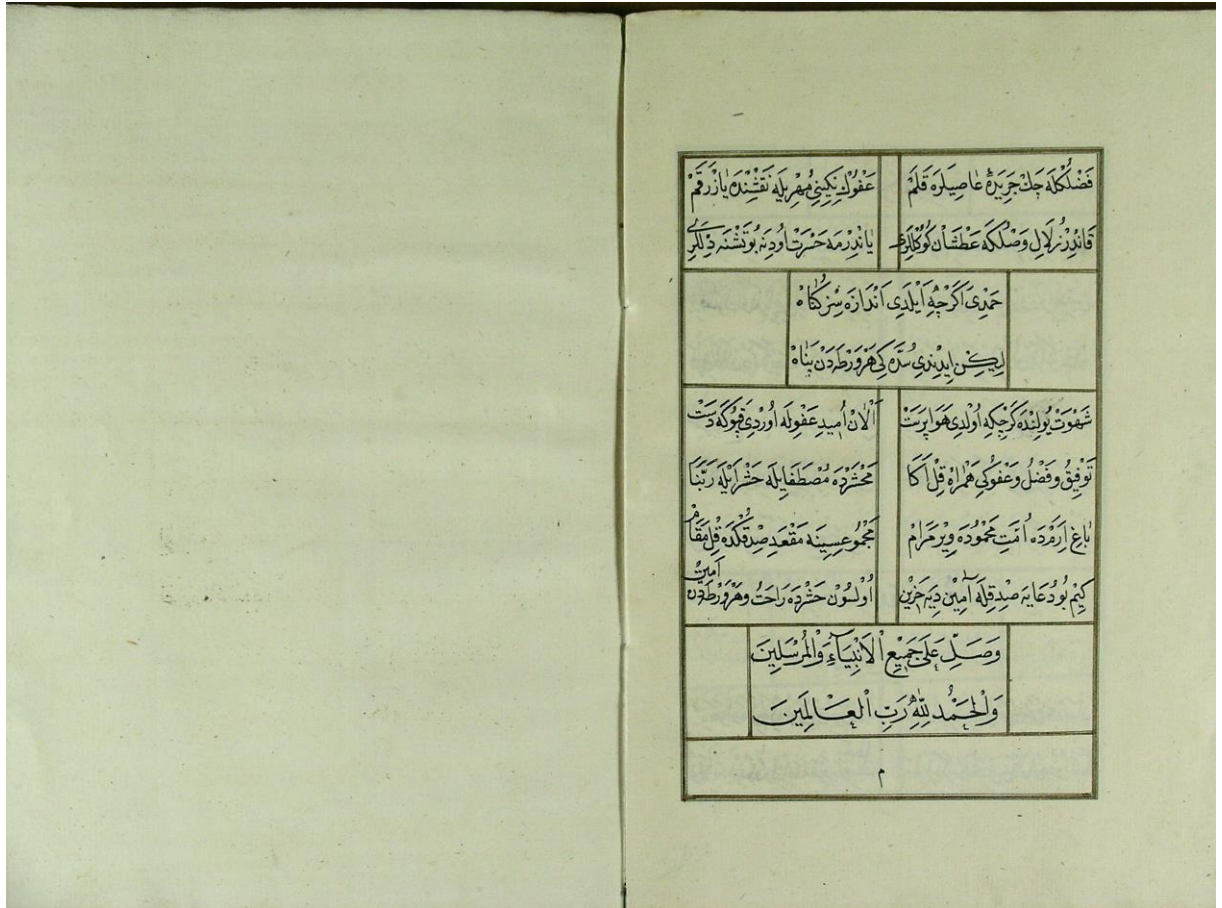
Mevlîdü’n-Nebî, İstanbul-Fatih, nr. 4510, v. 2a-2b.

**“Mevlîdû'n-Nebî” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp. Fatih
Nüshası'ndan Örnekler.**

Mevlîdû'n-Nebî, İstanbul-Fatih, nr. 4510, v. 5a-5b.

**“Mevlîdû’n-Nebî” İsimli Eserin Süleymaniye Ktp. Fatih Nüshasından
Örnekler.**

Mevlîdû’n-Nebî, İstanbul-Fatih, nr. 4510, v. 26b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

**HAMDULLAH HAYREDDİN'E AİT “RUSÛHU'L-LİSÂN FÎ
HURÛFİ'L-KUR'AN” ADLI ESER'İN TAHKİKİLİ METNİ**

جامعة إسطنبول معهد العلوم الاجتماعية

قسم العلوم الإسلامية الأساسية

فرع تلاوة القرآن الكريم وعلم القراءات

دراسة وتحقيق

رسوخ اللسان في حروف القرآن

حمد الله خير الدين

(هـ: ٩٨٣/م: ١٥٧٥)

رسالة الماجستير

بإشراف الأستاذ الدكتور

كريم بولادي

إعداد الطالب

حسين كچوك

إسطنبول

(هـ: ١٤٣٩/م: ٢٠١٨)

هذه الرسالة رسوخ اللسان في حروف القرآن

جمهورية تركيا

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الملك المعين، الذي نزل القرآن بلسان عربي مبين، على النبي الأمي الأمين، محمد سيد الأولين والآخرين، عليه صلوات الله والملئكة والناس أجمعين، وعلى آله وأصحابه والتابعين لهم إلى يوم الدين.

وبعد:

فإني قد كنتُ حرّرتُ في فن التجويد والقراءة وعلم الرواية والتلاوة بقلة البضاعة، وكثرة الإضاعة رسائل منظومةً بفوائد منضودة، وجمعت فيها مسائل مقصودةً بفوائد منقودة.

ثم نظمتُ هذه الرسالة بالتماس بعض الإخوان من أهل القرآن بإخراج الألفاظ الصعاب تلفظاً من كلام الرحمن. فرتبته على أسلوب عجيب لم يسبق، وتمهيد غريب لم يُغلق؛ ليصير لسان حافظه راسخاً في تلفظ¹ حروف القرآن، و راعياً في تحقّظ وقوف القرآن [٢ب] فوق ذلك في أيام خلافة خلاصة سلاطين الأقطار الأوفاق برهان خواقين أقاليم السبع الطباق، جالس سرير السلطنة السليمانية بلاستحقاق، حارس الممالك الإسلامية من الفجرة والفساق، قانع جمهور الملاحدة وأهل الشقاق، قانع أصول الخوارج وعروق ذوي النفاق، شمس فلك الدولة العثمانية، بدر أفق الشوكة السلطانية، السلطان ابن السلطان ابن السلطان سليمان

¹ ق: مراتب

خان ابن السلطان سليم خان ابن السلطان بايزيدخان، خُلِدَ خلافتُهُ سليمان
ظل الله في الأرض مالكٌ، رقابُ أنامِ العصر [آ٣] بالعزّ سلطانٌ أجلُّ
سلطانٍ سلاطينِ الزمانِ خليفةً، له القدرُ والتَّمكنُ في الدهرِ برهانٌ مشيّدٌ
دينِ الله والشرعِ نصرَةً، سلالَةُ صناديدِ المبرِّزِ حاقانٌ، وهذا أبو الفتح
المبين، مظفّرٌ، أطاعَ له بالطوعِ أقطارُ أوطانٍ وحاز² جميعُ الفضلِ كلَّ
المواهبِ، لسطوتهِ الأعداءُ بالقهرِ عُبدانٌ، له النصرُ والتوقيُّرُ من كل
جانبٍ، ملائكةُ الرحمن أنصارٌ أعوانٌ، أدامَ له المَنانُ عِزًّا ودولةً، وأيّده
بالغوثِ والعونِ دِيانٌ، أدامَ الله تعالى أعلاه ورفعَ لوائه وركابه وأعلاه،
ونصره نصرا سويّا، وجعلَ له من لدنه وليّا، وحرَّسه من طوارقِ
الحدّثاتِ، وأيّده [ب٣] بشوكةِ كاملةِ كالشمسِ مشرقةِ اللمعانِ، وأقامَ خَيْله
في حربِ حزبِ الضلالِ، وأهلكَ أعدائه بغيرِ حربٍ وقتالٍ، ومَتَّعَ الناسَ
بطولِ حياته، ودوامِ بقائه وجعلَ عمره طويلا بطّوله وعطائه، آمين يا
مجيبَ الداعينِ، ويا مَنْ النصرُ من عنده والتَّمكنُ. فَمَنْ رَامَ وَعَى هذه
القصيدةَ وأيقنها ونَهَضَ في حفظِ ما فيها وأذعنّها قامتَ له على تقادمِ
الدهورِ والأحيانِ، وتعاقُبِ العصورِ والأزمانِ مقامُ الأستاذِ المُقرئِ
النحيرِ، والشيخِ الماهرِ الحازقِ الخبيرِ.

فللهِ الحولُ والنوالُ، وإليه الإنابةُ وعليه الإتيكالُ. أَلَا لَمْ أزلْ قد كنتُ في ذاكِ
ساعيا، لعلَ لسانَ الحالِ فيه دعا ليا.³ [آ٤]

² ق: جاز.

³ ق: والله ولي التوفيق بدلا "أَلَا لَمْ أزلْ قد كنتُ في ذاكِ ساعيا، لعلَ لسانَ الحالِ فيه دعا ليا"

أول النظم:

بدأتُ بسم الله وألحمُ أولاً
محمدُ المخلوقُ كلُّ لأجله
وآلٍ وأصحابٍ وبعد فهذه
حدود حروفِ الذكرِ في لفظِ قارئٍ
فإني رأيتُ البعضَ يتلو القرآنَ لا
فمنهم بترقيصٍ ولحنٍ وضجّةٍ
فدَرَ نطقُ أعجامٍ وما اخترعُوا به
فيا قارئَ القرآنِ أجملْ أدائه
فأخرجتُ الألفاظَ الصَّعَابَ تلفظاً
فقدّمتُ تجويدَ المثاني تيمُّناً
وسميتها يُمناً رسوخَ اللسانِ في
فهذا عطاء الله من فيضِ جوده
فيا ناظرَ النظمِ المُهلِّهْلِ أجملَنْ
وما لي بها إلا رضى الله مُولِعاً
له قوّتي حولي وصونِي وعصمتي
وتسليم من يُهدى إلى الخلق مُرسلاً
وسيدِ خلق الله ذي العزِّ والعُلا
وسيلة إتقانٍ رسوخاً مُعدّلاً
بحرٍ وترتيلٍ ودورٍ مُرتّبلاً
يراعي حدود الحرفِ وزناً ومَنْزلاً
ومنهم بترعيدٍ ونوعٍ⁴ تبدُّلاً⁵
وخذ نطقَ عربٍ بالفصاحةِ سُؤلاً
يضاعفُ لك الرحمنُ أجراً فأجزلاً
أتيتُ بها نظماً لتيسيرِ مَنْ تلا [٤ب]
وبوّنتُ ترتيبَ المخارجِ في الولا
حروفِ القرآنِ احفظْ وحرّرْ لتفضلاً
بمَنْ وإحسانٍ على تفضُّلاً
بعفو لدى نقصٍ وسامحٍ⁶ مأولاً
وتوقيرُ قرآنٍ فقلتُ مُحسِّباً
وغوثي وتيسيري وعونِي تكفلاً

⁴ ق: ونوح.

⁵ ق+ فما كلُّ من يتلو القرآن يقيمه لا كلُّ من يُقرئ فيقرئ مُجَمَّلاً

⁶ ق: من التقصير واسمح.

تجويد الفاتحة:

فَصِّفْ وَلَا مَ اللَّهُ رَقِّقْ وَثَقِّلَا	فَحَقِّقْ بِبِسْمِ اللَّهِ بَاءً وَسِيْنَه
كَرَاءِ الرَّحِيمِ اسْتُرْ تَكَرَّرْهُ دَلَا	وَفَخِّمْ مِنَ الرَّحْمَنِ رَاءً وَشَدِّدَنَّ
وَفِي الْعَالَمِينَ الْعَيْنَ صَفِّ مُكَمَّلَا [٥٠]	وَبَيِّنْ حُرُوفَ الْحَمْدِ رَقِّقْ جَمِيعَهَا
وَإِيَّاكَ فَأَهْمِزْ خَلِّصْ الْيَاءَ مُقْبَلَا	وَلَا تَتْلُ دَالَ الدِّينِ تَاءً فَجَهِّرَنَّ
وَمَحْضُ سُكُونِ السَّيْنِ فِي أَيْنَ تُجْتَلَى	عَ فِي نَسْتَعِينُ الْفَتْحَ وَالْكَسَرَ بَعْدَهُ
وَهَمِزْ أَهْدِنَا وَالْهَاءَ حَقِّقْ مَثْمَلَا	كَبِسْمِ وَيَسْطُوا مُسْتَقِيمًا وَمَسْجِدٍ
وَحَفِّ غَيْنَ مِنْ غَيْرٍ مِنَ الْخَا مُعَدَّلَا	وَأَنْعَمْتَ لَا تَلْبَثْ وَأَنْعِمْ عَلَيْهِمْ
مِنْ الظَّاءِ بِإِسْطَالٍ بَيْنَ مُطَوَّلَا	كَغَيْنَ مِنَ الْمَغْضُوبِ وَالضَّادَ مَيَّزَنَّ

باب الألف الهوائية:

وَرَاعِ مُوَازِينَ الْحُرُوفِ مُكَلَّلَا	فَذُنُوكَ تَعْدَادَ الْمَخَارِجِ وَاعْيَا
مِنْ الْجَوْفِ مِنْ فِيهِ هَوَاءٌ تَكْمَلَا	وَقَدْ تَخْرُجُ الْأَلْفُ الْهَوَاءَ مُلَفَّظَا
إِذَا سَكَّنَا مُدًّا كَذَلِكَ أَعْمَلَا	كَوَاوٍ وَلَا ضَمٍّ وَيَا بَعْدَ كَسْرَةٍ
بِمَا قَبْلَهَا يَتَلَوُ كَصَالُوا وَعَائِلَا [٥١]	وَقَدْ فَخَّمُوا فِي الْفِظِ أَلْفَا وَرَقَّقُوا

باب الهمزة والهاء:

فِتَاحَا وَصَمَتَا وَاسْتِفَالَا وَمَنْزَلَا	تَسَوَّى بِأَقْصَى الْحَلْقِ هَاءٌ وَهَمْزَةٌ
بُضْدِيَّهْمَا هَاءٌ عَلَيْهَا قَدْ اعْتَلَا	عَلَى الْهَاءِ عَلَا هَمْزَةٌ بِجَهْرٍ وَشَدَّةٍ

فصل الهمزة:

وَأَنعِمْ بَيَانَ الضَّغْطِ فِي الِهْمَزِ كَيْفَ جَا وَرَقَّهْ فِي نَطْقٍ وَحَقَّقْ مَرَّتِلَا
كَإِيَّاكَ أَيَّامَا أُعِدَّتْ وَاهْدِنَا
تُقَطِّعْ أَيْدِيَهُمْ سَأَصْرِفُ إِصْرَهُمْ
وَنَبِّئُ وَضَرَاءَ أَنْفَكَ وَسَيِّئُ
وَفِي وَقْفِهِ حَقَّقْ إِذَا جَاءَ آخِرًا
كُسُوْءٍ وَضَرَاءٍ يُضِيئُ يَشَا إِلَى

فصل الهاء:

وَفِي وَقْفِهِ حَقَّقْ إِذَا جَاءَ آخِرًا
وَهَمَّةَ هَا خَلَصَ وَأُظْهِرْ خَفَائِهِ
يُوجِّهُهُ وَهَاجَاً وَأَعْهَدُ هَادِيَاً
هَضِيمٌ هَشِيمًا يُلْهِمُهُمْ وَجِبَاهُهُمْ
كُسُوْءٍ وَضَرَاءٍ يُضِيئُ يَشَا إِلَى⁷
وَمَيِّزُهُ مِنَ الْحَاءِ كَعَهْدِي وَهُوَلَا
فَتَبَّهَتْهُمْ بُهْتَانُ هِيَهَاتَ مَهْلًا [٦٦]
وَجَهَّزَهُمْ سَبَّحَهُ مَهْدًا مُهْلَلًا

باب العين والحاء:

وَعَيْنٌ بَوَسَطَ الْحَلْقِ تَبْدُو كَحَائِهَا
وَعَيْنٌ قَدْ امْتَاَزَتْ مِنَ الْحَا بِجَهْرِهَا
مَعَ الْفَتْحِ وَالْإِسْفَالِ وَالصَّمْتِ كَقَلَا⁸
وَبَيْنِيَّةٍ وَالْحَا بَضْدِيَّتِهَا عَلَا

فصل العين:

لَقَدْ عَيْنُوا فِي الْعَيْنِ عَيْنَ نَصَاعَةٍ
وَفُزِّعَ عَنِ عِلْمٍ تَطَوَّعَ عُرْضَةً
وَتَرْقِيقَهَا كَالْعَيْنِ فِي أَنْ تَقَعَ عَلَا
وَأَعْرَضَ عَنْ عَرْضٍ عَصَى رَاعٍ عَدَلَا

⁷ وفي نسخة أنقرا (ق) يكتب هذا السطر آخر فصل الهمزة.
⁸ ق: كَلَّكَلَا.

وَعُقْبَىٰ عِصَىٰ تُطْعَمُونَ وَقُطِّعَتْ عَلَىٰ عُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَتَسْطِيعُ تَعْمَلَا

وداع فبايعهنّ واسمع وميّرّن من الحاء واحفظه بجِدّ تَكْفُلَا

فصل الحاء:

وُبَحَّةٌ حَا أَنْعَمٌ وَمَيِّزٌ بَعِينُهَا كَأَحْكَمٍ وَالْأَرْحَامُ أَحْصَاهُ حُمَلَا

وَحَصْنَحَصَ فَاصْنَفْحُ يُصْنَحَبُونَ وَحَاجِرٍ حَصِيداً وَمَحْضُنٌ حَا مَحْيِصُنٌ مُحْصَلَا

[٦ب] وَرُحْرِحَ عَنْ أَظْهَرَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَالْأَبْرَحَ حَتَّى قُلْ لَدَى الْبَصْرِ ثَقُلَا

باب الغين والحاء:

وَقَدْ تَسْتَوِي غَيْنٌ وَخَاءٌ بِمَخْرَجٍ مِنْ الْحَلْقِ مِنْ أَدْنَاهُ فَتَحاً تَرَفُّلَا

وَفِي الْعُلُوِّ وَالْإِصْمَاتِ وَالرَّخْوِ سَوِيَا فَغَيْنٌ بِجَهْرٍ فَازَ مِنْ خَا مَعْدَلَا⁹

فصل الغين:

وَتَفْخِيمَ غَيْنٍ صُنْ وَرَاعَ غَطِيطَها كَيْغَشَى وَأُفْرِغْ مَعَ وَيَبْتَغِ دَغْفَلَا¹⁰

وَغِيضَ تَرْغُ يَغْدُوْ وَغَيْنَ مُغَاضِبٍ وَغَلِيٍّ وَمَغْضُوبٍ وَيَغْفِرُ تَوْغَلَا

فصل الخاء:

وَأَظْهَرَ خَرِيرَ الْخَاءِ نُطْقاً فَفَخِّمَنْ كَخَا مِنْ أَخٍ خَائُوا وَبَخْساً تُنْخَلَا

وَيَخْتَارُ أَخْرَنَا يَخُوضُوا وَخَائِفٍ وَنَخْسِيفٌ وَخَانُوا¹¹ خُذْ وَتَخْرِقْ خَزْدَلَا

9 ق: لتعدلا.

10 ق: واغفلا.

11 ق: خافوا.

باب القاف:

من أقصى اللسانِ فوقَ للقافِ مَخْرَجُ مع الحَنَكِ الأعلى صعوداً إلى العلا
وَأَنعِمَ مَبَانِيهَا لَدَى النُّطْقِ تَالِيَا كَقَالُوا وَقُلْنَا قَدْ قَرَأْنَا مُقْلَقًا [١٧]
شِقَاقُ نِفَاقٍ فِي شَقِيٍّ تَحَقَّقَا قَوِيٌّ فَقَدَرْنَا طُرَائِقَ قَوْلَا

باب الكاف:

وَمِنْ تَحْتَ قَافٍ قُلْ لِكَافٍ تَحِيُّرُ وفيها انشِقَاقُ صُنْ وَأَنعِمَ مُجَوِّلا
كَكُنْتُ كَمَا كَانُوا كَغَلَا كَذَاكَرُ ككَافٍ مَنَاسِكُمْ وَكُنَّا¹² كِلَا كَلَا
وَكِدَّتْ كَذَا كِدْنَا كَثِيرُ كَنُذْكَرُكُ كَمَنْ كَانَ وَاکْتُنَبْنَا كَذَلِكَ كَلْكَلا

باب الشين والجيم والياء:

لَشَيْنٍ وَجِيمٍ يَا خُرُوجُ مِنَ اللِّسَا نِ وَسَطاً مَعَ الحَنَكِ العَلِيِّ تَغْلُغَلَا
تَسَاوَيْنَ فِي فَتْحٍ وَسِفْلٍ وَصَمْتِهَا¹³ فَشَيْنٌ مَعَ الإِفْشَاءِ تَمْتَازُ عَنْ كِلَا
وَأَمَّا هُمَا كَانَا بِجَهْرٍ تَسَاوِيَا عَلَى الْيَا عِلَا جِيمٌ شَدِيداً تَقْلُقَلَا

فصل الشين:

فَرَاعَ تَفَشِيَّ الشَيْنِ مِنْ جِيمِهَا أَبِنْ كَشِيٍّ وَأَنْشَرْنَا بِشِيرًا تَشَلُّشَلَا

فصل الجيم:

وَقَلَّلَ بِجِسْمِ الْجِيمِ جَهْرًا وَشِدَّةً كَحَجٍّ يُوجِّهُهُ وَجَاءَ مُؤَجَّلَا [٧ب]
وَفَاجْتَنَبُوا جُنُتَتْ وَجَدْنَا وَجَاهِدِ وَلَا تَدْغُمُ فِي الزَّايِ وَالسَّيْنِ إِنْ دَلَا

12 ق: سَلَكُكُمْ.
13 ق: وَصَمْتَةٌ

كَرْجَزٍ وَرَجْسٍ وَجِدْكُمْ ثُمَّ¹⁴ يُجْتَبَى كَذَا الرَّجْزُ مَعَ نَجْزِي وَفِي الرَّجْسِ
فَاجْعَلَا

فصل الياء:

قُلْ الْيَاءُ مَجْهُورٌ فَرَاعَ خَفَاءَهُ وَرَقَّقَهُ بِالْتَّمَكِينِ إِنْ كَانَ ثَقُلَا
كَأَيَّاءِ أَحْيَيْنَا وَيُحْيِي وَهَيْنَا وَفِي صَفِيٍّ¹⁵ يَأْتِي إِذَا ابْتَلَى

باب الضاد:

وَضَادٌّ مِنْ أَضْرَاسٍ وَخَافَةَ مِقُولٍ بَدَتْ عَنْ يَمِينٍ أَوْ يَسَارٍ تَجَمُّلَا
وَعَنْ عُمَرَ الْفَارُوقِ مِنْ طَرَفَيْهِمَا وَلَكِنْ عَسِيرٌ كُنْ بِسَعْيٍ مُسَهِّلَا
تَلَفَّظَ بِهَا بِالْوَعْيِ وَصَنَفَ اسْتِطَالَةً وَمَيَّزَهُ مِنْ ظَاءٍ إِذَا جَاوَرَا وَلَا
كَأَنْقَضَ ظَهْرًا مَعَ يَعْضُ بظالمٍ وَخُضْتُمْ أَفْضُتُمْ مَعَ نُفَيْضٍ تَقْضُلَا¹⁶
مَنْ اضْطَرَّ يَرْضَى خَاضِعِينَ وَغُرْضَةً وَخُضِرَ مَخَاضٍ مَنْ وَغِيهَا فَفُضِّلَا

باب اللام:

وَلَامٌ مِنْ أَدْنَاهَا تُوَازِي بِضَاحِكٍ رَبَاعٍ وَنَابٍ مَعَ ثَنَائِيَا تَدْخُلَا [٨٨]
وَقَدْ تَسْتَوِي بِالرَّاءِ فِي الْأَنْحِرَافِ قُلْ وَتَكَرَّرَ¹⁷ رَا طَبَعُ بِهَا قَدْ تَجَمَّلَا
وَأَمَّا لَدَى اسْمِ اللَّهِ فَخَمَّ مُرْتَلَا¹⁸ وَلَا فَتَحَ أَوْ ضَمَّ وَرَقَّقَ بِكَسْرَةٍ
كَوَاللَّهِ فَضَّلُ اللَّهُ بِاللَّهِ ذِي الْعُلَا

14 ق- ثم.

15 ق+ يوم.

16 ق: وفضلاً.

17 ق: وتكراراً.

18 ق: مرفلاً.

فصل:

وأظهر حريصاً عند نونٍ سُكُونُهَا كَقُلْنَا وَأَحْلَلْنَا جَعَلْنَا مُظَلَّلًا¹⁹

باب النون:

تَوَطَّنَ تحتَ اللامِ نونٌ بِمَخْرَجٍ تَمَكَّنَ تحتَ النونِ راءٌ تَنْزَلاً
وفيها رجوعٌ نحو ميمٍ و غَنَّةٍ وإن سَكَنْتَ بَيْنَ لَدَى النُّطْقِ مُسَجَلًا
فنونٌ بِتَرْقِيقٍ جَرَتْ كُلُّ حَالَةٍ كَأَعِينَا شَنَانُ عَنَّا وَنُزْلاً
وَمُغْنُونَ وَامْنُنْ صُنْ وَإِنْ نَحْنُ إِنَّنَا وَهَنَّ وَإِنْ كُنَّ ائْتَلْ إِنَّا لُنُرْسِلَا

فصل في أحكام النون الساكنة والتنوين: [٨ب]

وإن سَكَنْتَ نونٌ كَتَنوينٍ أَدْغَمْنَ²⁰ بلا غنةٍ في اللام والراءِ مُدْخَلًا²¹
وَمَعَهَا لَدَى نومي²² وأظهرَ بكلمةٍ وَأَخْفَنُهَا معها لَدَى الباءِ مُبْدِلًا
وعند حروفِ الحلقِ أَظْهَرُهَا وَقُلْ وفيما بَقِيَ منها بِالْإِخْفَاءِ زَيْلًا

باب الراء:

وإن كُسِرَتْ أو سَكَنْتَ بعد كسرةٍ فَرَقَّقْ إذا لم يُلَفَّ عَلُوٌّ مِنَ الْوَلَا
ولا الكسْرُ من أصلٍ على أصلها تَلَوَا وَفَرَّقَ مع الوجهين للكسر أَعْمَلًا
وفيها من الوصف القوي تَكَرَّرُ فلا بُدَّ من سَنَرٍ إذا جا مُتَقَلًّا
كقِرطاسٍ إِرْصَادٍ أَجْرِي يُصْدِرُ الرعا وَبَرًّا وَأَبْصَرَ واضْطَرَّ رْتَمَ وَأَرْجُلًا

19 ق: وظلَّلًا.

20 ق: أدغموا.

21 ق: ليسهلا.

22 ق: ينمو.

وَقَرِّي وَدَمَّرْنَا حَرِيصٌ وَمُعْرِضُوا قَرَاراً قَوَارِيرًا ضِرَاراً وَأَرْسِلَا
وَيَغُرُّكَ وَاعْفِرْ لِي وَرَحْمَةً رَبِّنا فَقَرَّرْ وَمُرٌّ وَامْرُرْ وَدَمَّرْ وَرُمِّلَا [آ٩]

باب الطاء والذال والتاء:

وطاءٌ ودالٌّ تا فَمِنْ طَرْفٍ مَقُولٍ مع التَّنْيَةِ العُلْيَا خُرُوجاً تَحَصَّلَا
تَشَارِكُنَا فِي صَمْتٍ فِي وَصْفٍ شَدَّةٍ وطاءٌ مع الإطباقِ والعُلُوِّ قد عَلَا
على الدال والتا قُلْ ودالٌّ بجهرها تَقَرَّدَ مِنْ تَاءٍ فَحَرَّرَ مُحَصِّلَا

فصل الطاء:

وفي الطاء أوصاف²³ فَتَفْخِيْمُهَا اقْتَضَتْ فكيف أتى فَحَمَّ كَقَرطاسٍ أَنْجَلَا
شَطَطُنَا وَفَرَطُنْمَ بِطَشْتَمَ وَطَارِقُ وَسَوَطٍ وَقِسْطاسٍ وَسَلَطُ طُولا

فصل الدال:

وَأَنْعَمُ أَدَاءُ الدالِ فِي كُلِّ حَالَةٍ تَلَفَّظُ بِتَرْقِيقٍ لَدَى النطقِ فاعْمَلَا
كَطَوْدٍ وَمِرْصَادٍ وَصَدَّوْا وَصَادِقُ²⁴ صَدَدْنَا وَيُمَدُّ مَعَ أَخِي اشْدُدْ وَمَدْخَلَا

فصل التاء:

وَتَرْقِيقُ تَا تَأْتِي فِي النطقِ رَقَّقُوا كَتَنَرِي فُتِنْتُمْ تَابَ تَالٍ مُرَتَّلَا [ب٩]
وَتَأْتُوا ثِقَاةً تَتَقَوْنَ بِتَوْبَةٍ تَصْدُون تَخْتَانُونَ تُبْنِمُ تَبَنَّلَا

23 ق: إطباق.

24 ق: وأصدوا.

باب الزاء والسين والصاد:

لسين وزا صاٍ خروجاً أُخوَّةً
بصَفَرٍ وصَمَتٍ بينهما تشارِكُ
بعلوٍ وإطباقٍ فتمتاز معهما²⁶
وزا فاز من سينٍ بجهرٍ وسينها
ثنايا من السفلى تطرفن مَقولا
كذلك في رخوٍ فصادٌ تَكَلَّلا²⁵
من السين والزا خذ تَقَكَّرُ تَأْمُلا
مع الصاد في همسٍ تساوى تشكَّلا

فصل الصاد:

وسمين أصليا فصادٌ مُفَخَّمٌ
قصمنا أصروا يُصَحَّبُونَ وإصرهم
كقصد السبيل اقصد قصصنا مُفَصَّلا
صواعق نقُصُصُ صُنْ يَقُصِّونَ فُصَّلا

فصل السين:

وأوصاف سينٍ صُنْ فرقق²⁷ بحيث جا كبسطٍ وقسطاسٍ بسطتَ وسلسلا²⁸
[١١٠]

كذا سطحت يسطوا سقهم وتُسِقَطُوا²⁹ قسمنا أسرّوا يُسَحَّبُونَ ومُرسلا

فصل الزاء:

ورقق أداء الزاي في اللفظ كيف جا
وزجراً زبوراً زُخْرِفُ وكنزتم
كتُجَزَا³⁰ وعزّزنا وضيّزى ونزّلا
تأزّهم وأزّا وتُخزّون أخزلا³¹

25 ق: تكملا.

26 ق: فيمتاز.

27 ق: فرققه.

28 ق: مسلسلا.

29 ق: وتقسطوا.

30 ق: كُجَزِي.

31 ق: أجزلا.

وَرُحِرَحَ زِدْ هُرِّي وَيَزْدَادُ زَهْرَةً كَذَا الرَّجْزُ مَعَ نَجْزِي نُزُولاً وَزُلْزَلاً

باب الظاء والذال والطاء:

من أطراف عليها وطَرْفٍ من السا نِ ظَاءٌ وَثَا ذَالٌ تَشَارِكُنْ³² مَوْئِلاً

وَرِخَوّاً وَصُمْتاً بَيْنَهُنَّ تَوَافُقُ عَلَتْ عَنْهُمَا ظَاءٌ بِالْإِطْبَاقِ وَالْعُلَا

وَذَا قَدْ امْتَارَتْ عَنِ الثَّابِجِهَا وَلَكِنَّهَا فِيهَا مَعَ الظَّاءِ تَعَدَّلاً

وَسَمَّيْتَ لَثَوِيّاً لَهَا لِنَسْبَةٍ لِمَا أَنَّهَا تَخْرُجُنْ مِنْهَا مُرْسَلاً [١٠ ب]

فصل الظاء:

وفي الظاء تفخيمٌ لِمَا فِيهِ مُقْتَضٍ كَظْهَرٍ لَطَى ظَنُّوا شَوَاطِظَ وَظَلَّلَا

يَظُنُّونَ مَحْظُوراً ظَلِيلًا وَمَوْقِظُ عَظِيمٌ كَظِيمٌ مُسْتَظِلٌّ فَرَقِلَا

فصل الذال:

فترقيقُ لَفْظِ الذَّالِ مِنْ حَيْثُ جَاءَ جَاءَ كَهَذَا جُذَاذًا خُذْ وَذُقْ مُتَذَلَّلَا

أَهَذَا الَّذِي ذَا النُّونِ وَادْهَبْ وَإِذْ ذَهَبَ وَيَذْكَرُ مَجْذُودًا وَذَلِكَ ذُلِّلَا

فصل التاء:

وفي التاء ترقيقُ أَتَى حَيْثُ³³ مَا أَتَى كَثُلْتُ ثَلْتُ ثُمَّ قَرْتُ وَأَنْقَلَا

وَأَنْخَنْتُ وَوُثِقِيَ تَقَفْتُمْ وَجَائِمِ وَثَلْتُ أَجْدَاتٍ فَثَبَّتْ مُمَثِّلَا

32 ق: تساوين.
33 ق: أين.

باب الفاء:

بدا الفا من أطراف الثنايا وباطنٍ
من الشفة السفلى خروجاً ومنزلاً
فرّق على الإطلاق في أين ينجلي
كضيفٍ وطيفٍ قفّ صفيّاً مفصّلاً
وصفوان أفواجاً وأفواههم عفا
وفي يخصفان اخفظ ويخفف³⁴ مسفلاً

[١١] باب الباء والميم والواو:

من الشفتين الواو والبا وميمها
وباءً بقلقالٍ قد امتاز عنهما
وواو بتجويف الشفاه وقُلْ به³⁶
وفي مخرج الجهر والفتح أسفلاً
ومع غنة ميم³⁵ تفرّد عن كلا
تفارق من هذين فاعلمه واعملاً

فصل الباء:

فرّق بلفظ الباء واحفظ حدوده
كبابٍ رُبوبٍ حُبٍّ بلْ يا تسبلاً

فصل الميم:

كذا ميمها رِقِّقْ وغنّتها أَيْنُ
ويعصمني وامضوا وممدودةٍ بما
على أَمِّ مِنْ مَنْ مع افهم مجملاً
كمخمصةٍ ممّا نِعَمًا مُعَمِّلاً

فصل:

وإن سَكِنَتْ في الباء أَخْفِنُ بَعْنَةً³⁷
وزدْ عند فا واوٍ مِنْ إظهار لفظها
وفي الميم أدغمها وفي الغير بدلاً
لمزجٍ بإخراجٍ فكنْ مُتَأَمِّلاً [١١ ب]

34 ق: ويخطف.

35 ق: واو.

36 ق: كذلك تجويف الشفاه بها وقل.

37 ق: وإن سَكِنَتْ أَخْفِنُ لدى الباء بَعْنَةً.

فصل:

وإن شُدِّدَتْ أَظْهَرَ بِهَا وَصَفَ غُنَّةٍ بِنَقْلِ إِلَى الْخِيشُومِ عَوَّلَ مُسْلَسِلًا

فصل الواو:

وَوَاوٌ بِتَرْقِيقٍ يَلْفِظُ مُعَمَّرٌ كَمَاوَى وَأَوَّاءٌ مَعَ وَيَلُوءُوا فَعَوَّلًا
خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ قُورًا صَوَاعِقَ تَبَيَّنَ يُصَوِّرُ مَا وُورِي لَوَّاءُ مُوَجَّلًا

باب الغنة:

وَالْغُنَّةُ الْخِيشُومُ مَاوَى فَهَذِهِ لَدَى فَوْقِ غَارِ الْحَلَقِ فِي النُّطْقِ قَوْلًا
وَهَذِي وَتَنْوِينٌ بِنَقْلِ عِبَارَةٌ عَنِ النُّونِ بِالتَّسْكِينِ تَأْتِي³⁸ تَشْكَلًا

خاتمة:

هَنَا تَمَّ مُخْتَارًا عِدَادُ مَخَارِجٍ بَعْشَرٍ مَعَ السَّبْعِ الشَّهِيرِ مُفَصَّلًا
فَهَذَا مِنَ اللَّهِ الْكَرِيمِ عَطِيَّةٌ وَمَنْ عَظِيمٌ مِنْهُ لَطْفًا تَطَوَّلًا
فَحَمْدًا عَلَى تَتْمِيمِ نَظْمِي مُصَلِّيًا عَلَى سَيِّدِ الْكَوْنَيْنِ دِيمًا وَهَظَلًا
وَنَفَحَاتُ تَسْلِيمٍ عَلَى الْإِلِّ كُلِّهِمْ وَتَالِيَهُمْ وَفَاحَتْ عَبِيرًا وَمَنْدَلًا [١٢]

تاريخ النظم:

وَإِعْلَامُ تَارِيخٍ أَحَبُّ مُحَدَّرٍ كَذَا لَاحَ ذِكْرُ قُلٍّ أَجَدَّ لِيَفْضُلًا
فَقُلْ لِي جَزَاهُ اللَّهُ خَيْرَ جَزَائِهِ وَقُلْتُ جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا وَأَجْزَلًا

38 ق: وصفا.

عدد أبيات النظم:

ونظمُ الخطيبِ احسبْ على مائةٍ وأزْ بَعِينَ وزِدْ معها ثلاثةً أُولَا
والحمد لله رب العالمين، والصلاة على رسول سيد الأولين والآخرين.

الموضوعات فهرست

١٠٧.....	[بسم الله الرحمن الرحيم]
١٠٧.....	[وبعد]
١٠٩.....	[أول النظم]
١١٠.....	[تجويد الفاتحة]
١١٠.....	[باب الألف الهواء]
١١٠.....	[باب الهمزة والهاء]
١١١.....	[فصل الهمزة]
١١١.....	[فصل الهاء]
١١١.....	[باب العين والحاء]
١١١.....	[فصل العين]
١١٢.....	[فصل الحاء]
١١٢.....	[باب الغين والحاء]
١١٢.....	[فصل الحاء - فصل الغين]
١١٣.....	[باب القاف]

١١٣.....	[باب الكاف]
١١٣.....	[باب الشين والجيم والياء]
١١٣.....	[فصل الشين - فصل الجيم]
١١٤.....	[فصل الياء - باب الضاد - باب الهم]
١١٥.....	[باب النون]
١١٥.....	[فصل أحكام النون الساكنة والتنوين]
١١٥.....	[باب الراء]
١١٦.....	[باب الطاء و الدال والتاء]
١١٦.....	[فصل الطاء - فصل الدال - فصل التاء]
١١٧.....	[باب الزاء والسين والصاد]
١١٧.....	[فصل الصاد - فصل السين - فصل الزاي]
١١٨.....	[باب الظاء والذال والتاء]
١١٨.....	[باب الفاء]
١١٩.....	[باب الباء والميم والواو]
١١٩.....	[فصل الباء - فصل الميم]

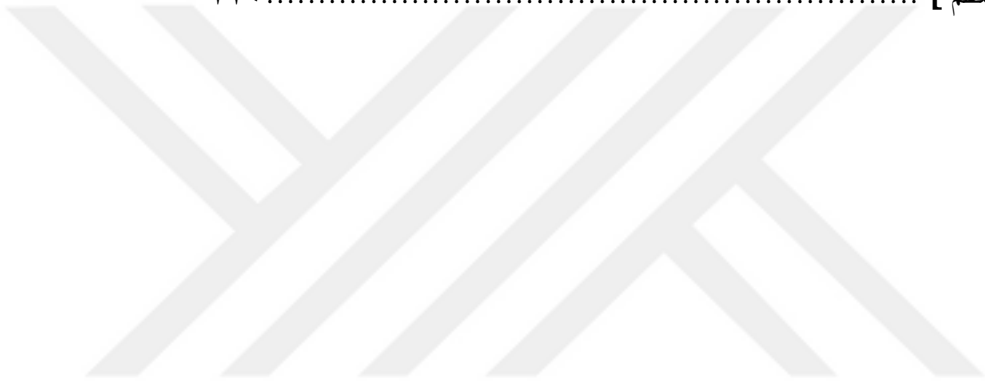
١٢٠..... [فصل الواو]

١٢٠..... [باب الغنة]

١٢٠..... [خاتمة الكتاب]

١٢٠..... [تاريخ النظم]

١٢٠..... [عدد أبيات النظم]

Sonuç

Hız. Peygamber dönemi başta olmak üzere, bütün İslam toplumlarında eğitim ve öğretimin ilk evresini daima Kur'an ilimleri oluşturmuştur. Bu ilimlerin ilk safhasını da, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini Arap harflerinin orijinal halleriyle en doğru şekilde okumak oluşturmaktadır. Kur'an harflerini ve kelimelerini doğru okumayı sağlayan ilim "Tecvid İlmî", Kur'an ayetlerinin farklı okunuşlarını bildiren ilim ise "Kırâat İlmî" olarak isimlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle Tecvid ve Kırâat İlmî'nin tarifi, bu ilimlerin önemi, mahiyeti, faydası, hedefleri ve hangi düzeyde gerekli oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca bu bölümde; kırâat ilminin tarihi ele alınmış, kırâat ilmiyle ilgili kırâat, rivâyet, tarik, râvî, kurrâ, dâru'l-kurrâ, meslek gibi temel kavramlara yer verilmiştir. Kırâatlar, sahip oldukları farklı şartlara göre mütevatir, meşhur, ahad, şaz, müdrec ve mevzu gibi farklı sınıflara tasnif edilmiş, kırâat öğretiminde uygulanan farklı tedris usulleri de ortaya konulmuştur.

Ayrıca; Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'in hayatı, nisbesi, yetiştiği ilmi ortam, ilmi kişiliği ve yaşadığı dönem ele alınmıştır. Müellifin yaşadığı dönem olan XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilmi atmosfer ve Osmanlı'nın dünya siyasetindeki konumuna yer verilmiştir. Yine, Hamdullah Hayreddin tarafından telif edilen *Rusûhu'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*, *Vesîlatü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*, *Umdetü'l-irfân fî Vasfî Hurûfi'l-Kur'an*, *Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân*, *Fuyûzu'l-İtkân fî Vucûhi'l-Kur'an*, *Mevlîdü'n-Nebî* isimli eserlerin farklı nüshaları ve kütüphane kayıtları belirlenmiş, eserlerin tanıtımı yapılarak hangi konuları içerdiği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Son bölümde ise; Hatîb-i Ayasofya Hamdullah Hayreddin'e ait "*Rusûh'ul-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*" isimli eserin tahkik edilmiş metni yer almaktadır. Tecvid ve Kur'an tilaveti ile ilgili yazılan "*Rusûh'ul Lisân fî Hurûfi'l-Kur'an*" isimli eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde ve Ankara Milli Kütüphane'de bulunan iki nüshasının karşılaştırılması yapılmıştır. Bu karşılaştırmada ve eserin tahkikli metninin yazımında Beyazıt Kütüphanesi nüshası esas alınmış, esere ait şerhlerden de istifade edilerek eserin tahkikli orijinal metni elde edilmiştir.

Bu çalışma; tecvid ve kırâat ilmi alanında önemli eserler vermiş, Kânûnî Sultan Süleyman Dönemi'nde Ayasofya Camii'nde uzun yıllar cuma hatipliği yapmış, “Hatîb-i Ayasofya” ünvanı ile meşhur olmuş, Edirne Selimiye Daru'l Kurrâsı'nda kurucu Şeyhu'l Kurrâ olarak dersler okutmuş, Hamdullah b. Hayreddin Efendi'nin hayatı, eserlerinin tanıtımı ve tecvid alanında yazdığı “*Rusûh 'ul-Lisân fi Hurûfi 'l-Kur'an*” adlı önemli eserinin tahkikine yönelik olmuştur.

Tahkik çalışmasını yapıp müellif nüshasına ulaşmaya çalıştığımız eser, Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatlarını, tecvit kurallarını, Kur'an tilavetinde dikkat edilmesi gereken konuları, tilavette yapılan yaygın hataları yine Kur'an ayetleri üzerinden örneklendirerek nazım uslubuyla anlatan, bir nüshası da devrin padişahı Kânûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilen nadir eserlerdendir.

Bu çalışmanın temel temel hedefi; Ayasofya Camii'nde ve Edirne Medresesi'nde kırâat dersleri okutmuş, Kur'an ilimlerinin temeli olan mütevatir kırâatlar, Kur'an hattına özel yazım kuralları ve tecvid ilmiyle ilgili önemli eserler vermiş, sahasında yetkin bir ilim adamı olan Hamdullah Hayrettin'in hayatına ve eserlerine dikkat çekmektir. Ayrıca Müellif'in tahkikini çalıştığımız eseri başta olmak üzere, kırâat ilmi için önem arzeden diğer eserlerinin de tanıtımı yapılarak bu eserlerden istifade edilmesi hedeflenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah Efendi Zade, Muhammet Emin:

Umdetu'l-Hallân fî İzâhi Zübdeti'l-İrfân, İstanbul, Kara Hisari Zade sahaf Esat Maba'ası, 1278/1862.

Ahmed b. Hanbel:

el-Müsned, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1969.

Ahmet Cevdet Paşa:

Muhtasar Kur'an Tarihi, çev: Ali Osman Yüksel, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1989.

Akpınar, Cemil:

"Hatîb-i Ayasofya", m.d, **DİA**, C. XVI, İstanbul, 1997.

Alemdar, Yusuf:

"Osmanlıda Daru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kırâat Öğretimi", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Âsım Efendi:

Kâmus Tercümesi, y.y., İstanbul, 1304/1887.

Aynî, Bedruddin M. Mahmud b. Ahmed:

Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahih'i Buhari, y.y, Kahire, 1972.

Birgivi, Muhammed b. Ali:

Dürr'i Yetîm, (mecmua içinde) İzmir, 1301/1884.

Birişik, Abdülhamit:

"Kırâat", m.d, **DİA**, C: XXVI, Ankara, 2002.

"Kırâat İlmi ve Tarihi, Emin Yayınları, Bursa, 2014.

Bozkurt, Nebi:

"Hâfız", m.d, **DİA**, C: XV, İstanbul, 1997.

Brockalman, Carl:

C. Geschichte der Arabischen Litteratur, Leiden, E. J. Brill, 1938.

Buhari, Muhammed b. İsmail:

Sahihu'l-Buhari, Çağrı yayınları, İstanbul, 1981.

Cerrahoğlu, İsmail:

Tefsir Usulü, Diyanet Yayınları, Ankara, 1985.

Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali:

Ahkâmu'l-Kur'an, Evkafı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1335/1917.

Cevheri, İsmail b. Hammâd:

Tarihu'l-Luğa ve Sıhahi'l-Arabiyye, tah: Ahmet Abdul Ğafur Addar, Daru'l-İlmi'l-Melayîn, Beyrut, 1990.

Çelebi Kâtip:

Keşf-el-Zünûn, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Çetin, Abdurrahman:

Kur'an'ın İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Kur'an Okuma Esasları, Emin Yayınları, Bursa, 2014.

“Tecvid”, m.d, **DİA**, C: XXXX, İstanbul, 2011.

Dânî, Osman b. Said b. Osman b. Said Ebû Amr:

et-Tahdîd fil-İtkâni vet-Tecvîd, tah: Ğânim Kaddûrî Hammâd, Mektebetü'l-Enbâr, Bağdat, 1988.

et-Teysîr fil-Kırâati's Seb'a, nşr: Otto Pretzl, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1984.

Câmiu'l-Beyân fi Kırâati's-Seb'il-Meşhûra, tah: Kemal Atik, Diyanet Vakfı Yayınları, Kayseri, 1999.

Dârimi, Abdullah b. Abdirrahman:

Sünen, y.y, Dımaşk, 1349/1931.

Debreli Hoca, Abdulkerim:

Mîzânu'l-Hurûf ve Şifâu'l-Ebdân, y.y, İstanbul, 1305/1888.

Demirci, Muhsin:

Kur'an Tarihi, İfav Yayınları, İstanbul, 1997.

Dimyâtî, Muhammed b. Abdulğani:

İthâfu Fudalêi'l-Beşer fi'l-Kırâ'âti'l-Erbaati'l-Aşer,
Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
2001.

Develioğlu, Ferit:

Osmanlıca-Türkçe
Ansiklopedik Lugat, haz: Aydın
Sami Güneyçal, Ankara, y.y,
1997.

Ebu'l-Huseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya:

Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa, tah:
Abdüsselâm Muhammed Harun,
Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

Emecen, Feridun:

“Süleyman” (Kânûnî) **DİA,** C:
XXXVIII, İstanbul, 2010.

Eskici zade, Seyyid Ali b. Hüseyin:

Dürr'i yetîm Tercümesi,
(mecmua içinde) İzmir,
1301/1884.

Ezherî, İbn Mansur Muhammet b. Ahmet:

Tehzîbü'l-Luğa, tah:
Abdusselam Harun, Daru'l-
Kavmiyyeti'l-Arabiyye, Mısır,
1964.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî,

Kitâbü'l-Ayn, tah: Mehdi
Mazûmî, İbrahim Semîrâî, Dâru
Mektebeti'l-Hilal, y.y, t.y.

Ğazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed:

Cevâhir'ul-Kur'an, y.y, Beyrut
1981.

Fığlalı, Ethem Ruhi:

Çağımızda İtikadi İslam
Mezhepleri, Birleşik Yayıncılık,
İstanbul, 1986.

Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammet b. Yakup:

el-Kâmûsu'l-Muhît, tah:
Muhammet Naim el-Arksûsî,
Müessesetür-Risâle, Beyrut,
2005.

Hamîdullah, Muhammed:

Kur'an-ı Kerim Tarihi, çev.
Salih Tuğ, İfav Yayınları,
İstanbul, 2000.

Hamza Hüdâî:

Tecvîd’i Edâiyye, y.y, İzmir,
1301/1884.

Harezî, Mehdi Muhammed:

**Buğyetü’l-Mürîd min
Ehkâmi’t-Tecvîd**, y.y, Beyrut,
2001.

Hizmetli, Sabri:

İslam Tarihi, Ankara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yayınları, Ankara, 1991.

Hoca Zade, Ahmet Hilmi:

Sırât’ı Müstakîm Mecmuâsı, C,
VI, sayı: 148, İstanbul,
1327/1909, s. 275.

İbnü’l Arabî, Ebu Bekir b. Muhammed:

**Sahîhu’t-Tirmizî bi Şerhi’l-
İmam İbnü’l-Arabî**, y.y,
Mısır, 1931.

İbn Ebi Davut, el-Eş’as es-Sicistânî:

Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul,
1992.

İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan:

Cemheretü’l-Luğa, tah: Remzi
Münir Bâlebekkî, Dâru’l-İlmi’l-
Melâyîn, Beyrut, 1987.

İbnu’l Cezeri, Ebu’l Hayr:

**Müncidü’l-Mukriîn ve
Murşidu’t-Tâlibîn**, Nşr:
Muhammed Habibullah ve
Ahmet Muhammed Şakir, y.y,
Kahire, 1350/1932.

et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvid, Nşr:
Gânim Kaddûrî Hamed,
Müessesetü’r-Risale, Beyrut,
1986.

En-Neşr fil-Kırâati’l-Aşr, Nşr:
Ali Muhammed ed-Dâbbâ, Dâru’l
Kütübü’l İlmiyye, Beyrut, 2002.

**Gâyetü’n-Nihâye fi Tabakâti’l-
Kurrâ**, Dâru’l Kütübü’l-
İlmiyye, Mısır, 1932.

- İ. Haldûn, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed: **Mukaddime**, Haz. ve Çev: M. Sadi Çöğenli İstanbul, y.y, 2000.
..... **Mukaddime**, çev: Zâkir Kâdirî Ugan, MEB, İstanbul, 1968.
- İbn Hişam, Abdülmelik b. el-Himyri: **Sîretü'n-Nebeviye**, y.y, Mısır, 1355/1936.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer: **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Dâru'l-Mârif, Beyrut, 1960.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî: **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrrrem: **Lisânu'l-Arabî'l-Muhît fi'l-Luğa**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İbni Mücahit, Ahmet b. Musa b. Abbas Ebu Bekir: **Kitabu's-Seb'a fil-Kırâat**, tah: Yusuf Dayf, Mısır, Daru'l-Maârif, 1400/1980.
- İbn Sa'd: **Tabakâtü'l-Kübra**, y.y, Beyrut, 1960.
- İsmail Paşa, Bağdatlı: **Hediiyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.
- İzmirli, İsmail Hakkı: **Tarih'i Kur'an**, y.y, İstanbul, 1956.
- Karabulut, Ali Rıza: **Mu'cemu'l-Mahdûdât el-Mevcûdât fi Mektebêti İstanbul ve Anadolu**, y.y, İSAM. t.y.
- Karaçam, İsmail: **Kur'an'ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâati**, İfav yayınları, İstanbul, 2011.
- **Kur'an'ı Kerim'in Nuzulü ve Okuma Kaideleri**, İfav yayınları, İstanbul, 2002.
- **Kırâat İlmi'nin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kırâatlar'ın Yorum**

	Farklılıklarına Etkisi , İfav, İstanbul, 1996.
Kastallânî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed:	İrşadü's-Sâri , Matbaa-i Ahmed Kamil, Kahire, 1327/1909.
Kavakçı, Yusuf Ziya:	İslam Araştırmalarında Usul , Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1976.
Kettânî, Muhammed Abdulhay:	Nizâmu'l-Hükümeti'n-Nebeviyye, et-Tehârîbu'l-İdâriyye , y.y, Rabat, 1879.
Kurtubi, Ahmed el-Ensari:	el-Camî li Ahkâmi'l-Kur'an , y.y, Mısır, 1372/1953.
Mağnîsî, Ahmed b. Muhammed:	Terceme'i Cezerî , (Mecmua içinde) İzmir, 1301/1884.
Marsâfî, Abdü'l-Fettah Acmi:	Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvid'i Kelâmi'l-Bârî , y.y, Mısır, 1982.
Mehdi Muhammed el-Harezî,	Buğyetü'l-Mürîd min Ehkâmi-et-Tecvid , Dâru'l-Beşêiru'l-İslâmiyye Beyrut, 2001.
Mer'âşî, Saçaklı Zâde Muhammed:	Cühdü'l-Mukıl , Konya, 1286/1870.
Muhammet Murtaza, ez-Zebîdî,	Tâcu'l-Arûs min Cevâhîri'l-Kamus , tah: Seyyit Muhammet Murtaza el-Hüseyni, y.y, Kuveyt, 1965.
Muhammed Mahmud:	Hidâyetu'l-Müstefîd fî Ahkâmi't-Tecvid , y.y, Mısır, t.y.
Muhammed Mekki:	Nihayetü'l-Kavli'l-Mufîd fî İlmi't-Tecvid , y.y, Kahire, 1308/1891.
Müslim, Müslim b. Haccac:	Sahihi Müslim , Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
Öz, Mustafa:	"Kurrâ", DİA , C: XXVI, İstanbul, 2002.

Öztuna, Yılmaz:

Büyük Osmanlı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

Pakdil, Ramazan:

Kanunî Sultan Süleyman, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Talim Tecvid ve Kıâat, İfav Yayınları, İstanbul, 2014.

Razi, Fahru'd-Dîn:

Mefâtihi'l-Ğayb, y.y, İstanbul, 1308/1891.

Saçaklı Zâde Muhammed el-Mer'âşî:

Cühdü'l-Mukıl, Konya, 1286/1870.

Sarı, Mehmet Ali:

Kur'an'ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları, İfav Yayınları, İstanbul, 2000.

Sicistani, Ebu Bekir Süleyman b. el-Esas:

Kitabu'l-Mesahif, Matbaatu'l-Rahmaniye, Mısır, 1936.

Suyuti, Celaleddin:

el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, çev: Sâbık Yıldız-Hüseyin Avni çelik, Madve Yayınları, İstanbul, 1983.

Taberi, Ebu Cafer:

Tarihu't-Taberi, Daru'l-Marife, Mısır, 1962.

Temel, Nihat:

Kırâat ve Tecvit İstılahları, İfav Yayınları, İstanbul, 1997.

Tetik, Necati:

Kırâat İlmi'nin Talimi, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa:

Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlmi'nin Talimi, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Osmanlı Tarihi, TTK, 1998.

Vikipedi:

Özgür Ansiklopedi, <https://tr.wikipedia.org>.

Yüksel, Ali Osman:

İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr, İfav Yayınları, İstanbul, 1996.

Zebîdî, Muhammet Murtaza:

Tâcu'l-Arûs Min Cevâhîri'l-Kamus, tah: Seyyit Muhammet Murtaza el-Hüseynî v.d, y.y, Kuveyt, 1965.

Zehebi, Şemsüddin Ebu Abdullah:

Ma'rifetü'l-Kurrâ el-Kibâr alâ-Tabakâti'l-Âsâr, y.y, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyel, 1997.

Zemahşeri, Mahmut b. Ömer:

el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhit-Te'vîl, y.y, Mısır, 1949.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah:

el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an, thk: Mustafa A. Kâdir Ata, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2001.

Zirikli, Hayrettin:

el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcîm li-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'rabînê ve Müsteşrikîn, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut, 1992.

Zeydan, Corci:

İslam Medeniyyeti Tarihi, çev: Zeki Meğamiz, Üçdal Yayınları, İstanbul, 1976.

Zürkani, Muhammed b. Abdül Azim:

Menahilü'l-İrfan fî Ulumi'l-Kur'an, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.

